

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

AZERBAYCAN ANAYASASINA GÖRE YARGI ORGANI

Sarkhan NURİYEV

2501040519

Tez Danışmanı:

Prof. Dr. Zehreddin ASLAN

İSTANBUL, 2006

AÇIKLAMA

Tezimizde, tezin bölümlerinin kendi aralarında uyumlu olabilmeleri için bazı yer değişiklikleri yapılmış, bölüm sayısı üçe indirilmiştir. Metin kısmında Türk-Azerbaycan hukuk sistemleri arasındaki karşılaştırmalara daha fazla yer verilmiş ve bu arada yargı alanında yapılmış yeni düzenlemeler göz önünde bulundurulmaya çalışılmıştır.

ÖZ

1991 senesinde bağımsızlığını kazanan Azerbaycan Cumhuriyeti, diğer alanlarda olduğu gibi yargı alanında da kapsamlı reformlar gerçekleştirmiştir. Sadece eski yasalar değiştirilmemiş, yeni mahkemeler kurulmuş, savcılık kurumu yeniden yapılandırılmış, hakimlerin seçilmesi ve görevden alınması, disiplin denetimi gibi konularda yetkili Mahkeme Hukuk Konseyi kurulmuştur.

Tezimizde bu kapsamlı reformlardan sonra oluşturulan yargı sistemi incelenmiştir. Sadece mevcut yargı organları incelenmekle kalınmamış, Azerbaycan yargı organlarının tarihsel süreçte hangi aşamalardan geçtiği, yargıya egemen olan ilkeler, Anayasa yargısı, mahkemelerin denetimi gibi konular da incelenmiştir.

Tezimiz üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde genel olarak yargı faaliyeti, Azerbaycan Anayasasına göre yargının temel ilkeleri, hakimlerin statüsü ve yargının denetimi konuları incelenmiştir. İkinci bölümde Azerbaycan’da yer alan yargı organları, mahkemeler, anayasa yargısı, son bölümde ise savcılık kurumu ve Mahkeme-Hukuk Konseyi inceleme konusu yapılmıştır.

ABSTRACT

After its independence in 1991, Azerbaijan Republic realized comprehensive law reforms as made another areas. It hasn’t just changed former laws, also has established new courts and has reconstructed prosecutor office. It had also established Court-Law Concil which has competent with election and dismiss of judges, and their disciplin control.

In this thesis it was investigated law system that has established after this reforms. It hasn’t just investigated existing judgement organs, also studied historical periods of Azerbaijan judgement organs, principles of judgements, Constitutional control and control of courts.

Thesis is consist of three parts. At first part, it has investigated issues; judgment in Azerbaijan, principles of judgement according to Constitution of Azerbaijan, status of judges and control of judgement. At second part, research subject is judgement organs situating in Azerbaijan, courts and constitutional control. And at the last part prosecutor offices and Court-Law Council has investigated.

ÖNSÖZ

Çok zengin bir tarih mirasına sahip olmasına karşın, Azerbaycan Cumhuriyeti çok genç sayılabilecek hukuk sistemine ve mevzuata sahiptir. Uzun yıllar, farklı yönetim sistemlerinin ve ideolojilerin ürünü olan mevzuat ve hukuk sistemine sahip olan Azerbaycan Cumhuriyeti, bağımsızlığını ilan ettikten sonra her alanda olduğu gibi hukuk sistemi ve mevzuat alanında da çok geniş bir ıslahat gereksinimi ile yüzleşmiştir. Bu gereksinim, sadece birkaç yenilikle karşılanamayacak kadar büyük bir değişimi gerektiriyordu. Bu yüzden zaman kaybetmeden eski sistemden kalan tüm hukuki metinlerin yenilenmesi kaçınılmazdı. Bu değişimin yapı taşı, 12 Kasım 1995'te yapılan referandumla kabul edilen yeni Azerbaycan Anayasası oldu. Yeni dünyaya ayak uydurabilmek için tamamen farklı bir düzenin temelini kuran bu Anayasa, gerçek bir dönüm noktası oldu. Temel hak ve görevler, yasama ve yürütme organlarının görev ve yetkileri gibi alanlarda köklü değişiklikler yapan bu Anayasa, yargı erki ve organlarında da önemli değişikliklere kapı araladı. Daha önce her alanda olduğu gibi tamamen sosyalist yönetim sisteminin tahakkümü altında olan yargı, tüm dünyada bu alanda edinilen kazanımlar da göz önüne alınarak, yargıya egemen olan çağdaş ilkeler kabul edilerek yeniden düzenlendi. Azerbaycan Anayasası, daha önce yargı sisteminde mevcut olmayan Anayasa Mahkemesi ve Ticaret Mahkemesi gibi yeni mahkemelerin kurulmasını da öngörmekteydi. Fakat tüm bunların gerçekleşmesi için yargı organlarını, bunların görev ve yetkilerini düzenleyen ve bu alandaki hukuki boşluğu giderecek mevzuatın kabul edilmesi gerekiyordu. Bu alanda ilk önemli adım, 19 Haziran 1997 tarihli Mahkemeler ve Hakimler Hakkında Kanunun kabul edilişi oldu. Yasa, Azerbaycan yargı sisteminde faaliyet gösterecek mahkemeler, bu mahkemelerin kuruluşu, görev ve yetkileri, çalışma usulleri, yargıya egemen olan ilkeler, hakimlik teminatı, hakimlerin atanması, görev süreleri, meslekten ihraç edilmeleri gibi konuları ayrıntılı olarak düzenleyerek bu alandaki hukuki boşluğu doldurmuştur. Buna müteakiben aynı yıl, Anayasa Mahkemesi Hakkında Kanun kabul edilmiş, anayasa yargısı alanında reform sayılabilecek nitelikte bir düzenlemeye gidilmiştir. Yine 1998 senesinde yargı bağımsızlığının

önemli yapı taşlarından biri olan ve yargı alanında bağımsız faaliyet göstermesi öngörülen Mahkeme Hukuk Konseyi kurulmuştur. Daha sonra bu yasalarda yapılan değişikliklerle bir sıra yeni düzenlemelere gidilmiştir.

Yukarıda ismi zikredilen yasalarla sadece yargı sisteminde yeni düzenlemelere gidilmekle kalmamış, aynı zamanda Medeni Kanun, Medeni Usul Kanunu, Ceza Kanunu, Ceza Usul Kanunu gibi temel kanunların büyük bir çoğunluğu da tamamen değiştirilmiştir. Bağımsızlığını yeni kazanan ve tamamen farklı bir dünyanın kapısını aralayan bir ülke için tüm birikimleri bir kenara iterek her alanda değişiklik gerçekleştirmek bir o kadar da kolay olmasa gerek. Şu tespiti de eklememiz gerekir ki, Azerbaycan yargı sisteminde yapılan ilk değişiklikler, yargı sisteminin kendi gereksiniminden gelen taleplerden ziyade köklü bir rejim değişikliğinin dayattığı bir ihtiyaç olarak görülebilir. Tüm bunları göz önünde bulundurduğumuzda bu reformların benimsenmesinin zaman alacağı aşıkardır. Köklü hukuk ve yargı sistemlerine sahip olan ülkelerde bile yargı alanında mevcut olan boşluklar göz önüne alındığında, Azerbaycan yargı sisteminde yapılan reformların bittiğini ve tüm gereksinimi karşıladığını söylemek oldukça iddialı bir tespit olurdu.

Tezimizde Azerbaycan yargı organlarının kısa tarihçesi verilmekle birlikte ağırlıklı olarak yukarıda değindiğimiz bağımsızlık sonrası dönem olarak incelenmiştir. Azerbaycan yargı organları, bunların görev ve yetkileri, çalışma usulleri, yargıya egemen olan ilkeler gibi konular sistematik bir şekilde anlatılmaya çalışılmıştır. Yukarıda da değindiğimiz gibi top yekun ve köklü bir yargı reformu, yargı sisteminin kendi gereksiniminden gelen taleplerden ziyade rejim değişikliğinin bir sonucu olduğu için öğreti alanında büyük bir boşluğu da beraberinde getirmiştir. Tezimizin hazırlanmasında bu eksikliğin getirdiği zorluğa da katlanmak zorunda kaldığımızı belirtmek isterim. Tezimizin bu boşluğu doldurma hususunda küçük de olsa etkisinin olacağını umuyoruz.

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ÖNSÖZ.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR.....	xii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

GENEL OLARAK AZERBAYCAN YARGI SİSTEMİ

I. YARGI FAALİYETİ.....	2
II. YARGI ÇEŞİTLERİ (KOLLARI).....	3
A. Adli Yargı.....	5
1. Ceza Yargısı.....	5
2. Medeni Yargı.....	7
B. Anayasa Yargısı.....	8
III. YARGININ TEMEL İLKELERİ.....	8
A. Hakimlerin Bağımsızlığı İlkesi.....	9
1. Genel Olarak.....	9
2. Hakimin Tarafsızlığı.....	13
3. Mahkeme Kararlarının Bağlayıcılığı.....	16
4. Hakimlik Teminatı.....	17
a. Genel Olarak.....	18
b. Hakimlik Teminatının Unsurları.....	19
(1). Hakimler Azledilemez.....	20
i. Hakimlerin Dokunulmazlığı.....	22
(2). Hakimler Emekliye Sevkolunamaz.....	25

c. Hakimlere Tanınan Maddi Teminatlar.....	26
d. Hakimler Başka Hiçbir Görev Yapamaz.....	28
B. Kişilerin Yasa ve Mahkeme Önünde Eşitliği İlkesi.....	30
C. Çelişme İlkesi.....	31
D. Ana Dilde Savunma Hakkı.....	32
E. Kanuni Hakim İlkesi.....	33
F. Savunma Hakkı.....	35
G. Suçsuzluk Karinesi.....	37
H. Aleniyet İlkesi.....	40
IV. HAKİMLERİN STATÜSÜ VE ATANMASI.....	42
A. Hakimlerin Atanması.....	42
1. Genel Olarak.....	42
2. Azerbaycan'da Hakimlerin Mesleğe Alınması.....	44
a. Hakim Olmak İçin Aranılan Nitelikler.....	44
b. Hakimlerin Mesleğe Alınması.....	46
V. YARGININ DENETİMİ.....	50
A. Genel Olarak.....	50
B. Kanun Yolları.....	51
C. Mahkemelerin Denetimi.....	52

İKİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN YARGI ORGANLARI

I. AZERBAYCAN YARGI ORGANLARININ TARİHÇESİ.....	57
II. GENEL OLARAK AZERBAYCAN YARGI ORGANLARI.....	61
A. İLK DERECE MAHKEMELER.....	64
1. Genel Mahkemeler.....	64
a. İl Mahkemeleri.....	64
(1). Kuruluşu.....	64

(2). Görev ve Yetki.....	65
2. <i>Özel Mahkemeler</i>	68
a. Ağır Suçlarla İlgili Davalara Bakan Azerbaycan Cumhuriyeti Mahkemesi.....	68
(1). Kuruluşu.....	68
(2). Görev ve Yetki.....	69
b. Ticaret (İktisat) Mahkemeleri.....	69
(1). Kuruluşu.....	70
(2). Görev ve Yetki.....	70
c. Uluslar arası Sözleşmelerden kaynaklanan İhtilaflara Dair Ticaret (İktisat) Mahkemesi.....	72
(1). Kuruluşu.....	72
(2). Görev ve Yetki.....	73
d. Askeri Mahkemeler.....	73
(1). Kuruluşu.....	73
(2). Görev ve Yetki.....	74
e. Ağır Suçlarla İlgili Davalara Bakan Askeri Mahkeme.....	75
(1). Kuruluşu.....	75
(2). Görev ve Yetki.....	76
f. Ağır Suçlarla İlgili Davalara Bakan Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Mahkemesi.....	77
 B. ÜST DERECE MAHKEMELER.....	77
1. <i>Genel Olarak</i>	77
2. <i>İstinaf ve Temyiz Kanun Yolu</i>	78
a. AZERBAYCAN CUMHURİYETİ İSTİNAF MAHKEMESİ.....	80
(1). Kuruluşu.....	80
(2). Görevleri.....	82
i. Başkanlık Kurulunun Görevleri.....	82
ii. Dava Kurullarının Görevleri.....	82
aa. Hukuk Davaları Kurulu.....	83

bb. Ceza ve Kabahat Davaları Kurulu.....	83
cc. Askeri Davalar Kurulu.....	84
dd. Ticari Davalar Kurulu.....	84
b. NAHÇIVAN ÖZERK CUMHURİYETİ YÜKSEK MAHKEMESİ.....	86
(1). Kuruluğu.....	86
(2). Görev ve Yetki.....	87
c. AZERBAYCAN CUMHURİYETİ YÜKSEK MAHKEMESİ.....	87
(1). Kuruluğu.....	87
(2). Yüksek Mahkeme Kurullarının Yapısı.....	88
i. Genel Kurulun Yapısı.....	88
ii. Yüksek Mahkeme Dava Kurullarının Yapısı.....	89
(3). Yüksek Mahkemenin Görevleri.....	90
i. Genel Kurulun Görevleri.....	92
ii. Dava Kurullarının Görevleri.....	94
aa. Hukuk Davaları Kurulu.....	95
bb. Ticari Davalar Kurulu.....	95
cc. Ceza ve Kabahat Davaları Kurulu.....	95
dd. Askeri Davalar Kurulu.....	95
C. ANAYASA MAHKEMESİ.....	96
1. Genel Olarak Anayasa Yargısı.....	96
2. Anayasa Mahkemesi.....	97
a. Kuruluğu.....	98
b. Anayasa Mahkemesinin Çalışma Usulü.....	102
c. Anayasa Mahkemesinin Görevleri.....	102
3. Anayasa Mahkemesine Önerge Verme, Şikayet ve Başvuru Hakkı.....	105
a. Önerge.....	106
b. Başvuru.....	106
c. Şikayet.....	107
4. Anayasa Mahkemesinde Denetimin Özellikleri.....	109

a. Soyut Denetim.....	110
b. Somut Denetim.....	110
c. Bireysel Başvuru Üzerine Denetim.....	113
5. <i>Anayasa Mahkemesinin Çalışma Usulü</i>	115
a. Anayasa Yargısı İcraatı (40/2).....	115
b. Özel Anayasa İcraatı (40/3).....	115
6. <i>Anayasa Mahkemesinin Kararları, Kararların çeşitleri ve Hukuki Gücü</i>	121

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AZERBAYCAN CUMHURİYET SAVCILILIĞI VE MAHKEME HUKUK KONSEYİ

I. AZERBAYCAN CUMHURİYET SAVCILILIĞI.....	123
A. <i>Genel Olarak</i>	123
B. <i>1999 Tarihli Kanuna göre Savcılık Kurumu</i>	126
C. <i>Savcılık Faaliyetinin Temel İlkeleri</i>	127
1. Kanunilik.....	127
2. Kanun Önünde Eşitlik.....	128
3. Kişilerin Hak ve Özgürlüklerinin Korunması ve Onlara Saygı Gösterilmesi.....	128
4. Bütünlük, Tekmerkezlilik, Yerel ve İhtisas Savcılıklarının Azerbaycan Cumhuriyeti Başsavcısına Hiyerarşik Bağlılığı...129	
5. Objektiflik, Önyargısızlık, Delillere İstinat Etme ve Siyasi Tarafsızlık.....	129
D. <i>Savcının Yetki ve Görevleri</i>	130
1. Araştırma yapma (Hazırlık Soruşturması) Yetki ve Görevi.....	131
2. Hazırlık Soruşturmasına Usulen Başkanlık Etme Yetki ve Görevi.....	131
3. Dava Açma Yetki ve Görevi.....	132

4. Denetim Yetki ve Görevi.....	132
5. Mahkemede Ceza Davasında Taraf Olma ve Devlet İthamını (iddiasını) Savunma Yetki ve Görevi.....	133
6. Mahkeme Kararlarına İtiraz Etme Yetkisi.. ..	133
7. Mahkemenin Verdiği Cezaların Amacına Ulaşmasına Katılma Yetki ve Görevi.....	133
II. MAHKEME-HUKUK KONSEYİ.....	134
A. Kuruluşu.....	134
B. Mahkeme-Hukuk Konseyinin Görevleri.....	136
C. Konseyin Oluşumu Hakkında Eleştiriler.....	137
SONUÇ.....	140
KAYNAKÇA.....	147

KISALTMALAR

AA.	: Azerbaycan Anayasası
ABD	: Ankara Barosu Dergisi
AD	: Adalet Dergisi
ACAM	: Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi
AMHK	: Anayasa Mahkemesi Hakkında Kanun
a.e.	: Aynı eser
a.y.	: Aynı yer
Bkz.	: Bakınız
CUK	: Ceza Usul Kanunu
CK	: Ceza Kanunu
Çev.	: Çeviren
DA	: Devlet Arşivi
İÜHF	: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi
İÜHFM	: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası
HUMK	: Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu
m.	: madde
MUK	: Medeni Usul Kanunu
MHHK	: Mahkemeler ve Hakimler Hakkında Kanun
MHK	: Mahkeme Hukuk Konseyi
MHKHK	: Mahkeme Hukuk Konseyi Hakkında Kanun
s.	: sayfa
SHK	: Savcılık Hakkında Kanun
SSC	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TC	: Türkiye Cumhuriyeti
Yuk.	: Yukarıda

GİRİŞ

Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası, kuvvetler ayrılığı ilkesini benimsemiştir (ACA m. 7/III). Bu ilke uyarınca, yasama işlevi, Azerbaycan Cumhuriyeti Millet Meclisince, yürütme işlevi, Cumhurbaşkanıca, yargı işlevi de Azerbaycan Cumhuriyeti mahkemelerince yerine getirilir. Yargı işlevi, devletin diğer temel işlevlerini oluşturan yasama ve yürütme işlevlerinden, tümüyle ayrı ve özel bir konumdadır. Yargı, kendisinden bekleneni gerçekleştirebilmek için niteliği gereği, birbiriyle karşılıklı olarak daha sıkı etkileşim içerisinde bulunan yasama ve yürütme işlevlerinin bütünüyle dışında kalmak zorundadır. Ancak bu şekilde devletin hukuk devleti olması ilkesi sağlanabilir. Bu yüzdendir ki, Azerbaycan Anayasası 127. maddesinde öngörülen hükmü sevk etmek suretiyle mahkemelerin bağımsızlığını ayrıca vurgulamış, yargı işlevine özel bir önem verdiğini anayasal bir hükümle belirtme gereği duymuştur.

Azerbaycan Anayasasının sözkonusu hükmüne göre, “Hakimler bağımsızdırlar; sadece Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasına ve kanunlarına tabidirler.” 127. maddenin 3. fıkrasına göre, herhangi bir kişi tarafından ve herhangi bir sebeple doğrudan ya da dolayısı yolla mahkemeye karşı engelleyici, etkileyici, tehdit edici ve müdahaleci davranışta bulunulması yasaktır.

Bu hükümle Azerbaycan Anayasası ona yargı işlevine, yasama ve yürütme işlevlerinden tümüyle ayrı ve bağımsız bir kimlik tanıdığına açıkça işaret etmek istemiştir.

İşte tezimizin konusu da Azerbaycan Anayasasının ayrı bir önem verdiği yargı işlevinin, yargı işlevini yerine getiren organların, bu organlarda görev yapan yargı görevlilerinin ve yargının temel ilkelerinin incelenmesidir.

BİRİNCİ BÖLÜM

GENEL OLARAK AZERBAIJAN YARGI SİSTEMİ

I. YARGI FAALİYETİ

Yargı, devletin hukuk düzeninin devam etmesi ve kişilerin sübjektif haklarının korunması amacını güden faaliyetidir.¹ Yargı (kuvveti), yasama ve yürütme kuvvetlerinin yanında üçüncü kuvveti teşkil eder. Buna göre yargı, devletin özel ve bağımsız organlarının, bir dava ile harekete geçerek, bir hukuksal anlaşmazlığı, devletin egemenliğine dayanarak ve yasalara göre çözerek, somut olaylarda, hukuksal olgunun ne olduğunu saptamadır.²

Yargı (yargısal faaliyet), biri organik ve şekli, diğeri maddi anlamda olmak üzere, iki noktadan hareket edilerek tarif edilebilir. Organik ve şekli anlamda yargı, mahkemelerin kanunla verilen yaptıkları tüm işleri kapsar. Mahkemelerin kuruluşu, faaliyetleri, hakimlerin tayin ve terfileri ile tüm özlük işleri şekli anlamda yargının içindedir. Bunlara adli idare faaliyetleri de diyebiliriz. Maddi anlamda yargı, sadece hakimlere bırakılmış olan, başka hiçbir kimseye devredilemeyen fonksiyonu ifade eder ve bu yetki hakimden alınamaz.³ Maddi anlamda yargı, tarafsız ve bağımsız bir mahkeme tarafından, önceden belirlenmiş usul kurallarına uygun yapılan yargılama faaliyeti sonunda haklı olan taraf lehine verilen karardır ki, bu karar kesinleşince kesin hüküm niteliği kazanır. Görüldüğü gibi maddi anlamda yargı, geniş anlamda yargılama faaliyeti yanında, bu faaliyet sonunda ulaşılan kararı da kapsamaktadır.⁴

Yargı yetkisi bağımsız mahkemelerce kullanılır (AA. m. 125.1).

¹ Saim Üstüdağ, **Medeni Usul Hukuku**, Cilt I-II, 7. Bası., İstanbul, 2000, s. 52.

² Baki Kuru, Ramazan Arslan, Ejder Yılmaz, **Medeni Usul Hukuku**, 9. Bası., Ankara, Yetkin Yayınları, 1997, s. 52.

³ Mehmet Kaya, **Yargı Bağımsızlığı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1993, İÜHF Kütüphanesi, s. 1.

⁴ Üstüdağ, **Medeni Usul Hukuku**, s. 54.

Yargı işlevinin, hukuksal korunma ve yargısal denetim biçimlerinde beliren, birbirini tamamlayan ve birbirine bağlı iki spesifik boyutu vardır. Bunlardan ilki, sübjektif-bireysel hakların gerçekleştirilmesini, ikincisi ise, objektif hukukun yani, hukuk düzeninin korunmasını sağlamaya yönelmiştir.⁵

II. YARGI ÇEŞİTLERİ (KOLLARI)

Yargı faaliyeti esasen bir bütün oluşturmakla birlikte, bu faaliyetin daha iyi yerine getirilebilmesi için birtakım kollara ayrılmıştır. Burada yargı çeşidinden kastettiğimiz, hukuki nitelikleri bakımından bir bütün teşkil eden işlerin ayrı bir yargılama usulüne tabi kılınmış olmalarını anlıyoruz. Yani, hukuki nitelikleri bakımından bir bütün teşkil eden yargısal işler bir yargı çeşidinde (kolunda) toplanır ve bunlar hakkında o yargı çeşidine özgü yargılama usulü uygulanır.⁶

Yargı kollarını belirlerken farklı bir kıstas da uygulanabilir. Buna göre, yargı kolu, kararları aynı yüksek mahkemede temyiz edilen mahkemelerin oluşturduğu düzen olarak tanımlanabilir.⁷ Bu tanımda geçen yüksek mahkeme terimini tanımlayacak olursak, yüksek mahkeme, nihai karar, yani kendisine karşı başvuru yolları tüketilmiş karar verme yetkisine sahip mahkeme demektir. Her yüksek mahkeme de bir yargı kolunu temsil eder.⁸

Bu kollar, yargı organlarının gördükleri işler sebebiyle veya sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.⁹ Bir hukuki ihtilafın bu yargı kollarından/çeşitlerinden hangisine dahil olduğu söz konusu mahkemelerin kuruluş ve görevlerini gösteren kanununun incelenmesinden ve diğer mevzuattan anlaşılır.¹⁰

⁵ Ramazan Arslan, Süha Tanrıver, **Yargı Örgütü Hukuku**, Ankara, Yetkin Yayınları, , 2002, s. 35.

⁶ Baki Kuru, **Kaza Çeşitleri ve Bunlar Arasındaki Münasebet**, ABD, C. II, 1960, s. 27.

⁷ Bülent Tanör, Nemci Yüzbaşıoğlu, **1982 Anayasasına göre Türk Anayasa Hukuku**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s. 427.

⁸ Kemal Gözler, **Türk Anayasa Hukuku Dersleri**, Ekin Yayınları, Bursa, 2000, s. 430.

⁹ Kuru, Arslan, Yılmaz, **Medeni Usul Hukuku**, s. 52.

¹⁰ A.e.

Yargı kollarının diğerlerinden farkının ve diğerleriyle aralarındaki sınırların belirlenmesi gerekir. Çünkü bir yargı koluna giren uyuşmazlık diğer yargı koluna giren mahkemece incelenip karara bağlanamaz.¹¹ Örneğin, anayasa yargısına giren bir uyuşmazlık hakkında adli yargıda yer alan mahkemeler kendi yargılama usullerine göre inceleme yapıp karar veremez.¹²

Yukarıda da belirttiğimiz gibi yargı kolunun belirlenmesinde en önemli kıstas, bir yargı kolunda ayrı yargılama usulünün uygulanması ve ayrı mahkemelerin görev yapmasıdır. Diğer de yüksek mahkemelerin sayılmasıdır.¹³ Bu kıstaslar göz önünde bulundurulduğu zaman Azerbaycan yargı sistemini iki kola ayırmak mümkündür. Bunlar,

1. Adli Yargı,

2. Anayasa Yargısı'dır.

Tezin ilerleyen bölümlerinde inceleneceği üzere, Azerbaycan'da sadece belirli konuları incelemekle görevli ihtisas mahkemeleri ve özel mahkemeler bulunmaktadır. Örneğin, ticari ihtilaflardan doğan davalara bakan Ticaret Mahkemesi ve askeri suçlarla ilgili davalara bakan Askeri Mahkemeler gibi özel mahkemeler bulunmaktadır. Fakat sadece bu mahkemelerin mevcudiyeti, bunların baktıkları davalarla ilgili özel bir yargı çeşidinin (kolunun) oluştuğu anlamına gelmemektedir. Zira, birçok ülkeden farklı olarak Azerbaycan'da örneğin Askeri Ceza Usul Kanunu ya da İdari Yargılama Usulü Kanunu bulunmamaktadır. Ceza Usul Kanunu (Cinayet Prosessual Mecelle) Askeri Mahkemelerin görev alanına giren davaların, Medeni Usul Kanunu (Mülki Prosessual Mecelle) da idari nitelikli davaların yargılama usulünü kapsamaktadır ve bu davalar bakımından herhangi bir farklı yargılama usulü

¹¹ Üstündağ, **Medeni Usul Hukuku**, s. 54.

¹² Bu konuda bazı istisnaları belirtmek gerekir. Örneğin, Türk Ceza Muhakemeleri Hukuku Kanununa göre (Bkz. m. 141-144), haksız ve hukuka aykırı tutuklama ve yakalamadan doğan zararların giderilmesi yargılamasında, yetkili ve görevli mahkeme davacının oturduğu yer ağır ceza mahkemesidir (m. 142/2). Bu konuda bkz. Erdener Yurtcan, **Ceza Yargılaması Hukuku**, 11. Bası, İstanbul, Vedat Kitapçılık, 2005, s. 652.

¹³ Azerbaycan Anayasasında sadece bu yargı kollarında faaliyet gösteren üst derece mahkemeler belirtilmiş olup, ilk derece mahkemeler, Mahkemeler ve Hakimler Hakkında Kanunda düzenlenmiştir. Tezimizin ismi, Azerbaycan Anayasasına Göre Yargı Organı olmasına karşın bu ilk derece mahkemeler aynı yargı kolunda faaliyet gösterdikleri için tasnife uygun olarak tezimizde yer almıştır.

benimsenmemiştir. Azerbaycan'dan farklı olarak Türkiye'de ve birçok Avrupa ülkesinde örneğin idari ve askeri suçlarla ilgili davalar hem farklı yargılama usulüne tabi olmakta hem de özel mahkemelerde görülmektedir. Dolayısıyla bu ülke ya da ülkeler bakımından 'Askeri Yargı' ya da 'İdari Yargı' gibi farklı bir yargı çeşidi söz konusu olduğu halde Azerbaycan yargı sistemi için aynı şey söylenemez. Ceza Usul Kanunu özel mahkeme olarak faaliyet gösteren Askeri Mahkemelerin baktığı davaları da kapsamakta, idari nitelikli davalar genel mahkemelerde görülmekte ve yine özel bir yargılama usulü kanununa değil, Medeni Usul Kanununa tabi olmaktadır. Tüm bunları göz önünde bulundurarak şunu söyleyebiliriz ki, Azerbaycan'da bağımsız bir yargı kolu olarak 'Askeri Yargı' ya da 'İdari Yargı'dan bahsedilemez. Ve bunların tümünü Adli Yargı kapsamında değerlendirmek gerekir.

Tüm bunları göz önüne alındığında şunu söyleyebiliriz ki, Azerbaycan'da Adli Yargı, Anayasa Yargısının dışında kalan bütün yargısal faaliyeti kapsar ve en geniş uygulama alanı olan bir yargı çeşididir.

Anayasa yargısı tezimizin ilerleyen bölümlerinde ayrı bir başlık altınca inceleneceği için önce adli yargı ve bu yargı alanında faaliyet gösteren mahkemeleri ayrı ayrı incelemenin daha doğru olacağını düşünüyoruz.

A. ADLİ YARGI

Adli yargı, anayasa yargısı dışında kalan bütün yargısal faaliyeti kapsar ve en geniş uygulama alanı olan bir yargı çeşididir (koludur). Adli yargı olağan ve genel yargıdır. Bundan dolayı, diğer yargı kollarının görev alanına girmeyen hukuki uyuşmazlıkların çözüm yeri adli yargıdır.¹⁴ Yukarıda da belirtildiği gibi Türk ve diğer hukuk sistemlerinden farklı olarak Azerbaycan yargı sisteminde farklı bir yargı kolu olarak idari yargı ya da askeri yargı düzenlenmemiştir. Söz konusu yargıların işlevlerini adli yargı organları icra etmektedir ve bu da özel

¹⁴ Mustafa Erdoğan, **Anayasa Hukukuna Giriş**, 2. Bası, Ankara, Adres Yayınları, 1999, s. 287.

bir usule tabi değildir. Dolayısıyla idari ve askeri yargıyı da kapsadığı için Azerbaycan yargı sisteminde adli yargının yeri daha geniş ve daha kapsamlıdır.¹⁵

Adli Yargıyı kendi arasında ikiye ayırabiliriz: 1) Ceza Yargısı, 2) Medeni (hukuki) Yargı.

1. Ceza Yargısı

Ceza yargısı, suç hakkında yargı organı önünde yapılan faaliyettir. Bu yargı ile meşgul olan hukuk (yargı) koluna ‘ceza muhakemesi hukuku’ denir.

Ceza mahkemelerinin ceza davalarında uygulayacakları yargılama usulleri, Azerbaycan Ceza Usul Kanununda düzenlenmiştir.

Medeni ve ceza yargısı arasında birçok fark vardır. Bu iki yargı kolu, konusu, kaynağı, uygulanan ilkeler ve yargılama usulü bakımından birbirinden ayrılır. Ceza davasına bakmakta olan hakim ceza yargısına ilişkin ilkelere göre davayı inceler ve karar verir. Hukuk davasına bakmakta olan hakim de hukuk muhakemelerinde geçerli ilkelere göre inceleme yapar ve karar verir. Bu ilkeler

¹⁵ İdari yargı konusuna değinmişken şunu belirtebiliriz ki, bugün gerek Kara Avrupası, gerekse Anglo-Amerikan ülkelerinde olduğu gibi, Türk Hukuk sisteminde de idarenin eylem ve işlemlerinden “menfaati ihlal edilen”, ya da “hakkı ihlal edilen” kimse, yetkili yargı yerine başvurarak idari işlemin iptalini, ya da karşılaştığı haksızlığın giderilmesini isteyebilir. Bu sonucun elde edilebilmesi için, birbirinden farklı iki ana sistem uygulanmaktadır. Bunların biri Anglo-Amerikan ülkelerinde uygulanan “yargı birliği” sistemi, diğeri Kara Avrupası ülkelerinde ve bu arada Türkiye’de uygulanan “idari yargı” sistemidir. Birinci sistemde, genel olarak idarenin yargı yolu ile denetimi adli yargı koluna giren mahkemeler, ikinci sistemde ise “idare mahkemeleri” eliyle yapılmaktadır. Gerçekte, bu iki ana sistemden hiçbirisi tek başına uygulanmamaktadır. Hemen her ülkede, bu iki ana sistemden birine, ya da diğeri ağırlık veren, az çok birbirinden farklı sistemler uygulanmaktadır. Yargı birliğinin uygulandığı kimi ülkelerde, bazı idari işlemler için özel idari mahkemeler kurulmuştur. İdari yargının egmen olduğu ülkelerde de, bazı idari işlemler için adli yargıya başvurulabilmektedir. (Bkz. Şeref Gözübüyük, **Yönetmelik Yargı**, 13. Bası, Turhan Kitabevi, Ankara, 1999, s. 3.) Günümüzde, idari yargıya duyulan gereksinim her zamankinden daha çok kendini hissettirmektedir. İdarenin giderek genişleyen görev alanı, bireylerle yönetim arasındaki ilişkileri karmaşık bir duruma getirmiştir. Bu ilişkilerden doğan uyuşmazlıkları giderecek hakimin, idareni ve idarenin sorunlarını ve bunları düzenleyen idare hukukunu iyi bilmesi ve bu alanda uzman olması gerekir. İdarenin yargı yolu ile denetimi için, idarenin gereksinimini bilen, ayrı bir yargı düzeninin kurulması, idari yargı için özel ve yalın bir yargılama yönteminin belirlenmesi, kişi yararı ile kamu yararı arasında bir dengenin kurulmasına yardımcı olacaktır. (Bkz. A.y.) Bu yüzden, kanımca Azerbaycan’da da ayrı bir yargı kolu olarak idari yargının oluşturulması devlet karşısında kişilerin haklarının korunmasında daha faydalı olacaktır.

dava konusu uyuşmazlığın mahkemeye getirilmesinden, ileri sürülen iddia ve savunmaların ispatı, bununla ilgili delillerin kimin tarafından getirileceği ve araştırılacağı ve hakimin bu konuda tarafların talebiyle ne kadar bağlı olacağı gibi konularla ilgilidir.¹⁶

2. Medeni Yargı

Medeni yargının konusu, hukuk mahkemelerinin özel hukuk alanındaki yargısal faaliyetleridir. Bu yargı ile meşgul olan hukuk (yargı) koluna ‘medeni usul hukuku’ (hukuk muhakemeleri usulü hukuku) denir.¹⁷ Medeni yargı da kendi arasında ikiye ayrılır: a) Çekişmeli yargı, b) Çekişmesiz yargı.

Bu iki yargı, özel hukuk alanına ilişkin olsa da, birbirinden oldukça farklıdır. Birçok ülkede çekişmesiz yargı ve çekişmeli yargı ayrı usul kanunları ile düzenlenmiştir. Örneğin, Almanya ve Avusturya’da çekişmesiz yargıya ilişkin ayrı usul kanunu vardır.¹⁸ Azerbaycan hukukunda ise, çekişmesiz yargıya ait ayrı bir usul kanunu bulunmayıp, çekişmesiz yargıyla ilgili bazı usul hükümlerine Azerbaycan Medeni Usul Kanununda¹⁹ veya diğer bazı kanunlarda yer verilmiştir.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, bir hukuki ihtilafın yargı çeşitlerinden hangisine dahil olduğu söz konusu mahkemelerin kuruluş ve görevlerini gösteren kanununun incelenmesinden ve diğer mevzuattan anlaşılır. Azerbaycan yargı düzenindeki adli yargıyı öğrenmek için bu yargı alanında faaliyet gösteren ilk, orta ve üst derece mahkemeleri ve onların yetki ve görevlerini daha yakından tanımamız gerekmektedir.

B. ANAYASA YARGISI

¹⁶ A.e. s. 61.

¹⁷ Kuru, Arslan, Yılmaz, **Medeni Usul Hukuku**, s. 55.

¹⁸ Üstündağ, **Medeni Usul Hukuku**, s. 62.

¹⁹ Bkz. AMUK m. 305 vd.

Anayasa yargısı, tezin ilerleyen bölümlerinde Anayasa Mahkemesi başlıklı konu altında inceleneceği için burada üzerinde durulmayacaktır.

III. YARGININ TEMEL İLKELERİ

Yargı fonksiyonunun amacı, hukuk düzeninin gerçekleştirilmesi ve korunmasıdır.²⁰ Bu amacı en iyi şekilde gerçekleştirebilmek için yargı uygun güvencelerle donatılmıştır. Hukuk devleti ilkesini benimsemiş olan devlet, kişilerin hak ve özgürlüklerini teminat altına alırken, yargının temel ilkelerini de düzenleme ihtiyacı doğmuştur. Örneğin, hakimlerin bağımsızlığı, kanuni hakim güvencesi gibi ilkeler, hep bu amacın en iyi şekilde gerçekleşmesine yarar.

Yargının temel ilkeleri, aslında ayrı ayrı başlıklar altında incelenmesi gereken bir konudur. Çünkü, genel anlamıyla ele aldığımız yargının dışında ceza yargısına, medeni vd. yargıya egemen olan ilkeler incelenebilir. Zaten bu ilkelerin çoğu Anayasa ve yargı örgütü ile ilgili diğer genel kanunlarda değil (örneğin Mahkemeler ve Hakimler Hakkında Kanun), ilgili yargı koluna ait kanunlarda düzenlenmiştir (Örneğin, Ceza Usul Kanunu, Medeni Usul Kanunu gibi). Biz burada sadece Azerbaycan Anayasasının ‘Yargı Erki’ başlıklı bölümünde ayrı bir maddede belirtilen ilkeleri inceleyeceğiz.

A. HAKİMLERİN BAĞIMSIZLIĞI İLKESİ (AA m. 127/I-II-III)

²⁰ Tanör, Yüzbaşıoğlu, 1982 Anayasasına göre Türk Anayasa Hukuku, s. 434.

Kuvvetler ayırımı ilkesinin doğal bir sonucu olarak, parlamenter demokratik rejimlerde mahkemelerin yasama ve yürütme organlarına karşı bağımsızlıkları korunmuştur. Bireyin, özel yaşam ve hürriyetine, gerek diğer bireyler ve gerekse devlet organlarının temsilcileri tarafından yönelebilecek haksız ve kanuna aykırı müdahalelere karşı gereği gibi korunabilmesi, ancak bağımsız mahkemeler aracılığıyla mümkündür.²¹ Böylece mahkemelerin diğer devlet organlarından organik olarak ayrılması ve bağımsızlıklarının sağlanması, yargı görevinin her türlü etkiden arınmış bir şekilde yerine getirilebilmesinin temel şartı sayılmaktadır.

Hakimlerin bağımsızlığı, genellikle mahkemelerin bağımsızlığı kavramı ile eş anlamlı olarak kullanılmakta ve birincisinden ikincisi anlaşılmaktadır. Nitekim Azerbaycan Anayasası ve Mahkemeler ve Hakimler Hakkında Kanun da bu konuyu “hakimlerin bağımsızlığı” başlığı altında düzenlemiştir (AA m. 127.1, ayrıca MHHK m. 100). Mahkemelerin, dolayısıyla da hakimlerin bağımsızlıklarının sadece yasada düzenlenmiş olması yeterli olmadığı için Anayasalar, hakimlerin bağımsızlıklarını teminat altına alan hükümler de içermektedir. Zira kişisel bağımsızlığın yanı sıra, göreve ilişkin bağımsızlığın da bulunması gerekir.²² Hakimlerin bağımsızlığı onların teminatları ile birebir ilişki içinde bulunduğu için bağımsızlık konusundan sonra hakimlik teminatı da incelenecektir.

1. GENEL OLARAK

Mahkemelerin başka amaçlar güden hiçbir yabancı müdahale olmaksızın, hukuka bağlı bir şekilde karar verebilmeleri, yargı erkinin temsilcileri durumundaki hakimlerin bağımsızlıklarının sağlanmasına bağlıdır. Objektif anlamdaki bu bağımsızlık, hakimlere sağlanan bir ayrıcalık olmayıp, kendilerinin görevlerini gereği gibi ve amaca uygun bir şekilde yapabilmeleri

²¹ Ünal, *Anayasa Hukuku Açısından Mahkemelerin Bağımsızlığı ve Hakimlik Teminatı*, s. 7.

²² Ferman Demirkol, *Yargı Bağımsızlığı*, Doktora Tezi, İÜHF Kütüphanesi, s. 65.

için tanınmıştır. Çünkü yargı görevinin her türlü müdahale dışında bağımsız hakimlerce yerine getirilmesi, hukuk devletinin temel ilkelerinden birisi olarak kişi hak ve hürriyetlerinin bir teminatıdır.²³ Montesquieu'nun kuvvetler ayırımı ilkesi, çağında (1748) büyük bir yankı uyandırmıştır, ilkeye ilk kez 1787 tarihli Amerika Birleşik Devletleri federal anayasasında yer verilerek yargı erki yasama ve yürütme organlarından ayrılmış ve böylece hakimlerin bağımsızlığı yolunda ilk gerçek ve kapsamlı adım atılmıştır. 1995 tarihli Azerbaycan Anayasası da yasama, yürütme ve yargı yetkilerini kullanma görevlerine bırakarak kuvvetler ayırımı ilkesini benimsemiştir.

Azerbaycan Anayasası, hukuk devleti ilkesinin bir gereği olarak yasama ve yürütmenin de işlemlerini yargı denetimine tabi tutmuştur. Hatta seçim sonuçlarının onaylanması da dahil, bütün siyasi ve sosyal hayat, anayasa, kanun hakimlerin denetimine tabi tutmuştur. Bu da ancak, hukuk ve kendi vicdan ve inançlarına göre hüküm verecek bağımsız hakimlerce yapılabilir. Verilecek hükmün adil olması hakimın öncelikle muhakeme dışı hiçbir etki altında kalmamasıyla elde edilebilir.²⁴ Her türlü endişe, maddi ve manevi zorlamadan ve dış etkilerden uzak bir şekilde hakimlerin görevlerini huzur ve sükun içinde hakimlerin görevlerini yapabilmeleri için de bu bağımsızlığın anayasal teminat altına alınması gerekmektedir.

Azerbaycan Anayasasının 127. maddesinin 1. fıkrasında, bu husus açıkça hükme bağlanmıştır. Burada sözü edilen bağımsızlıktan maksat, hakimlerin hiçbir organ ve makama bağlı olmadan, hiçbir organ ve makamdan emir ve talimat almadan, hukukun çizdiği sınırlar içerisinde, özgür bir biçimde yargılama görevlerini yerine getirebilmeleri, görevleri ile ilgili olarak kendilerine hiçbir telkin ve tavsiyede bulunulmamasıdır (AA m. 127.3, ayrıca MHHK m. 100). Anayasanın 127.1 maddesine göre, “Hakimler bağımsızdırlar; sadece Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasına ve kanunlarına tabidirler...” Hakimlerin bağımsızlığının niteliği ikinci fıkrada açıklanmaktadır. Buna göre hakim, kendi

²³ Abil Bayramov, “Mehkeme Hakimiyyeti Barede Bezi Qeydler,” **Meşveret**, S. 14, 1999, (Çevrimiçi), www.teshil.azerall.info/kitabxana/mh/mhl-2.php

²⁴ Nur Centel, Hamide Zafer, **Ceza Muhakemesi Hukuku**, 3. Bası, Beta Yayınları, İstanbul, 2005, s. 412.

hukuk hissi ve anlayışı veya keyfine göre değil, “tarafsız, adalete uygun, tarafların hukuk önünde eşitliği ve somut delillere istinaden kanuna uygun olarak hüküm verecektir.” Yani hakimin bağımsızlığının karşılığı, Anayasaya ve kanuna bağlılıktır²⁵. Anayasanın 127. maddesinin 3. fıkrasına göre, herhangi bir kişi tarafından ve herhangi bir sebeple doğrudan ya da dolayısı yolla mahkemeye yargı organına karşı engelleyici, etkileyici, tehdit edici ve müdahaleci davranış içerisinde bulunulması yasaktır. Azerbaycan Anayasası yargı organlarına karşı engelleyici, etkileyici, tehdit edici ve müdahaleci davranışları yasaklarken bu fiilin süjesi olma bakımından yasama, yürütme ya da kişi ayrımı yapmamış “herhangi bir kişi tarafından” ifadesini kullanmıştır. Bu kişi, yasama, yürütme ve herhangi bir yargı organının mensubu ya da davanın taraflarından biri olabilir. Önemli olan yargının nihai amacı olan adaletin tecelli etmesi için yargı organlarına gereken ortamı sağlamaktır.²⁶ Bu hükümle yasama, yürütme organlarına ve diğer kişilere karşı hakime yargı görevinde geniş bir hareket serbestisi sağlanarak, kararını verirken herhangi bir şekilde engellenmesi veya etki altına alınması önlenmek istenmiştir. Bu yasağın bir sonucu olarak hiçbir makam veya kişi, hakime somut bir olay hakkında nasıl karar vereceği yolunda herhangi bir telkin veya tavsiyede bulunamaz. Aynı şekilde hakimden bir olayda belirli gerçeklerin varlığı veya yokluğunun tespiti ve belirli bir yönde karar vermesi istenemez.²⁷ Çünkü hakim kendisine telkin edilen yabancı bir kararı değil, kendi vereceği kararı ilan etmek durumundadır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, yargı organına tarafların ve yürütme organının müdahalesi olabileceği gibi yasama organının da müdahalesi olabilir. Örneğin hakimleri kararlarında etki altında bırakacak maddi beyanların yapılması ve hükme tesir edici nitelikteki soru sorulması bu kapsamda değerlendirilebilir. Engelleyici, etkileyici, tehdit edici ve müdahaleci davranışların faili görülmekte olan bir davanın taraflarından biri de olabilir. Bu fiiller, Azerbaycan Ceza Kanunuyla ceza yaptırımına altına alınmıştır. Azerbaycan Ceza Kanununun 286. maddesine göre, yargı işlevini

²⁵ İlqar Cefarov, **Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasının Şerhi**, Hüquq Edebiyatı Neşriyatı, Bakı, s. 382-383.

²⁶ Demirkol, **Yargı Bağımsızlığı**, s. 66.

²⁷ A.e. s. 384

engelleme, 288. maddesine göre ise yargı işlevini icra edilmesi ile ilgili olarak maddi veya manevi cebir kullanma suçtur.²⁸

Hakimin bağımsızlığına, her türlü hak ve özgürlüğün güvencesi olduğu için, Anayasa’da yer verilmiştir (AA. m 127.1). Ancak hakimin bağımsızlığı sadece Anayasa’da yer almakla gerçekleşmez. Anayasal çerçevede ifade edilmiş olan bağımsızlık, yargının yasama ve yürütme organları karşısındaki bağımsızlığıdır. Oysa hakimlerin, bunun yanı sıra, bizatihi yargı içerisinde, sözlü ve yazılı basın ile sosyo-ekonomik baskı grupları karşısında da, bağımsızlığının sağlanması gerekir.²⁹ Yani daha genel bir ifade ile, hakimlerin bağımsızlığından anlaşılması gereken, onların hukukun çizdiği sınırlarla bağlı kalmak kaydıyla, her türlü etki ve baskıdan uzak bir biçimde, hür ve serbest iradeleri ile uyuşmazlıkları çözümleyip karara bağlamalarına imkan veren bir ortamın yaratılmasıdır.³⁰ Bunu fiilen gerçekleştirecek güvencelerin bulunması gerekir. Çünkü, hakimin bağımsızlığı konusunda devletten, taraflardan ve toplumdan kaynaklanabilecek tehlikeler söz konusudur.³¹ Bu güvenceler aşağıda ilgili bölümde ayrıntılı olarak incelenecektir.

2. HAKİMİN TARAFSIZLIĞI

Hakimin objektif bir biçimde ve yasalara uygun olarak karar verebilmesinin ilk güvencesi, onun muhakeme dışı etkilere karşı korunmasıdır. Bunu hakimin bağımsızlığı ilkesiyle buna ilişkin güvenceler sağlamaktadır. Ancak, bunun dışında, hakimin ayrıca somut olayı yargılarken muhakeme içi

²⁸ Yeni Türk Ceza Kanunu da bu konuda benzer hükümler sevk etmiştir. Örneğin, TCK m. 277, görülmekte olan davanın taraflarından birinin leyh veya aleyhinde işlem yapılması için hakimlere emir verilmesi veya baskıda bulunulmasını cezalandırmaktadır. Ayrıca, TCK m. 288’de de, adil yargılamayı etkilemeye teşebbüs suç olarak tanımlanmıştır.

²⁹ Yargının bağımsızlığının basına karşı da korunması gerekir. Hakimlerin vereceği kararlarda basın şöyle veya böyle etkili bir araç olabilir. Bunları gözönünde bulunduran kanunlar haberleşme özgürlüğünün hakim kararı ile engellenebileceğini, yayın yasağı konabileceğini öngören düzenlemeler içermektedir.

³⁰ Arslan, Tanrıver, **Yargı Örgütü Hukuku**, s. 186.

³¹ Centel, Zafer, **Ceza Muhakemesi Hukuku**, 416.

etkilere karşı da korunması gerekmektedir. Bunu sağlayacak olan ise hakimın tarafsızlığı ilkesiyle buna ilişkin güvencelerdir.³²

Hakimin tarafsız olması, yargılama yaparken taraf tutmaması, taraflara karşı objektif olması ve kişiliğinden sıyrılabilmesidir.³³ Aynı davada taraflar başka kişiler ya da hakim başka hakim olsa da yine aynı karar verilebilecekse, tarafsızlık söz konusu demektir.

Azerbaycan Anayasasının 127. maddesinin 2. fıkrasına göre, hakimler davaya tarafsız, adalete uygun, tarafların hukuk önünde eşitliği ve somut delillere istinaden kanuna uygun olarak bakarlar. Ayrıca, Azerbaycan'ın da taraf olduğu Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi m. 6/1'de, kişilerin hem bağımsız ve hem de tarafsız mahkeme önünde yargılanma hakkına sahip olduklarından söz edilmektedir.

Hakimi davada etkileyen ve taraflardan birine diğerine oranla daha çok sempati ya da antipati duymasına neden olan haller bulunabilir. Hakim taraflardan biri gibi, baba veya koca durumunda veya onunla aynı dinden veya sosyal gruptan olabilir. Böyle genel ve ikinci derecede durum benzerliklerinin henüz hakimın tarafsızlığını zedelemeyeceği kabul olunabilir.³⁴ Buna karşılık, belli olgular ya da hakimın şahsından kaynaklanan belli haller, verilen hükmün objektifliğinden kuşku duyulmasına neden olacak yoğunluğa ulaşırsa, artık hakimın tarafsızlığından söz edilemez.³⁵ Bu nedenle, hakimın tarafsız olamayacağı hallerde onun yerine bir başka hakimın yargılama faaliyetini üstlenmesini sağlayacak kurumlar vardır. Bu kurumları tarafsızlığın güvencesi olarak kabul edebiliriz.³⁶

Azerbaycan hukukunda, hakimın tarafsızlığının güvencesi ile ilgili hükümlere hem Mahkemeler ve Hakimler Hakkında Kanunda, hem de Ceza Usul ve Medeni Usul Kanunlarında yer verilmiştir.

Azerbaycan Anayasasının 62. maddesine göre davaya kanunda öngörölmüş mahkemede bakılması zorunludur. Ancak hakimın davaya bakmaktan yasaklılığı

³² A.e. s. 423.

³³ Nurullah Kunter, Feridun Yenisey, Ayşe Nuhoğlu, **Muhakeme Hukuku Dalı Olarak Ceza Muhakeme Hukuku**, 4. Bası, Arıkan Yayınları, İstanbul, 2006. s. 312.

³⁴ A.y.

³⁵ Centel, Zafer, **Ceza Muhakemesi Hukuku**, s. 424.

³⁶ A.y.

doğrudan doğruya kanundan kaynaklanmakta olup, bu haller Ceza Usul Kanununun 109. ve Medeni Usul Kanununun 19. maddesinde açık olarak sayılmıştır. Mahkemeler ve Hakimler Hakkında Kanunun 16. maddesine göre, yasalarda öngörölmüş durumlarda hakimin tarafsızlığını şüpheye düşüren durumlar mevcutsa, hakim davadan çekilmeli ya da el çektirilmelidir. CUK ve MUK bu kurumları “hakime itiraz ve hakimin kendi kendine itirazı” şeklinde ifade etmiştir. Buna göre, aşağıda sıralanan şu durumlarda hakim kendi kendine itiraz etmek zorundadır, ayrıca bu durumlarda taraflardan biri de hakime itiraz edebilir. CUK’da ve MUK’da öngörölen bu durumlar her ne kadar benzerlik arzetseler de biz bunları ayrı ayrı sayacağız.

CUK’da öngörölen hakimin davaya bakamayacağı durumlar şunlardır (m. 109):³⁷

1. Hakim, aynı ceza davasında ya da suç koğuşturmasında mağdur veya müdahil olmuşsa ya da onlardan birinin müdafiliğini ya da vekilliğini yapmışsa,
2. Aynı davada tanık sıfatıyla dinlenmişse,
3. Aynı dava ya da koğuşturmada daha önce mahkeme katibi, tercüman, bilirkişi olarak görev yapmışsa,
4. İlk derece, istinaf, temyiz mahkemesinde veya davanın yenilenmesi durumunda aynı davada ve bu davanın koğuşturmasında hakim olarak görev almışsa,³⁸
5. Şüpheli, sanık ya da mağdur tarafındaki kişilerden herhangi biri ile, hatta bunların müdafi ya da vekilleri ile akrabalık ilişkisi varsa,

³⁷ Yeni Türk Ceza Muhakemeleri Kanunu da 22-31. maddelerinde “hakimin davaya bakmaması ve reddi” kurumunu düzenlemektedir. Buna göre CMK 22. maddede öngörölen durumlar sınırlayıcı bir şekilde görev yasaklarını belirtmiş ve bunlara bir de “tarafsızlığını şüpheye düşürecek diğer sebepleri” eklemiştir. Bu durumlarda hakimin reddi istenebilir.(Bkz. Bahri Öztürk, Musatafa Ruhan Erdem, **Uygulamalı Ceza Muhakemesi Hukuku**, Yeni CMK’ya göre yenilenmiş 9. Bası, Seçkin Yayınları, Ankara, 2006, s. 226-227.)

³⁸ Yeni Türk CMK’sı ile getirilen yeniliklerden biri de budur: Yargılanmanın yenilenmesi durumunda önceki yargılamada görev alan hakim, aynı işte görev alamaz.(Bkz. Kunter, Yenisey, Nuhoğlu, **Muhakeme Hukuku Dahı Olarak Ceza Muhakemesi Hukuku**, s. 315.)

6. Hakimın davayla ilgili olmasını doğrulayan somut ve güvenilir deliller varsa.

MUK’da öngörülen hakimın davaya bakamayacağı durumlar şunlardır (m. 19):

1. Hakim, ilk derece, istinaf, temyiz mahkemesinde veya davanın yenilenmesi durumunda aynı davada görev almışsa,
2. Daha önce, taraflardan birinin temsilcisi olarak atanmışsa ya da davada tanık, bilirkişi, tercüman ya da mahkeme katibi olarak görev almışsa,
3. Eğer davada tarafsa, taraflardan birinin ya da onun temsilcisi ya da vekilinin akrabası ise,
4. Bizzat, doğrudan ya da dolaylı yolla davanın sonucu ile ilgili ise ya da hakimın objektifliğini ve tarafsızlığını şüpheyne düşüren yeterli sebep varsa.

Kanunda öngörülen bu hallerin gerçekleşmesi halinde hakimın kendiliğinden davaya bakmaktan çekinmesi gerekir. Çünkü kendisi de bir insan olan hakimden bizzat kendisi ve yakınlarını ilgilendiren bir davada tarafsız kalmasını beklemek mümkün değildir³⁹. Hakimın çekinmesi yasada hakimın kendi kendine itiraz etmesi olarak adlandırılmıştır. Ayrıca yasada öngörülen bu durumların varlığı halinde hakime davanın taraflarınca da itiraz edilebilir. Bu durumda tarafların hakimın bağımsızlığına olan güveni sarsılacağından, onlara hakime itiraz etme hakkı tanınmaktadır. Kanun önünde eşitlik ilkesi taraflara bu hakkı vermektedir.⁴⁰

³⁹ Kuru, Arslan, Yılmaz, **Medeni Usul Hukuku**, s. 92.

⁴⁰ Reddini gerektirecek nedenlerin bulunduğunu gören hakimın bunu ileri sürmesi, yani hakimın kendi kendine itiraz etmesi Türk Hukukunda da mevcuttur (Bkz. TCMK m. 27, 30).

Hakimin görev yasaklarına rağmen yargılamaya katılması bozma sebebidir. (CMK m. 416.1.17, MUK m. 387.2.1)

3. MAHKEME KARARLARININ BAĞLAYICILIĞI

Azerbaycan Anayasasının 129. maddesine göre, mahkeme kararları devlet adına verilir ve bu kararların uygulanması zorunludur. Ayrıca Mahkemeler ve Hakimler Hakkında kanuna göre, Azerbaycan Cumhuriyeti mevzuatı uyarınca kesinleşmiş mahkeme kararları tüm gerçek ve tüzel kişiler tarafından zamanında ve tam olarak uygulanmak zorundadır (MHHK m. 5)⁴¹.

Bir toplumda hukuki güvenliğin sağlanabilmesi için, mahkeme kararlarına herkesin uyması zorunludur. Bir mahkemenin herhangi bir konuda karar vermesinden sonra, hâlâ o kararın geçerliliğinin tartışılabilmesi, hukuki güvenliği zedeleyici bir durum olarak toplum hayatında kargaşalık yaratır. Bir mahkeme kararının uyuşmazlığı kesin olarak çözümlendiğinin kabulü, çekişmeleri sona erdirmek ve toplumsal huzuru sağlamak bakımından zorunludur.⁴² Bununla beraber mahkeme kararlarının eleştirisi ve onun sonucu olarak ortaya çıkan tartışma ortamı, hataların tespitine yardımcı olması ve yeni alternatiflerin bulunmasının sağlanması bakımından şüphesiz yararlıdır. Ancak eleştirilse bile, mahkeme kararlarının olduğu gibi kabulü, hukuk güvenliği açısından şarttır.⁴³

Mahkemede hak arayan herkes genellikle kendi haklılığına inanmaktadır. Bu da dava taraflarından her birinin hakimin kendi lehine bir karar vermesini beklemesi anlamına gelir. Kararın aleyhte olması dolayısıyla bu beklentisinin boşa çıkması halinde ise, kolaylıkla kararın yanlış olduğunu iddia ve hakimiyet de taraf tutmakla itham edecektir. Bu, gerçek kişiler için olduğu kadar, yasama ve özellikle yürütme organı temsilcileri için de geçerlidir. Örneğin Almanya’da,

⁴¹ Bkz. Ayrıca ACMUK m. 15

⁴² Ünal, **Anayasa Hukuku Açısından Mahkemelerin Bağımsızlığı ve Hakimlik Teminatı**, s. 18

⁴³ A.e.

Federal Anayasa Mahkemesinde görülmüş olan bir televizyon davası dolayısıyla zamanın başbakanı Adanauer, 8.3.1961 tarihinde parlamentoda şu konuşmayı yapmıştır: “Kararı elde eder etmez özel uzmanlarımıza incelettirdikten sonra, hükümet bu televizyon davasını görüşmek üzere toplanmıştır. Oturumda hükümetin kararları oybirliği ile alınmıştır. Hükümet, kararın yanlış olduğunda mutabıktır. Ancak Anayasa Mahkemesinin bu kararı hukuka uygunmuş gibi geçerli sayılmalıdır.” Bunun üzerine Anayasa Mahkemesi 15.3.1961 tarihli basın bildirisinde, “Anayasal düzende hiçbir anayasa organının, Anayasa Mahkemesinin kararının hukuka aykırı olduğunu kararlaştırıp resmen açıklamaya yetkili olmadığını” açıklamıştır.⁴⁴ Bir mahkeme kararının hatalı olması, onun bağlayıcılık niteliğini ortadan kaldırmaz. Buna aykırı davranış anayasanın açık hükmüne aykırı olduğu gibi, hukuk devleti ilkesiyle de bağdaşmaz.⁴⁵

Mahkeme kararlarının değiştirilmesi yasağı ve aynen uygulanması zorunluluğunun, yine bizzat Anayasada öngörülen bazı istisnaları vardır. Örneğin Anayasanın 95.19 maddesinde Millet Meclisine ve 109.22 maddesinde Cumhurbaşkanına tanınan af yetkisi ve yine Anayasanın 90, 106 ve 123. maddelerinde öngörülen milletvekilleri, başbakan ve cumhurbaşkanının dokunulmazlık hakları bu arada sayılabilir.

4. HAKİMLİK TEMİNATI

a. GENEL OLARAK

Mahkemelerin bağımsızlığını sağlamaya yönelik çözümler, hakimlere tanınan teminat ile sağlanmak zorundadır. Görevin bağımsız bir şekilde yerine getirilmesi için birtakım tedbirlerin alınması ve teminatın verilmesi ile beraber

⁴⁴ A.e.s. 16-17

⁴⁵ A.e.

yargı bağımsızlığı bir değer ifade eder.⁴⁶ Hakimlere kendi meslek ve varlıklarını tehlikeye atmaksızın her türlü korku ve endişeden azade olarak görev yapma imkanı yaratacak şekilde kişisel teminatın tanınması gerekir. Hakimlere görevlerinin ifasında yalnızca kanun ve vicdanlarına göre hareket etme imkanı tanımak, onların bağımsızlıklarını sağlamak için yeterli değildir. Hakimlik teminatı denilen bir takım güvenceler de kendisine tanınmalıdır ki, görevini gereği gibi yapabilsin.⁴⁷ Vermiş olduğu herhangi bir karar yüzünden başka bir göreve atanması veya azledilmesi halinde hakimin bağımsızlığından söz etmenin hiçbir anlamı kalmayacaktır. Bunun için, hakimlerin bağımsızlığının Anayasalar tarafından düzenlenerek dokunulmaz bir nitelik alması gerekmektedir. Hakimin bağımsızlığı ve hakimlik teminatı birbirini tamamlayan iki kavram olup, birini diğerinden ayırmak veya birisi olmaksızın diğerini düşünmek mümkün değildir. Kavramlardan her ikisi bağımsızlık müessesesinin birer yüzünü teşkil etmektedir. Hakimlerin bağımsızlığı ile onların objektif bağımsızlığı, hakimlik teminatı ile de kendilerinin kişisel bağımsızlığı ifade edilmektedir. Hakim özel statüde bir kamu görevlisi olarak her iki niteliği şahsında toplamaktadır⁴⁸.

Toplumsal yaşam ve devlet faaliyetlerinin her alanında son sözü söylemek yetkisiyle donatılmış bir kamu görevlisi olarak hakim son derece ağır ve sorumlu bir görev üstlenmiştir. Bu ağır sorumluluk kendisine özel bir statü sağlanmasını zorunlu kılmaktadır.⁴⁹ Hakimlik teminatı için öngörülen ve diğer kamu görevlilerine oranla hakimlere bazı önemli ayrıcalıklar sağlayarak onları çok özel bir statüye kavuşturan kuralların amacı, yargıçların kişisel güçlerini, saygınlıklarını yükseltip başına buyruk bir kast yaratmak değildir. Tam aksine, onların serbest, özgün ve yansız yargılama yapabilecekleri maddi ve manevi ortam yaratmak suretiyle halka, adaletin her türlü baskı ve etkiden uzak olarak dağıtıldığı konusunda güven ve inanç vermektir. Özetle, hakimlik teminatı

⁴⁶ Demirkol, **Yargı Bağımsızlığı**, s. 170-171

⁴⁷ A.e.

⁴⁸ Ünal, **Anayasa Hukuku Açısından Mahkemelerin Bağımsızlığı ve Hakimlik Teminatı**, s. 21

⁴⁹ A.e.

denilen kurum, yargıçların kişisel yararından çok, kamunun yarar ve çıkarına hizmet eden bir kurumdur.⁵⁰

Bağımsızlığı koruma açısından teminatlar ile bağımsızlığı birbirinden ayırmak güçtür. Teminatın ortadan kaldırılmasında, bağımsızlığın da zedelendiği, hatta olmadığı ortaya çıkacaktır. Hakimlerin aylıklarından yoksun bırakılması, görevine karışılması, görev yerinin değiştirilmesi teminatın zayıf olduğunu veya hiç olmadığını gösteren durumlardır.

İnsanı her türlü adaletsizliğe karşı koruyacak tek varlığın hakim olduğu inancı, hakim teminatını Anayasa güvenliği altına almasına sebep olmuştur. Bu, hakimi asıl görevini yapabilmekte kudretli kılan temel öğelerden biridir.⁵¹

b. HAKİMLİK TEMİNATININ UNSURLARI

Hakimlerin her türlü dış etkilere korunmuş olarak görevlerini bağımsızlık ve tam bir tarafsızlık içinde yapmalarını sağlamak üzere Anayasa ve kanunlarla gerekli düzenlemeler yapılmakta ve yerine göre yeni kurumlar oluşturulmaktadır. Azerbaycan'da hakimlik teminatı ile ilgili kurallar, Anayasa, Mahkemeler ve Hakimler Hakkında Kanun, Mahkeme-Hukuk Konseyi Hakkında Kanunda yer almaktadır.

Hakimlik teminatı, hakimlerin bağımsızlığını sağlamak üzere kabul edilmiş kurallar ile devlet yapısında oluşturulan kurumları ihtiva eden bir önlemler paketidir.⁵² Hakimlik mesleğini ve hakimlerin özlük işlerini düzenleyecek olan kanundaki bütün konularda karar vermek yetkisi yalnız ve yalnız Mahkeme-Hukuk Konseyine verilmiştir (MHHK m. 93.1 ve MHKHK m.1). Bu suretle yürütme organının hakimlerin meslekte yükseltilmeleri, görev yerlerinin değiştirilmesi veya görevlerine kanunda belli edilen hallerde son verilmesi konularında veya hakimlerin meslek ve hayatıyla ilgili sair konularda

⁵⁰ Ceferov, *Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasının Şerhi*, s. 381 vd.

⁵¹ Demirkol, *Yargı Bağımsızlığı*, s. 171

⁵² Ezim Piriye, *Azerbaycan Cumhuriyeti Hukuk Muhafaza Organları*, Çırağ Neşriyatı, Bakı, s.

herhangi bir tasarrufta bulunabilme yolu kapatılmıştır.⁵³ Yargı organının bağımsızlığı ve hakimlik teminatının sağlanması yolunda kurulan bu sistemin içinde, diğer taraftan Mahkeme-Hukuk Konseyinin tasarrufları da Yüksek Mahkemenin denetimine tabi tutulmuştur (bkz. MHKHK m. 18). Hakimler meslekten çıkarmayı gerektiren bir suçtan dolayı hüküm giymiş olmadıkça veya meslekte kalmalarının caiz olmadığına karar verilmedikçe azlolunamayacakları, görevlerinin değiştirilemeyeceği ve dokunulmazlıkları gibi hükümler teminat sisteminin unsurlarıdır. Bunları ayrı ayrı inceleyelim.

(1). HAKİMLER AZLEDİLEMEZ

Azerbaycan Anayasasının 127.1 maddesi ve Mahkemeler ve Hakimler Hakkında Kanunun 97. maddesi hakimlik teminatlarından olan hakimlerin azledilemezliğini düzenlemiştir. Fakat hem Anayasa hem de yasa metninde bu ilke “hakimlerin azledilmezliği” şeklinde değil, “hakimlerin değiştirilemezliği” şeklinde ifade edilmiştir. Anayasanın 127.1 maddesine göre, hakimler görev süresince değiştirilemezler. Bu kural, Mahkemeler ve Hakimler Hakkında Kanununun 97. maddesinde aynen yer almaktadır. Aynı maddenin müteakip fıkraları ise şu şekildedir:

“...Hakimler kendi rızaları olmadan başka bir göreve atanamazlar. Bu yasada öngörülen istisnalar hariç, hakimler azledilemezler.”

Hakimlerin azledilmezliği ilkesi, kendilerinin hiçbir sebep olmadan ve usulsüz olarak görevden alınamayacaklarını ifade eder ve mutlak değildir. Hakimlerin azledilememesi, “onların her hareketine kayıtsız şartsız göz yumulması” anlamını taşımaz. Meslek ve sıfatlarıyla bağdaşmayan belirli tutum ve davranışlarının gerçekleşmesi halinde, hakimlerin de azilleri mümkündür.⁵⁴ Nitekim bu ilkenin kabul edildiği bütün batı demokrasilerinde, meslekten

⁵³ Fereh Sabirqızı, “Məhkəmə Hüquq Şurasına İki Baxış,” **Qanun Jurnalı**, Mart 2005, (Çevrimiçi) http://www.qanun-az.com/jurnal/arxiv/2005_03/metnad.php?metn=9

⁵⁴ Centel, Zafer, **Ceza Muhakemesi Hukuku**, s. 418.

çıkarılmayı gerektiren hallerin tespitine çalışılmış ve kanunlara bu konuda hükümler konulmuştur.⁵⁵ Hakimlerin azledilemeyeceği kuralının istisnaları Mahkemeler ve Hakimler Hakkında Kanunun 113 ve 114. maddelerinde belirtilmiştir. Buna göre, söz konusu kanunun 113. maddesinin 6-11. fıkralarında öngörülen nedenler hakimın görev süresi bitmeden görevine son verilmesini gerektirir. Bu sebepler şunlardır:

- a. Kendi isteği ile görevden ayrılmak için yazılı dilekçe verirse,
- b. Meslekten çıkarılırsa,
- c. Fiil ehliyetinden mahrum edilmesi ya da fiil ehliyetinin sınırlandırılmasına mahkemece karar verirse,
- d. Ölüm halinde,
- e. Ölmüş ya da gaip ilan edilirse,
- f. Bu yasayla hakim olmak için gereken niteliklerden birine sahip olmadığı ortaya çıkarsa,
- g. Göreviyle bağdaşmayan bir faaliyeti söz konusu olursa,
- h. Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşlığından çıkarsa, başka bir ülkenin vatandaşlığına geçerse ya da başka bir devlet karşısında (lehine) yükümlölük altına girerse,
- i. Altı aydan çok bir süre için görevini icra edemeyeceğine dair Mahkeme Hukuk Konseyi tarafından oluşturulan özel bir doktor heyetinin raporu bulunursa,
- k. Bir yılda iki kez disiplin cezası alırsa,
- l. Davalara bakarken defaatle yasaları ihlal ederse.

Bu durumların herhangi birinin gerçekleşmesi halinde, Yüksek Mahkeme Başkanı ya da Cumhurbaşkanı Mahkeme Hukuk Konseyine hakimın görevine görev süresi bitmeden son verilmesi için başvurabilir. Konsey hakimın görevine son verilmesi kararı verirse, bu kararı Cumhurbaşkanıına sunar. Bundan sonra

⁵⁵ Ünal, **Anayasa Hukuku Açısından Mahkemelerin Bağımsızlığı ve Hakimlik Teminatı**, s. 30

Anayasanın 109. maddesinin 32. fıkrasında öngörülen prosedür uygulanır. Burada üzerinde durulması gereken en önemli husus, ikinci fıkrada öngörülen meslekten çıkarılarak göreve son verilmenin hangi durumda söz konusu olacağıdır. Bu durum, hakimlerin suçüstü yakalanması halinde söz konusu olur. Hakimlerin suç işledikleri zaman azledilebilmeleri düzenleyen hükümler, diğer göreve son verme hallerinden bağımsız olarak düzenlenmiştir. Hem Anayasa hem de Mahkemeler ve Hakimler Hakkında Kanun, hakimler suç işledikleri zaman uygulanacak prosedürü “hakimlerin dokunulmazlığı” başlığı altında düzenlemiştir. Biz de bunu aynı başlık altında inceleyeceğiz.

i. HAKİMLERİN DOKUNULMAZLIĞI

Azerbaycan Anayasasının 128.1 maddesine göre, hakimler dokunulmazdırlar. Hakimlerin sadece yasa da öngörülen kurallara uygun olarak cezai sorumlulukları söz konusu olabilir (m. 128.2). Bu kural Mahkemeler ve Hakimler Hakkında Kanunun 101. maddesinde tekrarlanmıştır. Buna göre, suçüstü hali hariç, hakimler gözaltına alınamaz, tutuklanamaz, üzerleri aranamaz, tıbbi muayeneye tabi tutulamaz, Mahkeme Hukuk Konseyinin izni olmadan hakkında cezai koğuşurma yapılamaz. Hakimlerin dokunulmazlıkları ayrıca onların evlerini, iş odalarını, arabalarını, iletişim araçlarını, özel eşyalarını ve belgelerini de kapsamaktadır.

Mahkemeler ve Hakimler Hakkında Kanun hakimlerin suçüstünde yakalanmalarında takip edilmesi gereken prosedürü ayrıntılı olarak düzenlemiştir. Bu prosedür şu şekilde işler: Hakimi suçüstü yakalamış olan kolluk organı, durumu derhal Azerbaycan Cumhuriyet Başsavcısına bildirir. Başsavcı suç koğuşurması için gereken şartların mevcut olup olmadığını denetler ve konuyla ilgili Mahkeme Hukuk Konseyine önerge sunar. Mahkeme Hukuk Konseyi hakimin gözaltına alınmasından itibaren 24 saat içerisinde Başsavcının koğuşurma izni isteyen önergesini bizzat Başsavcının kendisinin ya da onun yardımcısının katılımıyla görüşür ve önergenin kabul edilmesi yani

koğuşurmaya izin verilmesi ya da verilmemesi kararı verir. Mahkeme Hukuk Konseyinin izni olursa Başsavcılık suçüstü yakalanmış olan hakim hakkında koğuşurmaya devam eder. Eğer Konsey koğuşurma izni vermezse, hakim derhal salıverilir (m. 101). Bu süreç, hakimın suçüstü yakalanması hali durumunda uygulanır. Peki suçüstü hali bulunmayan durumlarda süreç nasıl işler? Mahkemeler ve Hakimler Hakkında Kanun, 101. maddenin devamında bunu da düzenlemiştir. Bu durumda Mahkeme Hukuk Konseyi koğuşurma iznini Başsavcını başvurusu üzerine 10 gün içerisinde görüşür. İzin verilirse, koğuşurma usul kurallarına göre devam eder. Görüldüğü gibi suçüstü hali ile aradaki tek fark, süre bakımındandır. Yani suçüstü durumunda Başsavcının başvurusunun Mahkeme Hukuk Konseyince 24 saat içerisinde görüşülmesine karşın, suçüstü olmayan durumlarda Konsey başvuruyu 10 gün içerisinde görüşür. Mahkeme Hukuk Konseyince hakkında koğuşurma izni verilen hakim o andan itibaren görevden geçici olarak alıkonulur. Bu arada hakimın maaşı kesilmez, hakim maaş almaya devam eder. Görevden geçici olarak alıkonulan hakim eğer beraat ederse yeniden görevine döner. Mahkemenin kesinleşmiş mahkumiyet ya da tıbbi nitelikli yaptırım kararı üzerine ise hakim azledilir (görevden alınır). Hakimlerin işledikleri suçtan ötürü azledilmeleri mahkemenin mahkumiyet kararının kesinleşmesi ile otomatik olarak gerçekleşmez, bunun için Cumhurbaşkanının hakimlerin azledilmeleri için inisiyatifini kullanması gerekir.

Mahkemeler ve Hakimler Hakkında Kanunun 113. maddesinde düzenlenen hakimlerin görevlerine son verilmesi için öngörülen diğer sebeplerin gerçekleşmesi halinde ise süreç daha farklı işlemektedir. Şöyle ki, söz konusu kanunun 113. maddesinin 6-11. fıkralarında öngörülen sebeplerin gerçekleşmesi halinde, hakimın görevine son verilmesi için Azerbaycan Yüksek Mahkemesi ya da Cumhurbaşkanı, Mahkeme Hukuk Konseyine başvurur (MHKK m.114). Mahkeme Hukuk Konseyi hakimın görevine son verilmesi ile ilgili karar alırsa, bu kararı Cumhurbaşkanına sunar. Hakimlerin azledilmeleri ile ilgili bundan sonraki süreç, Azerbaycan Anayasasının 128. maddesinin 4 ve 5. fıkralarında düzenlenmiştir. Buna göre, azledilme prosedürü şu şekilde işlemektedir:

Cumhurbaşkanı bu konuda Yüksek Mahkemenin de görüşünü alarak hakimın azledilmesi için Millet Meclisine önerge verebilir. Yüksek Mahkeme görüşünü 30 gün içerisinde Cumhurbaşkanına sunmak zorundadır.⁵⁶ Anayasa Mahkemesi, Yüksek Mahkeme ve İstinaf Mahkemesi hakimlerinin azledilmeleri ile ilgili karar Millet Meclisinde 83 oyla alınır. Diğer hakimlerin azledilmeleri ile ilgili karar ise 63 oyla alınır.

Görüldüğü gibi, hakimlerin azledilebilmeleri ile ilgili süreç, birçok aşamalı olup, amaç hakimlerin azledilebilmelerini yasama, yürütme ve yargının tekeline verilmemesidir. Birkaç aşamalı olan bu süreç daha etkili olabilmekte, hakim bağımsızlığının önündeki engeller de bu şekilde bertaraf edilebilmektedir. Burada üzerinde durulması gereken önemli noktalardan biri Mahkeme-Hukuk Konseyine tanınan yetkilerin çok geniş olup olmadığıdır. Özellikle Mahkemeler ve Hakimler Hakkında Kanunun 113. maddesinde hakimlerin görevlerine son verilmesinin nedenleri arasında bulunan “hakimlik faaliyeti ile bir araya sığmayan faaliyetler” gibi belirsiz bir ifadenin bulunması sorunlu görülebilir. Zira kanun, bu faaliyetlerin neler olduğunu saymamış, bunun belirlenmesini Konseyin takdir yetkisine bırakmıştır. Hakimlik mesleğinin şeref ve haysiyetinin korunması için, bu tür faaliyetler içinde bulunanların meslekten uzaklaştırılmaları yerinde olmakla beraber, bu yetkinin ancak çok istisnai hallerde, dikkatle ve yerinde kullanılması zorunludur. Aksi halde, her türlü yorumlamaya açık olan bu hükümle hakimlik teminatının en önemli unsuru olan azledilmezlik ilkesini kolayca zedelemek mümkün olacak ve söz konusu ilke nispi bir muhtevaya indirgenecektir. Bu ve diğer durumlarda hakimler bakımından en önemli teminat, çıkarma kararından Yüksek Mahkeme Genel Kuruluna itiraz edilebilmesidir. Bunun tek istisnası hakimlerin suç işlemesi durumunda Mahkeme-Hukuk Konseyinin Başsavcının başvurusu üzerine verdiği koğuşturma izni kararıdır. Mahkeme Hukuk Konseyi Hakkında Kanunun 18. maddesinin 1. fıkrasına göre koğuşturma izni kararı kesindir. Bu karara itiraz edilemez.⁵⁷

⁵⁶ Ceferov, *Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasının Şerhi*, s. 390.

⁵⁷ Türkiye’de Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulunun kararlarına karşı ise yargıya gidilememektedir.

Hakimlik teminatının selameti için azil sebeplerinin kanunlarda açık seçik ve tahdidi olarak sayılması, şüphesiz büyük bir güvence sağlamaktadır.

(2). HAKİMLER EMEKLIYE SEVKOLUNAMAZ

Hakimlerin emekliye sevk olunamaması hakimlere tanınan bir görev teminatıdır. Emekliye sevk olunamama, hakimlik için yasada öngörülen süre sonuna kadar hakimin görevinden uzaklaştırılamaması anlamına gelmektedir. Bu görev teminatı adaletin tecellisi için kabul edilmiş olup, bunun sağlanmaması yani dış etkilerin altında hareket eden mahkemelerin adaleti yerine getirmesiyle sonuçlanacaktır. Yasama ve yürütme kuvvetlerinin etkilerine maruz kalan mahkeme/hakim, fonksiyonunu icra edemeyecek, toplumun temelini oluşturan adalet sarsılıp parçalanma durumu ile karşı karşıya kalabilecektir. Bu yüzden, haklara olan güvenin korunması ve hürriyet ve eşitlik gibi anayasal hakların yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalmaması için görev teminatının sağlanması yoluna gidilmiştir.⁵⁸

Görev teminatını, tayin edilen hakimin ölünceye kadar görevde kalması demek olmayıp, daha önce belirlenen yaş ve hizmet süresinden önce görevinden uzaklaştırılamaması olarak anlamak gerekir. Buna göre, hakimin daha önce belirlenen süre ve yaştan önce görev yaptırmama ile karşı karşıya kalmaması bu teminatın gereğidir. Aynı zamanda görevinde kalıp bunun gereklerini yerine getirmek bağımsız olmanın da bir ifadesidir. Görev teminatı çerçevesinde hakim ve savcıların görevde kalmaları süresiz olabildiği gibi, belli bir hizmet yılı veya bir yaş sınırı da konabilir.⁵⁹

Azerbaycan Anayasasında hakimlerin görev süreleri ile ilgili bir hüküm bulunmamaktadır. Hakimlerin görev süreleri Mahkemeler ve Hakimler Hakkında Kanunda düzenlenmiştir. Buna göre hakimler başlangıçta 5 yıllığına atanırlar (m. 96) Bu süre zarfında hakimler her yıl zorunlu mesleki eğitim

⁵⁸ Demirkol, **Yargı Bağımsızlığı**, s. 181.

⁵⁹ A.e.

kurslarına katılırlar. Beş yıl görevde kaldıktan ve tecrübe dönemini tamamladıktan sonra, hakimlerin faaliyetleri değerlendirilir. Bu değerlendirme sonucunda mesleki faaliyetinde herhangi bir kusur bulunmayanlar, Mahkeme Hukuk Konseyinin önerisi üzerine son görev yaşına, yani 65 yaşına kadar hakim olarak atanırlar (m. 96/1). Kanun burada özel bir durumu da düzenlemiş bulunmaktadır. Şöyle ki, emeklilik yaşına, yani 65 yaşına gelmiş olan bir hakimin mesleki tecrübesinden yararlanma gereksinimi olursa, Mahkeme Hukuk Konseyinin önerisi ile bu hakim ya da hakimlerin görev süreleri 70 yaşına kadar uzatılabilir. Değerlendirme sonucunda hakimin faaliyetinde bir kusur bulunursa bu hakimin görev süresi uzatılmaz. Bu değerlendirmenin nasıl yapılacağı Mahkeme Hukuk Konseyi Hakkında Kanunun 13. maddesinde düzenlenmiştir.⁶⁰ Hakimlerin görev süreleri ile ilgili böyle bir düzenlemenin, yani belirli bir tecrübe dönemi öngören düzenlemenin bir benzeri de Alman Hakimler Kanununda bulunmaktadır. Bu kanunun 12. maddesine göre, hakim olmak isteyenler başlangıçta hakim yardımcısı (*Gerichtsassessor*) olarak atanmaktadırlar. Altı yıl görevde kalanlar ve tecrübe dönemini tamamlayanlar ise, yaşam boyu hakim veya savcı olarak atanabilmektedirler. Hakim yardımcılarını ancak, bu süre zarfında kişilik ve mesleki yetenekleri bakımından hakim olmaya layık görüldükleri takdirde kesin olarak atanabilmektedir.⁶¹ Aynı Kanunun 22. maddesi ise, hakim yardımcılarının 4 yıl geçinceye kadar kademeli olarak ve çeşitli sebeplerle görevlerine son verilebileceğini öngörmektedir.⁶²

c. HAKİMLERE TANINAN MADDİ TEMİNATLAR

Hakimin, dolayısıyla yargının bağımsızlığını gerçek anlamda sağlayacak olan teminatlardan en önemlisi maddi teminatlardır. Maddi (buna mali de

⁶⁰ Piriye, *Azerbaycan Cumhuriyeti Hukuk Muhafaza Organları*, s. 81.

⁶¹ Ünal, *Anayasa Hukuku Açısından Mahkemelerin Bağımsızlığı ve Hakimlik Teminatı*, s. 109.

⁶² Diğer bazı Avrupa ülkelerindeki düzenlemelerle ilgili bak. A.y. s. 109 vd.

denebilir) teminat, hakimlerin herkese, özellikle davanın taraflarına karşı bağımsız ve tarafsız kılmakta en önemli etkenlerden birisidir.⁶³

Hakimin adaleti tam bir iç huzuru ile dağıtabilmesi için, maddi sıkıntılardan kurtulmuş, belirli bir refah seviyesine ulaşmış bulunmalıdır ve taraflardan gelecek vaat karşısında bağımsız olabilmesi için, kendisine tatmin edici bir maaşın verilmesi gerekir.⁶⁴ Mali yükümlülükler altında ezilen, ailesinin günlük geçimini düşünerek makamına giden bir hakimden olgun, tarafsız ve adil bir karar beklemek mümkün değildir. Bundan da öte, hakimin bilgisini arttırması, araştırma yapmasının sağlanması için kendisine her türlü imkan ve elverişli ortam sağlanmalıdır. Hakimin geleceğini düşünmek zorunda kalması, yargı fonksiyonunun yerine getirilmesi bakımından ne kadar sakıncalı, hatta tehlikeli ise, geçim sıkıntısı çeken, bu sebeple maddi huzuru olmayan hakime ne kadar diğer teminatlar tanınırsa tanınsın, hakim kendisini teminatlı hissetmeyecektir.⁶⁵

Azerbaycan'da hakimlerin mali teminatları ve bunun miktarı Mahkemeler ve Hakimler Hakkında Kanunda düzenlenmiştir. Bunun tek istisnası Anayasa Mahkemesi hakimlerinin maddi teminatları ile ilgili hükümlerdir. Yüksek Mahkeme, İstinaf Mahkemesi ve diğer ilk derece adli ve askeri mahkeme hakimlerinin maddi teminatları Mahkemeler ve Hakimler Hakkında Kanun kapsamındadır. Anayasa Mahkemesi hakimlerinin maddi teminatları ise Anayasa Mahkemesi Hakkında Kanunda düzenlenmiştir. Bu kanunlarda maddi teminat olarak sadece maaş öngörülmemiş, başka ödenekler, konut ihtiyacının temin edilmesi, kaza, yaşam ve sağlık sigortası ve emeklilik maaşı ile ilgili hükümler de sevk edilmiştir. Buna göre, hakimler devlet tarafından konutla temin edilir (MHHK m.108, AMHK m. 73.5). Ayrıca hakimlere her türlü riske karşı daha kapsamlı bir sigorta imkanı sağlanır. Emekliye ayrıldıkları zaman son aldıkları maaşın yüzde sekseni kadar emekli aylığı alırlar. Bu teminatlar Anayasa Mahkemesi hakimleri için de aynıdır. (MHHK m.109, AMHK m. 73.7). Anayasa Mahkemesi Hakkında Kanunun 71.1.

⁶³ Piriye, **Azerbaycan Cumhuriyeti Hukuk Muhafaza Organları**, s. 48.

⁶⁴ Demirkol, **Yargı Bağımsızlığı**, s. 184.

⁶⁵ Sıddık Sami Onar, **İdare Hukukunun Umumi Esasları**, 3. bs., C. I, İstanbul – 1966, s. 230.

maddesine göre, Anayasa Mahkemesi hakimleri diğer ödenekler dışında, bir millet vekilinin aylığı kadar aylık alırlar. Aynı madenini 2. ve 3. fıkrasına göre Anayasa Mahkemesi başkanı, Millet Meclisi başkanının aylığı kadar, başkan yardımcısı da Meclis başkanının aylığı kadar maaş alır. Diğer mahkemelerin hakimlerine gelince, Yüksek Mahkeme başkanı “nisbi mali birimin”⁶⁶ 1300 katı miktarında aylık alır. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesi başkanı ve İstinaf Mahkemesi başkanı Yüksek Mahkeme başkanının aldığı aylığın yüzde doksanı oranında, Ağır Suçlarla İlgili Mahkeme, Ağır Suçlarla İlgili Askeri Mahkeme ve Uluslararası Sözleşmelerden Doğan İhtilaflarla İlgili Ticaret Mahkemesinin başkanı söz konusu aylığın yüzde sekseni oranında, diğer mahkeme başkanları söz konusu aylığın yüzde altmışı oranında, tüm mahkeme başkan yardımcısı mahkeme başkanının aylığının yüzde doksanı oranında, diğer hakimler ise mahkeme başkanının aylığının yüzde sekseni oranında aylık alır. Ayrıca her beş yıl sonunda aylıklara mevcut aylığın yüzde on beşi oranında bir zam yapılır (MHHK m. 106).

d. HAKİMLER BAŞKA HİÇBİR GÖREV YAPAMAZ

Hakim, atanmasıyla birlikte yargı erki içinde, yasama ve yürütme organlarından ayrı olarak özel bir statü içine girmektedir. Hakimin faaliyetinin sıkı bir şekilde yargı görevi ile sınırlandırılması ve başka görev kabul etmesinin yasaklanmasıyla kendisinin bağımsızlığı teminat altına alınmakta ve ayrıca kuvvetler ayırımı ilkesinin gereklerine de uyulmaktadır.⁶⁷ Azerbaycan Anayasasının 126. maddesine göre, hakimler hiçbir seçimli ve atamalı görev alamaz, bilimsel, eğitim öğretim faaliyeti dışında hiçbir, özel iş, ticari ve diğer ücretli işle iştigal edemezler, siyasi faaliyetle uğraşamazlar, siyasi partilere üye olamazlar, görev aylığından, ayrıca bilimsel ve eğitim faaliyetlerinden elde

⁶⁶ Nisbi mali birim, Nisbi Mali Birim Hakkında Kanunla belirlenmiş olan para miktarıdır. Bu birim, hem yasalarda öngörülen maaşların belirlenmesinde, hem de verilen para cezalarının miktarında ölçü birimi olarak kullanılmaktadır. 2006 itibarıyla 1 nisbi mali birim 1 Azerbaycan Manatıdır.

⁶⁷ Ünal, **Anayasa Hukuku Açısından Mahkemelerin Bağımsızlığı ve Hakimlik Teminatı**, s. 41.

ettiği kazanç dışında başka bir ücret alamazlar. Bu hüküm aynen Mahkemeler ve Hakimler Hakkında Kanunun 104. maddesinde tekrarlanmıştır. Bu hükümlerde hakimler için temel olarak iki yasak öngörülmüştür.

a. Hakimler başka hiçbir görev yapamaz,

b. Hakimler siyasi faaliyetle uğraşamaz.

Hakimlerin hakimlik görevi dışında başka hiçbir görev yapmama yasağının Azerbaycan Anayasasındaki tek istisnası bilimsel, eğitim öğretim faaliyetidir. Hakimin bilimsel kitaplar yazması, düzenli olmamak kaydıyla gazete ve dergilerde makaleler yazması bilimsel faaliyetin örneklerindendir. Hakimin eğitim öğretim faaliyeti ile uğraşması da yasağın istisnalarındandır. Örneğin, hakim yüksek okul veya resmi bir öğretim kurumunda ders verebilir veya bilimsel araştırma yapabilir. Anayasa ayrıca ticari işi hakimlik görevi ile bağdaşmayan işler arasında saymıştır. Buna göre, hakimin başkası hesabına değil, kendi hesabına dahi olsa ticaretle uğraşması, örneğin bir lokanta işletmesi dahi yasak kapsamındadır. Diğer bir yasak siyasi faaliyetle ilgilidir. Bu yasak Anayasanın yanı sıra Mahkemeler ve Hakimler Hakkında Kanunun 105. maddesinde düzenlenmiştir. Bu maddeye göre, hakim olarak atanan kişiler, yemin etmeden önce üyesi oldukları siyasi partilerden ya da siyasi teşkilatlardan ayrılmak zorundalar. İlgili maddenin son fıkrasına göre, siyasi parti ve teşkilatların üyeliğinden çıkmayan hakimler görevlerine başlayamazlar. Tüm bu hükümlerin amacı hakimlerin tam bağımsız ve tarafsız olarak görevlerini yapmalarıdır.⁶⁸ Tüm bu önlemlere rağmen hakimin siyasi partilere üye olmasının sadece şeklen yasaklanması, yargının siyasi etkiden arındırılması için yeterli değildir. Bu, daha çok hakimin karakter özelliklerine, kişiliğine ve bağımsız düşünme yeteneğine bağlıdır. Şüphesiz her insan gibi hakimin de bir siyasi dünya görüşü olacaktır. Ancak bunları kararlarına konu yapıp yansıtamaz. Aksi halde siyasete karışmış olur ki, bu yüzden topluma karşı tarafsızlığını yitirdiği gibi, yargıya karşı olan güven de sarsılır.⁶⁹

⁶⁸ Ceferov, *Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasının Şerhi*, s. 380.

⁶⁹ Ünal, *Anayasa Hukuku Açısından Mahkemelerin Bağımsızlığı ve Hakimlik Teminatı*, s. 42.

Bağdaşmazlık (*Incompatibilites*) denilen, hakimin başka bir görev yapamayacağı hususu, batı demokrasilerinde bir anayasa hukuku ilkesi olarak değerlendirilmektedir. Buna göre kuvvetler ayırımı ilkesi uyarınca kuvvetlerin birbirinden açık ve kesin olarak ayrılması için fonksiyonel-organik bir ayırım yeterli olmayıp, bu ayırımın organların görevlileri açısından da gerçekleştirilmesi zorunludur.⁷⁰ Nitekim Alman Hakimler Kanununun 4. maddesi, bir hakimin aynı zamanda yargı, yasama ve yürütme organlarının görevlerini gerçekleştiremeyeceğini belirtmektedir. Maddenin 2. fıkrasında bu kuralın istisnaları sayılmaktadır. Buna göre bir hakim aynı zamanda mahkemenin idari işlerine, kanun hükmüyle mahkeme veya hakime verilmiş diğer işlere bakabilir.⁷¹ Türkiye’de de hakimin başka bir görev yapamayacağı hususu anayasa ilkesi haline getirilmiştir. Türkiye Anayasasının 140. maddesinin 5. fıkrasında hakimlerin “kanunda belirtilenlerden başka genel ve özel hiçbir görev alamayacakları” belirtilmiştir.⁷²

B. KİŞİLERİN YASA VE MAHKEME ÖNÜNDE EŞİTLİĞİ İLKESİ

Hukuk devletinin temelinde yatan değerlerden biri “hukuk önünde eşitlik”tir. Bu ilke “eşitlik ilkesi” başlığı altında Azerbaycan Anayasasının 25. maddesinde yer almıştır. Ayrıca, Anayasasının 127. maddesinin 4. fıkrasında “yargılamaya egemen olan ilkeler” başlığı altında yer almıştır. Bu ilkenin hem temel hak ve özgürlükler bölümünde hem de yargılamaya egemen olan ilkeler bölümünde yer almış olması ilkeye verilen önem bakımından kayda değerdir. Her iki madde de eşitlik ilkesini “yasa ve mahkeme önünde eşitlik” olarak ifade

⁷⁰ A.e., s. 43.

⁷¹ A.e.

⁷² Ayrıca, 2802 sayılı Hakimler ve Savcılar Hakkında Kanunun 48. maddesi, TC Anayasasının söz konusu hükmünü aynen tekrarlamıştır. Bkz. A.y.

etmektedir. Buradaki “yasa” terimini “hukuk kuralları” veya “hukuk düzeni” şeklinde anlamak gerekir.⁷³

Eşitlik ilkesi diğer tüm temel haklarda olduğu gibi temel hak taşıyıcısının devletle olan ilişkisine yöneliktir. Devlet, yasama ve yargı yoluyla zayıfları baskıya karşı korumak ve toplumsal gücün her türlü kötüye kullanımına karşı savaşmak zorundadır. Şu halde devlet toplumda da gerçek anlamda eşit özgürlüğü gerçekleştirmekle yükümlüdür.⁷⁴

Azerbaycan Anayasasının 25. maddesi eşitliği hem negatif hem de pozitif olarak tanımlamaktadır. Buna göre, kamu makamları kişiler arasında dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep, mensup olunan grup ve benzeri sebeplerle ayırım yapamazlar.⁷⁵ Bu kural, kişiler lehine eşit muamele görme ve ayrıma uğratılmama hakkı doğurur. Bunun pratik-hukuki sonucu, hiç kimsenin haklarının maddede sayılan nedenlerden dolayı kısıtlanamayacağıdır. Bu hüküm yasama, yürütme organlarını ve kamu idaresini olduğu kadar yargı mercilerini de bağlar. Bu demektir ki, sadece ayrımcı kanunlar, idari işlem ve eylemler değil, fakat aynı zamanda ayrımcı nitelikli yargısal kararlar da anayasaya aykırıdır.⁷⁶

C. ÇELİŞMELİ YARGILAMA İLKESİ

Çelişmeli (adversarial-contradictorie) yargılama ilkesi, dava sırasında mahkemenin kararlarını etkilemek amacıyla sunulan delil ve mütaalar ya da görüşlerin her biri hakkında bilgi sahibi olma ve bunlar hakkında yorum yapma imkanının taraflara tanınması demektir.⁷⁷ Kolektif hüküm vermenin veya kısaca muhakeme yapmanın metodu hüküm verme faaliyetine katılacakların düşüncelerini

⁷³ Ceferov, **Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasının Şerhi**, s. 384-385.

⁷⁴ Zafer Gören, **Anayasa Hukukuna Giriş**, 11. Baskı, 9 Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1999, s. 398.

⁷⁵ Levent Gönenç, **Azerbaycan Anayasası Üzerine Notlar**, AÜHFD C. 47, 1998. s. 198.

⁷⁶ Erdoğan, **Anayasa Hukukuna Giriş**, s. 286.

⁷⁷ Sibel İncoğlu, **İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarında Adil Yargılanma Hakkı / Kamu ve Özel Hukuk Alanlarından Ortak Yargısal Hak ve İlkeler**, Beta Yayınları, İstanbul, 2002, s. 240.

karşılıklı olarak bildirebilmelerinin sağlanmasıdır. Böylece bütün sjeler birbirlerinin fikirlerini öğrenecekler, hep birlikte dşnecekleridir. Bu imkanı sağlayan sisteme çelişme denir. elişme, çok defa sanıldığının aksine bir çekişme, bir mücadele değil, bir fikir alışverişidir, bir kolokyumdur, diğer bir söyleyişle karşılıklı görüşlerin iki veya daha fazla kişilerce ortaya konmasıdır.⁷⁸

Çelişmeli yargılama ilkesi, silahların eşitliği ilkesi ile yakından ilişkilidir. Çünkü çelişmeli yargılama ilkesinin ihlal edilmesi, davasını savunabilmesi açısından taraflar arasındaki dengeyi bozabilmektedir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine göre, silahların eşitliği ilkesi adil yargılamanın sadece bir özelliğidir ve ceza yargılamasının çelişmeli olması temel hakkını da içerir. Çelişmeli yargılama, bir ceza davasında, savunma ve iddianın her ikisine de, diğer tarafın sunduğu delil ve dosyadaki görüşler hakkında yorum yapma ve bunlara ilişkin bilgi sahibi olma imkanının verilmesi zorunluluğu demektir.⁷⁹

Çelişmeli yargılama ilkesi savunma hakkıyla da ilgilidir.⁸⁰

Azerbaycan Anayasasının 127. maddesinin VII. fıkrasına göre, davalar çelişmeli yargılama ilkesi esasında yapılır. Bu hüküm, Mahkemeler ve Hakimler Hakkında Kanunun 13. maddesinde de aynen tekrarlanmıştır. Kanımızca, çelişme ilkesi savunma hakkı ile doğrudan bağlantılı olduğu için ve bu hak yine Anayasa ve ilgili kanunda ayrıca düzenlendiği için çelişme ilkesinin Anayasada ayrıca belirtilmesi gerekmezdi.

D. ANA DİLDE SAVUNMA HAKKI

Yargı işlerinde kullanılacak dil konusu ve ana dilde savunma hakkı Azerbaycan Anayasası ve Mahkemeler Hakimler Hakkında Kanunda düzenlenmiştir. Azerbaycan Anayasasının 127. maddesinin X fıkrasına göre, Azerbaycan Cumhuriyetinde davalar, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet dilinde

⁷⁸ Kunter, Yenisey, **Muhakeme Hukuku Dalı Olarak ceza Muhakemesi Hukuku**, 1. Kitap, s. 41.

⁷⁹ İnceoğlu, **İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarında Adil Yargılanma Hakkı**, s. 243

⁸⁰ Abbas Atakişiyev, "Cinayet İşinin Başlanması Zamanı ekişme Mmknly," **Qanun Jurnalı**, İyun, 2006, (evrimii), http://www.qanun-az.com/jurnal/arxiv/2005_06/metnad.php?metn=5

ya da ilgili yerin ahalisinin çoğunluğunun konuştuğu dilde yürütülür. Davanın yürütüldüğü dili anlamayan katılımcıların, dava belgelerini öğrenme, mahkemeye tercüman aracılığıyla katılma, ana dilinde konuşma hakkı temin edilir. Mahkemeler ve Hakimler Hakkında Kanunun 14. maddesine göre ise, davanın yürütüldüğü dili bilmeyen kişilerin haklarının kısıtlanması yasaktır. Aynı maddenin 3. fıkrasına göre, kanunlarda öngörülen durumlarda herkesin ücretsiz olarak tercüman hizmetinden istifade hakkı vardır. Görüldüğü gibi, Azerbaycan Anayasası ve kanunları birçok ülke mevzuatından daha ileri bir düzenleme yaparak hatta duruşmaların bile bir yerin ahalisinin çoğunluğunun konuştuğu dilde yürütülmesine olanak tanımıştır.⁸¹ Anadilde savunma hakkının nasıl kullanılacağı Ceza Usul Kanununda (m. 26) somutlaştırılmıştır. Buna göre, koğuşturmayı yürüten birim, suç yargılamasında kullanılan dili bilmeyen tarafların şu haklarını temin etmek zorundadır:

- a. taraflara kendi ana dillerini kullanma haklarının mevcut olduğunu belirtmek,
- b. koğuşturmanın herhangi bir evresinde ücretsiz olarak tercüman hizmetinden yararlanma, mahkemede ana dilinde beyanda ve savunmada bulunma.

Sözkonusu maddenin 3 fıkrasına göre bu haklardan yararlanmak için gereken ücret Azerbaycan Cumhuriyeti devlet bütçesinden karşılanır. Yine bu maddenin son fıkrasına göre, koğuşturmanın yürütüldüğü bilmeyen kişilere verilecek olan belgeler onların ana dilinde ya da bildikleri başka bir dilde verilir (m. 26.4). Bu hükmün bir benzeri Medeni Usul Kanununda bulunmaktadır (m.11).

E. KANUNİ HAKİM İLKESİ

⁸¹ Örneğin Türkiye Anayasasının 3. maddesinin 1. fıkrasına göre, yargı yerlerinde kullanılacak olan, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin resmi dili olan Türkçe'dir. Duruşmalar Türkçe icra edilir; dilekçe ve layihalar Türkçe olarak verilebilir. Türkçe'den başka bir dilde kaleme alınmış olan dilekçeler ve layihalar mahkeme tarafından kabul edilmez.

“Kanuni hakim” ya da “olağan mahkeme” ilkesi, bir uyuşmazlığı yargılayacak olan mahkemenin o uyuşmazlığın doğmasından önce kanunen belli olması anlamına gelir. Yani, kanuni mahkeme, yahut olağan mahkeme, yargılanacak olayın meydana geldiği anda, o olay için kanunun öngördüğü mahkeme demektir.⁸² Kısacası, kanuni mahkeme, olaydan önce kurulmuş ve somut olay ile kuruluş bakımından ilgisi olmayan mahkeme demektir. Bu mahkemenin hakimine de “kanuni hakim” denir. Buna göre, bir uyuşmazlık, ancak uyuşmazlığın doğumu anında görevli ve yetkili olan mahkeme tarafından yargılanabilecektir. Böylece kanuni hakim ilkesiyle, davanın olaydan sonra çıkarılacak bir kanunla kurulacak bir mahkeme tarafından yargılanması yasaklanmakta, yani kişiye veya olaya özgü mahkeme kurma imkanı ortadan kaldırılmaktadır.⁸³

“Kanuni hakim” ilkesi Mahkemeler ve Hakimler Hakkında Kanunun 15. maddesinde düzenlenmiştir. Bu hükme göre, Azerbaycan Cumhuriyeti yasalarında belirlenmiş görevli ve yetkili mahkemenin değiştirilmesi ya da yasal dayanağı bulunmadan davanın kanuni hakimden alınması yasaktır. Bu hüküm hem kanuni mahkeme hem de kanuni hakim ilkesini düzenlemektedir. Şöyle ki, bir uyuşmazlık, ancak uyuşmazlığın doğumu anında görevli ve yetkili olan mahkeme tarafından yargılanabilecektir. İkinci cümle ise davaya bakmakta olan kanuni hakimin herhangi bir yasal neden bulunmadan davadan el çektilerilemeyeceğini ya da davaya bakmakla görevli olan hakimin değiştirilemeyeceğini düzenlemiştir.

Bu hüküm Azerbaycan Anayasasının 125. maddesinin VI fıkrasında öngörülen düzenleme ile daha anlamlı olmaktadır. Bu fıkra göre, mahkemelerin görevlerinin değiştirilmesi amacıyla daha önceden belirlenmemiş hukuki usullerin uygulanması ve olağanüstü mahkemelerin kurulması yasaktır⁸⁴. “Kanuni hakim” ilkesi, yürütme ve hatta yasama organının yargılama faaliyetine müdahalesini önlemeye yarar. Zira mahkemenin olaydan önce kanunla

⁸² Ergun Özbudun, **Türk Anayasa Hukuku**, 7. Bası, Yetkin Yayınları, Ankara, 2003, s. 95.

⁸³ A.y.

⁸⁴ Azerbaycan Ceza Usul Kanunun 23. maddesinin 3. fıkrasına göre, olağanüstü mahkemelerin ve diğer hukuka aykırı olarak kurulmuş mahkemelerin hüküm ve diğer kararları geçersizdir ve uygulanamaz.

kurulması zorunluluğu, bir kere yürütme organının mahkeme kurmasını yasaklamaktadır. Diğer yandan, yasama organı da kurulmasından önce gerçekleşmiş olayları yargılamakla görevli ve yetkili mahkeme kuramayacaktır. Bu ise mahkemelerde yargılanacak olan kişilere büyük bir güvence sağlar. Çünkü onları yargılayacak mahkemeler, sırf onlar için kurulmamış, onları yargılayacak hakimler sırf onlar için atanmamıştır.⁸⁵

F. SAVUNMA HAKKI

Gerek özel gerekse kamu hukuku alanında, bir kimsenin kendi aleyhinde ileri sürülen iddialara karşılık vermesi, bu iddialara meşru yollardan karşı koyarak kendisini koruması savunma hakkı anlamına gelmektedir.⁸⁶ Ceza Muhakemesi Hukuku anlamında savunma ise, suç işlediği iddia edilen bir kimsenin, kendisine yüklenen suçu işlemediğini veya işlediği fiilin hukuka uygun olduğunu yahut iddia edildiğinden daha az cezayı hak ettiğini ya da yasal bazı nedenlerden dolayı cezalandırılmaması gerektiğini yetkili makamlar önünde ileri sürmesi olarak tanımlanmaktadır.⁸⁷

Savunma hakkı temel insan haklarından birisidir. Savunma hakkının insan hakları kategorisi içinde yer alması, onun niteliğini de etkilemektedir. Çünkü insan hakları, yazılı yazısız, ulusal-ulusal üstü hakları içine alan, bütün ülkelerde devlet-birey ilişkilerinin belirleyicisi olan ve uluslar arası düzeyde ise barış ve adaletin temeli niteliğinde sayılan kurallardır.⁸⁸ Böyle olunca, bir insan hakkı olan savunma hakkı da, insanlığın ortak değerlerinden sayılan, evrensel konumu bulunan bir hak olmaktadır.

Savunma, ceza muhakemesinin kolektifliğini sağlamada en önemli yeri işgal eder. Ceza muhakemesi sonunda verilen, iddia, savunma ve yargılama

⁸⁵ Gözler, **Türk Anayasa Hukuku**, s. 845.

⁸⁶ Aydın Erdoğan, **Savunma Hakkı**, ABD, 1984, sy.3. s.406.

⁸⁷ Turhan Tufan Yüce, **Alman-Türk Ceza Muhakemeleri Usulünde Savunma Hakkı I**, AD, C.51, 1960, sy.11-12, s. 1017.

⁸⁸ Tekin Akıllıoğlu, **İnsan Hakları-I-Kavram, Kaynaklar ve Koruma Sistemleri**, Ankara, 1995, s. 7.

makamlarının ortak katkılarıyla oluşmaktadır. İddia makamı itham ederek bir tez ileri sürmekte, savunma makamı da bu teze karşı kendi savunmasını antitez olarak muhakemeye sunmaktadır. Mahkeme ise bu iki hükmün sentezini yapmak suretiyle, karşılıklı işbirliği sonucunda adil bir yargıya ulaşmaktadır.

Adil bir yargıya ulaşmada dayanılması gereken bilgi kaynaklarından birisi de savunmadır. Savunmanın ceza muhakemesinde bulunması, iddianın hüküm haline gelmesini önlemek bakımından zorunludur.⁸⁹ Sanık, meşru her türlü araçtan faydalanarak savunma hakkını kullanır ve suçsuzluğunu ileri sürebilir. İtham karşısında savunma yapmak dokunulmaz ve engellenemez bir haktır. Savunma hakkının gayesi devletin de yargılamadaki amacı olan adaletin gerçekleşmesidir.

Sanığın kendini yeterince savunmadığı bir muhakemenin dürüst olduğunu söyleyebilmek imkansızdır. Savunmanın doğal bir hak oluşu, devletin bu hakkı sınırlandırmasına veya etkisizleştirmesine engel olur.

Ceza muhakemesinde savunmanın önemi vazgeçilmez niteliktedir. Çünkü, iddia edilen her suçlama gerçek olmayabileceği gibi, sanık da suçsuz bir kimse olabilir. Gerçeğin ortaya çıkabilmesi için sanığa kendini savunabilme, aleyhinde var olan şüpheleri ortadan kaldırma imkanı sağlanmalıdır. Savunma hakkının yeterince önemsenmediği ve gerçekleştirilmediği bir toplumda, hukuk devleti ilkesinin varlığından da söz edilemez.⁹⁰

Savunma hakkı, Mahkemeler ve Hakimler Hakkında Kanunun “Yargılama İlkeleri” bölümünde bulunan 10. maddesinin 3. fıkrasında düzenlenmiştir. Bu fıkra göre, şüpheli kişinin ya da sanığın Azerbaycan Cumhuriyeti kanunlarında öngörülmüş vasıtalarla savunma hakkı, bu bağlamda yakalandığı, göz altına alındığı, suçla itham edildiği andan itibaren müdafinin yardımından istifade etme hakkı temin edilir.

Görüldüğü gibi hüküm, savunma hakkını yargılamanın sadece belli bir evresi için öngörmemiş, kişinin yakalandığı, gözaltına alındığı andan itibaren bu

⁸⁹ Faruk Erem, **Anayasa ve Savunma Hakkı**, ABD, 1963, sy. 2, s. 167.

⁹⁰ Mahmut Koca, **Hazırlık Soruşturmasında Sanığın Savunma Hakkı**, D. Tezi, İstanbul , 1998, İÜHF Kütüphanesi, s. 51.

hakka sahip olduğunu belirtmiştir. Sanığın süjelik vasfının korunması hazırlık soruşturması evresinde çok daha önemlidir. Çünkü bu aşamada sanık, genelde kolluğun eylemlerine muhataptır. Bu nedenle, isnadın bulunduğu her yerde savunma hakkı da olmalı ve dolayısıyla sadece yargı mercileri ile sınırlandırılmamalıdır.

Savunmanın doğal bir hak oluşu ve adaletin tesis edilmesi için vazgeçilmez oluşu, bu hakkın hiçbir engel olmadan ve hangi şartlar olursa olsun sağlanmasını gerektirir. Sanığın kendini yeterince savunamadığı bir muhakemenin dürüst olduğunu söyleyebilmek imkansızdır. Bu nedenle savunma hakkının kullanımını kolaylaştırmak gerekir.⁹¹ Bu yüzden insan haklarına korumakla yükümlü olan devletler, iyi bir hukuki yardım alma olanağına sahip olmayan kişilerin bu haktan mahrum kalmamaları için gereken tedbirleri sağlamakla yükümlü olduklarını belirtmişlerdir. Böyle bir hüküm Azerbaycan Anayasasında ve Mahkemeler ve Hakimler Hakkında Kanunda da öngörülmüştür. Buna göre, kanunla öngörülmüş durumlarda hukuki yardım meccanen, devlet hesabına sağlanır (AA m. 61/II, MHHK m. 10/4). Bu durumlar Ceza Usul Kanununda düzenlenmiştir⁹². Ceza Usul Kanununun da savunma tarafının haklarını sayarken, ücretsiz hukuki yardım alma hakkından bahsetmiş (m. 90.7.9), 19.4.4 maddesinde ise, hukuki yardım almaya yetecek kadar maddi imkanı olmayan şüpheli ya da sanığın ücretsiz hukuki yardımla temin edilmesi gerektiğini belirtmişse de bunun nasıl uygulanacağını düzenlememiştir.

G. SUÇSUZLUK KARİNESİ

İlk defa 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisinde yer alan bu ilke, daha sonra İnsan Hakları Evrensel Bildirisinin 11/1. ve İnsan Hakları

⁹¹ A.e.

⁹² Bkz. ACCUK m. 19 ve m. 90.

Avrupa Sözleşmesinin 6/2. maddelerinde de açıkça yer bulmuştur⁹³. Azerbaycan Anayasası da, 63. maddesinin 1. fıkrasında bu ilkeye yer vererek, bir suç ile itham edilen her şahıs, suçu yasada öngörülen şekilde ispat edilmemişse ve suçlu olduğu hakkında mahkemenin kesinleşmiş kararı yoksa suçsuz sayılacağını belirtmiştir. Aynı maddenin 5. fıkrasında ise şöyle denmektedir: “Mahkemenin kararı yoksa kimse suçlu sayılamaz”. Bu hüküm yukarıdaki fıkranın tekrarı niteliğindedir. Suçsuzluk karinesi ilkesi Anayasadan başka Mahkemeler ve Hakimler Hakkında Kanunun 11. maddesinde de düzenlenmiştir.

Masumluk karinesi, ceza muhakemesinin gaye itibariyle tarihsel aşamalarından birisi olan “sanığın haklarının korunması” safhasında doğmuş ve bu aşamanın sembolü olmuştur. Sanığa hiçbir hak tanımadan onu suçlu gören anlayışa karşı, “sanık suçlu olduğu sabit oluncaya kadar masum sayılır” ilkesi getirilmiştir. Gerçekten, sanık suç işlediğinden şüphelenilen kimsedir ve hakkında hüküm verilinceye kadar masum (suçsuz) sayılmalıdır. Bir kişinin, suç işleme ihtimalinin bulunması, yani sanık olması, karineyi ortadan kaldırmaz⁹⁴.

Bu ilke ayrıca, bir kişi hakkında basit bir şüphe ile bağlayan hazırlık soruşturmasının önyargı ile ilerlemesini veya suçluluk karinelerine dayanılmasını engeller⁹⁵. Bir hukuk devletinde, delillere dayanmayan suç şüphesi bulunmadan hiçbir ceza muhakemesi işlemi yapılamaz. Çünkü, ceza muhakemesi, ancak delillerle desteklenen bir şüphenin bulunması ile varlık kazanır⁹⁶. Sanığın bir suçu işlediğine dair hakkında yeterli ya da kuvvetli şüphelerin bulunduğunu gösteren deliller olmasına rağmen koğuşurma organları sanığa suçlu muamelesi yapamazlar. Çünkü bu ilke, ancak bir

⁹³ İHEB m. 11/1; “Bir suç işlemekten sanık herkes, savunması için kendisine gerekli bütün tertibatın sağlanmış bulunduğu açık bir yargılama ile kanunen suçlu olduğu tespit edilmedikçe masum sayılır”, İHAS m. 6/2; “Bir suç ile itham edilen her şahıs suçluluğu kanunen sabit oluncaya kadar masum sayılır”. Ayrıca Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmenin 14/2. maddesi ve İnsan Haklarına Amerikan Sözleşmesinin 8/2 maddesi de suçsuzluk karinesini açıkça düzenlemişlerdir. “Sorumluluğu yasal olarak saptanmadan bir suçla itham edilen herkes masum sayılır”.

⁹⁴ Sulhi Dönmezer, **Suçsuzluk Karinesi Üzerine Düşünceler**, Prof. Dr. Nurullah Kunter’e Armağan, İstanbul, 1998, s. 70.

⁹⁵ Bahri Öztürk, Musatafa Ruhan Erdem, **Uygulamalı Ceza Muhakemesi Hukuku**, Yeni CMK’ya göre yenilenmiş 9. Bası, Seçkin Yayınları, Ankara, 2006, s. 113.

⁹⁶ A.e.

mahkumiyet hükmü ile ortadan kaldırılabilir⁹⁷. Bu nedenle, şartları bulunmadığı halde tutuklamaya başvurulması veya tutuklamanın bir koruma tedbiri niteliğinden uzaklaştırılarak ceza haline getirilmesi suçsuzluk karinesini ihlal eder.

Azerbaycan Anayasasının “suçsuzluk karinesi” başlıklı 63. maddesinin 2. fıkrası, şahsın suçlu olduğuna dair şüpheler varsa da, bu onun suçlu sayılmasına neden olmamalı diyerek, “suçsuzluk karinesi” ilkesinin diğer bir sonucunu düzenlemiştir.

Ceza muhakemesini başlatan ve olaylara dayanan basit şüphenin delillerle yeterli hale gelmesi ile kamu davası açılmaktadır (ACCUK m. 284 vd). Kamu davasının açılması, devletin koğuşturma makamı olan savcılığın, sanığa açıkça bir isnatta bulunması demektir. Bu isnat sanığın ceza hukuku normunun yasakladığı bir fiili işlediğini ileriye sürmektedir. Savcılık iddia edilen fiilin faili olarak sanığı görmektedir. İşte masumluk karinesi, sanığı devlete karşı koruyarak bu iddianın hüküm olmadığını, bir mahkumiyetten önce sanığın bağımsız ve aleni olarak muhakeme edilmeksizin ve bu muhakemede eldeki delillere göre failin fiili işlediği sabit olmadan şüphenin yenilmiş sayılmayacağını gerektirmektedir. Şüphenin bu şekilde yenilemediği durumlarda bu ilke “şüpheden sanık yararlanır” kuralını doğurur ve sanığın suçsuzluğunu ve örneğin meşru müdafaa veya hata gibi, lehine olan durumları ispatlamaya zorlanmasını yasaklar⁹⁸.

Suçsuzluk karinesinin diğer bir sonucu, sanığın suçlu olduğunu ispat etme görevini iddia makamına yüklemesi ve sanığın suçsuzluğunu ispat etmekle yükümlü olmamasıdır⁹⁹. Bu sistematığe uygun olarak Azerbaycan Anayasası da “sanığın suçsuzluğunu ispat etmekle yükümlü olmadığı” ilkesini “suçsuzluk karinesi” başlıklı maddenin (m. 63) 3. fıkrasında düzenlenmiştir düzenlemiştir. Bu fıkraya göre, suçla itham edilen kişi suçsuzluğunu ispat etmekle yükümlü

⁹⁷ Koca, **Hazırlık Soruşturmasında Sanığın Savunma Hakkı**, s. 87.

⁹⁸ Dönmezer, **Suçsuzluk Karinesi Üzerine Düşünceler**, s. 69.

⁹⁹ A.e., s. 70.

değildir.¹⁰⁰ Bu hak kişinin pasif savunma, yani susma hakkını da kapsamaktadır. Zira, sanık savunma özgürlüğüne sahiptir ve kendini savunmaya zorlanmamalıdır.

Suçsuzluk karinesi ilkesinin diğer bir sonucu da hukuka aykırı bulguların delil olarak kullanılamaması ilkesidir. Bu ilke Azerbaycan Anayasasının 63/4 maddesinde düzenlenmiştir.

Hukuka aykırı olarak elde edilen delillerle suçsuzluk karinesi yok edilemez. Azerbaycan Anayasasının 63/1 maddesinde “suçu yasada öngörülen şekilde ispat edilmemişse” kişinin suçlu sayılamayacağı belirtilmiştir. Yasa hukuka ve kanuna aykırı delillerin kullanılamamasından bahsettiği için, kötü muamele ya da işkence gibi, suçun hukuka aykırı bir şekilde elde edilen delillerle ispatlanmış olması halinde, sanığın suçluluğu kanunen saptanmış sayılmayacaktır. Bu nedenle sanığın suçluluğunu gösteren delillerin hukuka uygun olarak elde edilmesi gerekir.

Özetleyecek olursak, suçsuzluk karinesi ilkesi, sanığa koğuşturmanın başından sonuna kadar geniş bir güvence sağlamakta ve muhakemenin hukuka uygun olarak gerçekleşmesinin de sigortasını oluşturmaktadır. Sanığa tanınan bütün hakları kullandırılması, işkence ve eziyet gibi kötü muameleye tabi tutulmama bu ilkenin bir sonucu olmaktadır¹⁰¹.

İ. ALENİYET İLKESİ

Duruşmaların açık olması yargılamanın tarafsızlığının etkin bir teminatıdır. Bu açıklık kamu oyunda ve ilgililerin gönüllerinde huzur ve güven yaratır. Bu bakımdan duruşmanın açık olması ilgililerin inam beslemesi bakımından gerekli ve hatta zorunludur.¹⁰² Bununla beraber duruşmanın

¹⁰⁰ Nazlı Eliyeva, “Teqzirsizlik Prezumpiyası Cinayet Prosesinin Yüksek Demokratizminin İfadesidir,” **Qanun Jurnalı**, Aprel, 2006, (Çevrimiçi)

<http://www.qanun-az.com/jurnal/SonNomre/metnad.php?metn=16>

¹⁰¹ Dönmezer, **Suçsuzluk Karinesi Üzerine Düşünceler**, s. 69.

¹⁰² Arslan, Tanrıver, **Yargı Örgütü Hukuku**, s. 180.

açıklığının doğru olmadığı haller de mevcuttur. Örneğin bir çocuğun duruşmasının açıklığı ona kötü etki yapabilir, tutumunun herkesçe bilinmesinin moral hayatında zararlı etkileri olabilir.¹⁰³

Yargılama zaten davanın taraflarına açıktır. Aleniyetten maksat, davanın tarafları dışında isteyen herkesin, yargılamanın gerçekleştirildiği yere girip yargılamayı izleyebilme olanağına sahip olmasıdır.¹⁰⁴ Bu ilke, keyfiliği önler, yargının kamu tarafından denetlenmesine olanak verir ve halkın yargıya olan güvenini artırıcı bir işleve sahiptir. Bu nedenlerle de duruşmalar kural olarak açık, istisnaen gizli de olabilir.

Azerbaycan Anayasasının 127. maddesinin 5. fıkrasına göre, “Bütün mahkemelerde duruşma açık şekilde yürütülür. Devlet, meslek ve ticari sırların ya da kişilerin özel ya da aile hayatının gizliliğinin ortaya çıkması durumunda duruşmalar gizli olarak yapılabilir.” Bu hüküm Mahkemeler ve Hakimler Hakkında Kanunda da yer almıştır (m. 12). Anayasa aleniyet ilkesinin iki grup istisnasını öngörmüştür. Bunlardan birinci, devlet, meslek ve ticari sırlar, diğeri ise özel ya da aile hayatının gizliliği durumudur. Türkiye Anayasasının 141. maddesine göre, duruşmalar kural olarak herkese açık yapılır. Ancak ‘genel ahlak’ın veya ‘kamu güvenliğinin’ zorunlu kılması durumunda davayı gören mahkeme duruşmaların kısmen veya tamamen kapalı olarak yapılmasına karar verebilir.¹⁰⁵ Kanımızca, duruşmanın açık yapılması kuralının istisnalarının bu şekilde geniş kapsamlı ve yoruma müsait olarak belirtmek yerine, Azerbaycan Anayasasındaki gibi daha dar kapsamlı olarak düzenlemek, hukuk devleti prensibi de göz önünde bulundurulduğuna daha isabetlidir.

IV. HAKİMLERİN STATÜSÜ VE ATANMASI

Azerbaycan Anayasasına göre, yargı yetkisi sadece mahkemelere aittir (AA m. 125). Mahkemelerin başında bulunan ve bu yetkiyi kullanacak olanlar

¹⁰³ Piriye, *Azerbaycan Cumhuriyeti Hukuk Muhafaza Organları*, s. 57.

¹⁰⁴ Üstündağ, *Medeni Yargılama Hukuku*, s. 259.

¹⁰⁵ Erdoğan, *Anayasa Hukukuna Giriş*, s. 286.

ise bağımsız hakimlerdir. Yargı yetkisinin kullanılmasında, hakimler devleti temsil ederler. Hakimler de devlet memurudurlar. Ancak onlar, üstlenmiş oldukları görevin önemi ve ağırlığı dolayısıyla diğer devlet memurlarından farklı bir hukuki statüye tabidirler.¹⁰⁶ Her şeyden önce, hakimler bağımsızdırlar ve teminat altındadırlar. Azerbaycan Anayasasının 127. maddesinin 1. fıkrasında, bu husus açıkça hükme bağlanmıştır. Burada sözü edilen bağımsızlıktan maksat, hakimlerin hiçbir organ ve makama bağlı olmadan, hiçbir organ ve makamdan emir ve talimat almadan, hukukun çizdiği sınırlar içerisinde, özgür bir biçimde yargılama görevlerini yerine getirebilmeleri, görevleri ile ilgili olarak kendilerine hiçbir telkin ve tavsiyede bulunulmamasıdır (AA m. 127.3, ayrıca MHHK m. 100).¹⁰⁷

Hakimler bağımsızlıklarının yanı sıra görevlerini tam bir güven ve tarafsızlık ortamı içerisinde yapabilmelerine imkan sağlamaya yönelik çeşitli teminatlara sahiptirler (AA m. 128, MHHK m. 101). Hakimlerin bağımsızlıkları ve hakimlik teminatı yukarıda incelendiği için burada daha fazla değinilmeyecektir.

A. HAKİMLERİN ATANMASI

1. GENEL OLARAK

Bu bölümde hakimlerin göreve alınmasında benimsenen sistemler ve Azerbaycan Hukuk sisteminin bunların hangisini benimsediğini inceleyeceğiz. Hakimlerin göreve ne şekilde kabul edildikleri, bağımsızlıklarıyla yakından ilgilidir. Biz de bu nedenle hakimlerin mesleğe alınması ve bunun dünyada ve Azerbaycan'da ne şekilde yapıldığı konusunun, hakimlerin bağımsızlığı konusundan sonra incelenmesinin daha doğru olacağını düşünüyoruz.

¹⁰⁶ Ünal, *Anayasa Hukuku Açısından Mahkemelerin Bağımsızlığı ve Hakimlik Teminatı*, s. 6.

¹⁰⁷ Ceferov, *Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasının Şerhi*, s. 382-383.

Mesleğe alınma ya da atanmanın kimler tarafından ve nasıl yapılması, hakimlerin bağımlı mı bağımsız mı olduklarını ortaya koyan bir ölçüdür. Çünkü deneyler göstermiştir ki, herhangi bir kimseyi bir göreve getiren organ veya kişi o görevlinin faaliyeti üzerinde dolayısıyla etkili olabilmektedir. Görevlinin atama organına karşı olan teşekkür borcu şu veya bu şekilde kararlarına yansımaktadır. Bu durum hakimlik mesleği için özellikle sakıncalıdır.¹⁰⁸ Hakimlerin peşin hükümlü oldukları kanısı uyandırıldığı takdirde, gerek dava tarafları ve gerekse kamu oyunda kendilerinin tarafsızlığına olan güven sarsılacak ve yargı erkinin etkinliği zedeleneyecektir. Diğer bütün devlet görevlilerinde olduğu gibi, hakim de atanmasıyla birlikte kendisini atayan organ ve bu organı oluşturan güçlere karşı kaçınılmaz bir şekilde bir bağımlılık ilişkisine girmektedir. Bu bağımlılık, hakimın göreve süreli veya süresiz olarak atanmasına göre farklılıklar göstermektedir. Yaşam boyu görevlendirilmesi halinde söz konusu bağımlılık az ve önemsiz, belirli bir süre için atanması halinde ise çok daha sıkı olmaktadır. Ancak bu bağımlılık ilişkisinin derecesini her şeyden önce atama organının hukuki niteliği ve devlet yapısındaki yeri belirlemektedir. Bu ilişkide ayrıca, atayan ve atanan kişinin tutum ve davranışı ile ahlak ve karakterinin de rol oynadığında kuşku yoktur.¹⁰⁹

Hakimlerin mesleğe ne şekilde kabul edildikleri, rejimlerine göre devletten devlete farklılıklar göstermektedir. Parlamenter, başkanlık ve yarı başkanlık sistemlerinin kabul edildiği batı demokrasilerinde hakimlerin mesleğe alınmalarında başlıca beş yöntem gözlenmektedir. Halk tarafından seçim, yasama organı tarafından seçim, bizzat hakimler tarafından seçim, yürütme organı tarafından atama ve son olarak özel ve bağımsız kurullar tarafından atama.¹¹⁰

Hakimlerin yasama veya yürütme organları tarafından seçilmesi halinde, siyasi anlamda kuvvetlerin birbirini frenlemesi söz konusudur ki, ön yargıyla bunun mutlaka hukuk devleti kavramına aykırı olduğunu ve yargı bağımsızlığını

¹⁰⁸ Demirkol, **Yargı Bağımsızlığı**, s. 139.

¹⁰⁹ Kaya, **Yargı Bağımsızlığı**, s. 5.

¹¹⁰ Ünal, **Anayasa Hukuku Açısından Mahkemelerin Bağımsızlığı ve Hakimlik Teminatı**, s. 45.

zedelemediğini iddia etmek doğru değildir.¹¹¹ Bununla beraber hakimlerin temsil edilmediği organlar tarafından atanmalarının kendilerinin bağımsızlığını kısıtladığı da gözden uzak tutulmamalıdır. Ancak seçimlerin tamamen hakimlerin mensup olduğu kurullar tarafından yapılması halinde dahi, başka sakıncalar ortaya çıkmaktadır. Her sistemin kendine göre iyi ve kötü yönleri olduğundan, bu sorunu çözümlmek ve mahkemelerin bağımsızlığı açısından ideal sistemi bulmak son derece güçtür. Sistemlerin hepsinde ortak olan nokta, atama hangi organ tarafından yapılırsa yapılsın, mutlaka ve kaçınılması mümkün olmayan bir bağımlılık ilişkisi yaratmasıdır.¹¹² Bununla beraber salt bu bağımlılık ilişkisi dolayısıyla yargı bağımsızlığının ihlal edildiği söylenemez. Her atama organı aynı etkinlikte bir bağımlılık ilişkisi yaratmadığından, durum her devletin kendine özgü yapısı ve verilerine göre değerlendirilmelidir. Çünkü bir devlette başarılı bir şekilde uygulanan ve olumlu sonuçlar alınan bir sistem, çeşitli nedenlerle diğer bir devlette tam tersine gayet kötü sonuçlar verebilmektedir. Aslında hangi sistem kabul edilirse edilsin yargı bağımsızlığını sağlama ve onu muhafazada en büyük sorumluluk başta bizzat hakimler olmak üzere, diğer kuvvetlerin temsilcilerine düşmektedir.¹¹³

2. AZERBAYCAN’DA HAKİMLERİN MESLEĞE ALINMASI

a. HAKİM OLMAK İÇİN ARANAN NİTELİKLER

Hakimlerin mesleğe alınması ile ilgili olarak üst derece mahkemeleri ile alt derece mahkeme hakimleri için farklı bir yöntem benimsenmiş olsa da Azerbaycan’da ister alt, ister üst derece mahkemeleri hakimleri olsun, isterse de ihtisas mahkemesi hakimleri olsun, hakim olmak için aranan nitelikler, hepsi için aynıdır. 1995 senesinde kabul edilen Azerbaycan Anayasası, hakim

¹¹¹ A.e.

¹¹² Postacıoğlu, **Medeni Usul Hukuku Dersleri**, s. 34 vd.

¹¹³ Ünal, **Anayasa Hukuku Açısından Mahkemelerin Bağımsızlığı ve Hakimlik Teminatı**, s. 46.

olabilmek için aranan niteliklerin bazılarını belirlemiştir. Anayasanın 126. maddesinde öngörülen, hakim olabilmek için aranan nitelikler şunlardır:

a. Azerbaycan vatandaşı olmak,

b. Otuz yaşını tamamlamış olmak,

c. Seçimlere katılma hakkına sahip olmak; bunlar, Azerbaycan Anayasasının 85. maddesinde düzenlenmiştir. Burada belirtilen nitelikler 1997 senesinde yürürlüğe giren Mahkemeler ve Hakimler Hakkında Kanunda düzenlenen niteliklerle benzer oldukları için, bu nitelikler aşağıda incelenecektir.

d. Yüksek hukuk eğitimi almak,

e. Hukuk alanında beş yıldan fazla çalışmış olmak; buna göre, avukat, hukuk müşaviri olarak ya da savcılık ve diğer idari birimlerde ihtisasına uygun görev yapmış olmak bu koşulun örnekleri olarak görülebilir.¹¹⁴

1997 tarihli Mahkemeler ve Hakimler Hakkında Kanun, hakim olabilmek için aranan niteliklerin kapsamını genişletmiş ve bu koşullara bazı eklemeler yapmıştır (MHHK m. 93). Bu nitelikleri üstteki niteliklerin devamı şeklinde sıralamamız daha doğru olacaktır:

f. Çifte vatandaşlığı bulunmamak; yukarıda sadece Azerbaycan vatandaşı olanların hakim olabileceğini belirtmiştik. Kanun bunu yeterli bulmamakta ve çifte vatandaşlığı da hakimlik için engel saymaktadır.¹¹⁵ Zaten şu an itibariyle Azerbaycan'da çifte vatandaşlıkla ilgili yasal bir düzenleme bulunmadığı için, mevcut yasal düzenleme uyarınca, Azerbaycan vatandaşlığı dışında ikinci bir vatandaşlığa geçen şahısla ilgili vatandaşlıktan çıkarma yaptırımı uygulanır. Kanımca, kanunda çifte vatandaşlığın hakimlik için engel olduğunun belirtilmesi, başka ülkenin vatandaşlığını kazandığı halde, henüz Azerbaycan vatandaşlığından çıkarılmayan kişileri kapsamaktadır.

g. Diğer devletlere karşı yükümlülüğü bulunmamak,

¹¹⁴ Ceferov, *Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasının Şerhi*, s. 379.

¹¹⁵ A.e., s. 380.

h. Din erbabı olmamak; yasanın hakimlik için engel gördüğü diğer bir nitelik ise, kişinin din adamı olmasıdır. Kanunda belirtilen bu nitelik birçok belirsizliğe neden olmaktadır. Şöyle ki, kanunun ‘din erbabı’ tanımından kimi ya da kimleri kastettiği belirsizdir. Bunun başka bir yasayla açıklığa kavuşturulması gerekir.

i. Mahkeme kararıyla fiil ehliyetinden yoksun olduğu ya da fiil ehliyeti sınırlandırılan kişiler,

k. Doktor raporuna göre, fiziksel ve zihinsel özürleri nedeniyle hakimlik yapma yeteneği bulunmayan kişiler,

l. Daha önce işlediği bir suç nedeniyle mahkum olan kişiler; kanunun bu ifadesi de pek açık değildir. Zira suçlar ağırlık derecelerine göre çeşitli kategorilere ayrıldığı gibi, verilen para ya da belirli bir süre ulaşım aracı kullanmaktan mahrumiyet cezası dahi Azerbaycan Ceza Kanununa göre, mahkumiyet sayılmaktadır. Açıklığa kavuşturuluncaya kadar en hafifinden en ağırına kadar tüm mahkumiyet kararları bu kategoride değerlendirilmek gerekir.

f. Hakimlik sıfatı ile bağdaşmayan davranışları nedeniyle görevden alınmış olan kişiler hakim olamaz.

b. HAKİMLERİN MESLEĞE ALINMASI

Azerbaycan’da hakimlerin mesleğe alınması ile ilgili hükümler anayasanın yanı sıra Mahkemeler ve Hakimler Hakkında Kanun ve Mahkeme Hukuk Konseyi Hakkında Kanunda da bulunmaktadır. Yukarıda parlamenter, başkanlık ve yarı başkanlık sistemlerinin kabul edildiği batı demokrasilerinde hakimlerin mesleğe alınmalarında başlıca beş yöntemin; halk tarafından seçim, yasama organı tarafından seçim, bizzat hakimler tarafından seçim, yürütme organı tarafından atama ve son olarak özel ve bağımsız kurullar tarafından atamanın benimsendiğini ifade etmiştik. Bu yöntemler, ülkeden ülkeye değişebildiği gibi, diğer yöntemlerle bir arada da kullanılabilirler. Azerbaycan

da bu yöntemlerden ikisini, bağımsız kurullar tarafından seçilme ve yürütme tarafından atanmayı bağdaştırarak kendine özgü bir sistem benimsemiştir. Buna göre, hakimleri atama yetkisi Cumhurbaşkanına ait olsa da hakim adaylarının belirlenmesi bağımsız bir kurul olan Mahkeme Hukuk Konseyi nezdinde oluşturulan Hakimlerin Seçim Kurulu tarafından yapılmaktadır.¹¹⁶ Mahkeme-Hukuk Konseyi, Azerbaycan Cumhuriyetinde yargı organlarının belirlenmesinin kurumsal işlevlerini icra eden, hakim adaylarının belirlenmesi, hakimlerin faaliyetlerinin değerlendirilmesi, onların görev yerlerinin değiştirilmesi, görevde yükselmesi, disiplin cezası verme, ayrıca mahkeme ve hakimlerle ilgili diğer işlemleri yapmak üzere kurulan bir kurumdur (MHKHK m.1). Mahkemeler ve Hakimler Hakkında Kanunun 93-2 maddesinin 1. fıkrasına göre, Hakimlerin Seçim Kurulu, Mahkeme Hukuk Konseyi tarafından oluşturulan ve hakim adaylarını belirleme fonksiyonunu icra eden bir organdır. Mahkeme Hukuk Konseyi Hakkında Kanunun 14. maddesine göre, Hakimlerin Seçim Kurulu şu 11 kişiden oluşur:

1. Yüksek Mahkemenin iki hakimi
2. İstinaf Mahkemesinin iki hakimi
3. Ticaret Mahkemesinin bir hakimi
4. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesinin bir hakimi
5. Mahkeme Hukuk Konseyinin temsilcisi
6. Adalet Bakanlığının temsilcisi
7. Cumhuriyet Başsavcılığının temsilcisi
8. Baro temsilcisi
9. Hukukçu bir bilim adamı.

14. maddenin 2. fıkrasına göre, Mahkeme Hukuk Konseyinin üyesi aynı zamanda Hakimler Seçim Kurulunun üyesi olamaz. Bu hükmün yasada yer almasının amacı, hakim adaylarının belirlenmesini tamamen bağımsız bir

¹¹⁶ Piriye, *Azerbaycan Cumhuriyeti Hukuk Muhafaza Organları*, s. 81.

kuruma havale etmektir. Zira Mahkeme Hukuk Konseyi üyesi olan biri, hakimlerin disiplin sorumluluğu, cezai sorumluluğu ve diğer konularda yetkili olduğu için kanun koyucu hem seçim hem de denetim gibi yetkilerin tek elde bulunmasını doğal olarak sakıncalı bulmaktadır.¹¹⁷

Mahkemeler ve Hakimler Hakkında Kanunun 93-3. maddesi Kurulun hakim adaylarını nasıl belirleyeceği düzenlemiştir. Buna göre, hakim adayları Kurul tarafından hazırlanan yazılı ve sözlü sınavlarla seçilirler. Sınav sonuçları Kurul tarafından değerlendirilir. Kurul ayrıca, sınav sonuçlarının değerlendirilmesi için komisyon oluşturabilir. Sınavlarda başarılı olan adayla uzun süreli eğitim programlarına katılırlar. Eğitim programları bittikten sonra her bir aday yeniden değerlendirmeye tabi tutulur. Yazılı, sözlü sınavlar ve eğitim programı değerlendirmeleri sonucunda verilen notlara uygun olarak Hakimlerin Seçim Kurulu liste hazırlar. Bu liste Mahkeme Hukuk Konseyine sunulur. Mahkeme Hukuk Konseyi de hakim adaylarının atanmaları ile ilgili bir önerge hazırlar ve Cumhurbaşkanına sunar. Azerbaycan Anayasasının 109. maddesinin 9. fıkrasına göre, hakimler, Mahkeme Hukuk Konseyinin önerisi üzerine Cumhurbaşkanı tarafından atanır. Bu prosedür tüm hakimler için geçerli değildir. Azerbaycan Anayasası, Anayasa Mahkemesi, Yüksek Mahkeme ve İstinaf Mahkemesi hakimlerinin atanması ile ilgili diğer hakimlerin atanmasından farklı bir yöntem benimsemiştir.¹¹⁸ Şöyle ki, bu mahkemelerin hakimleri, Anayasanın 95.10 ve 109.9 maddelerine uygun olarak Cumhurbaşkanının önerisi ile Millet Meclisi tarafından atanır. Millet Meclisi atama kararlarını 63 oyla alır (AA m. 95/II).

Azerbaycan Anayasasında hakimlerin görev süreleri ile ilgili bir hüküm bulunmamaktadır. Hakimlerin görev süreleri Mahkemeler ve Hakimler Hakkında Kanunda düzenlenmiştir. Buna göre hakimler başlangıçta 5 yıllığına atanırlar (m. 96) Bu süre zarfında hakimler her yıl zorunlu mesleki eğitim kurslarına katılırlar. Beş yıl görevde kaldıktan ve tecrübe dönemini tamamladıktan sonra, hakimlerin faaliyetleri değerlendirilir. Bu değerlendirme

¹¹⁷ Fereh Sabirqızı, “Mehkeme Hüquq Şurasına İki Baxış,” **Qanun Jurnalı**, Mart 2005, (Çevrimiçi) www.qanun-az.com/jurnal/arxiv/2005_03metn=9

¹¹⁸ Ceferov, **Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasının Şerhi**, s. 379.

sonucunda mesleki faaliyetinde herhangi bir kusur bulunmayanlar, Mahkeme Hukuk Konseyinin önerisi üzerine son görev yaşına, yani 65 yaşına kadar hakim olarak atanırlar (m. 96/1). Kanun burada özel bir durumu da düzenlemiş bulunmaktadır. Şöyle ki, emeklilik yaşına, yani 65 yaşına gelmiş olan bir hakimin mesleki tecrübesinden yararlanma gereksinimi olursa, Mahkeme Hukuk Konseyinin önerisi ile bu hakim ya da hakimlerin görev süreleri 70 yaşına kadar uzatılabilir. Değerlendirme sonucunda hakimin faaliyetinde bir kusur bulunursa bu hakimin görev süresi uzatılmaz. Bu değerlendirmenin nasıl yapılacağı Mahkeme Hukuk Konseyi Hakkında Kanunun 13. maddesinde düzenlenmiştir.¹¹⁹

Görüldüğü gibi Azerbaycan Anayasası hakimlerin atanması ile ilgili farklı bir yöntem benimsemiş, hakimlerin seçimini bağımsız bir kurula havale etmiş, atamayı ise yürütme organına bırakmıştır. Bu yöntem bazı Avrupa ülkelerinde, örneğin Fransa, İtalya ve Almanya gibi ülkelerde de biraz farklı şekilde uygulanmaktadır. Hakimlerin yalnızca hakimlerin mensup olduğu kurullar tarafından seçilmesi sistemi, yargı bağımsızlığını en iyi sağlayan yöntem olarak savunulmakla beraber birçok yönden de ağır eleştirilere uğramaktadır. Denilmektedir ki, bu sistemde hakim atamaları ve mahkemelerin faaliyeti dolayısıyla hiçbir devlet organı parlamentoya karşı sorumlu değil, çünkü atamaları yapan kurul yalnızca hakimlerden oluştuğundan parlamentoya karşı herhangi bir sorumluluk söz konusu olmamaktadır. Oysa bir parlamenter demokraside, yürütme organının yargı erki de dahil her türlü devlet fonksiyonu dolayısıyla yasama organına karşı siyasi sorumluluğu vardır.¹²⁰ Kanımızca, bağımsız bir kurul tarafından seçilen hakimlerin yasama organına karşı sorumluluğu bulunan yürütme organı tarafından göreve atanması bu sakıncaları bertaraf edici nitelikte görülebilir.

Tabi ki, bu yöntemlerin hangisi benimsenirse benimsensin önemli olan fiiliyatta hakimlerin bağımsızlığının ve onlara olan güvenin korunmasıdır. Örneğin İngiltere’de hakimlik makamında herhangi bir nedenle boşalma olduğu zaman, Lord Chancellor’un avukatlar arasından yaptığı seçime dayanan önerisi

¹¹⁹ Piriye, *Azerbaycan Cumhuriyeti Hukuk Muhafaza Organları*, s. 81.

¹²⁰ Ünal, *Anayasa Hukuku Açısından Mahkemelerin Bağımsızlığı ve Hakimlik Teminatı*, s. 61.

üzerine Kraliçe tarafından atama yapılmaktadır. Atamaları yürütme tarafından olmasına rağmen İngiltere’de hakimler saygın ve önemli birer kişilerdir.¹²¹

V. YARGININ DENETİMİ

A. GENEL OLARAK

Azerbaycan Anayasasının 60. maddesine göre herkesin hak ve özgürlüklerinin mahkemelerce korunması devletin teminatı altındadır. Bu hüküm doğrultusunda herkes, meşru bütün vasıta ve yollardan yararlanarak yargı mercileri önünde hak arama hürriyetine sahiptir. Vatandaşların bu temel haklarını kullanabilmeleri için, devlet gerekli yerlerde mahkemeler kurmak ve onların görevlerini yapmalarını sağlamakla yükümlüdür. Mahkemelerin iyi ve düzenli bir şekilde işlemesi ve hakimlerin üzerlerine düşen görevleri gereği gibi yapmaları ise ancak etkin bir denetimle sağlanabilir.

Yargı görevinin tarafsız, adil, gecikmesiz ve kanuna uygun bir şekilde gerçekleşmesini sağlamak devletin başlıca görevlerindendir. Bizzat devletin, vatandaşların ve toplumun menfaati bunu gerektirmektedir. Şüphesiz burada en büyük görev, millet adına karar veren hakimlere düşmektedir. Bu son derece güç görevi başarabilmeleri için hakimlere özel statü tanınmış, gerekli imkanlar sağlanmış ve kendileri her türlü yetkiyle donatılmıştır. Ancak hakimlere sağlanan haklar ve tanınan geniş yetkiler sadece yargının iyi bir şekilde işlemesi için verilmiştir.¹²²

Devlet kudretini temsil eden her devlet organının denetim altında bulundurulması demokrasinin gereği olduğundan, millet adına karar veren hakimlerin de görevlerini gereği gibi yapıp yapmadıklarını ve yargının nasıl işlediğini, görevlerini kötüye kullanıp kullanmadıklarını denetlemek zorunludur. Bunun yanında, bir kısım hakimlerin göreve etkili olacak şekilde devamsızlıkta bulundukları, gereği gibi göreve bağlı kalmadıkları, kararlarını zamanında

¹²¹ Namık Kemal Yalçinkaya, **İngiliz Hukuku (Kaynakları, Kurumları ve Temel İlkeleriyle)**, Ankara, 1981, s. 161.

¹²² Ünal, **Anayasa Hukuku Açısından Mahkemelerin Bağımsızlığı ve Hakimlik Teminatı**, s. 97.

yazmadıkları için özel ve mesleki hayatlarında sıfat ve görevlerinin gereklerine uygun olmayan hareketlerini de kontrol amacıyla denetim gereklidir.¹²³ Ancak yargının denetimi ile işlevine gerektiği gibi önem verilecek ve etkin bir şekilde çalışması sağlanacaktır.¹²⁴ Çünkü devlet temsilcileri, egemenliğin asıl sahibi olan millete karşı faaliyetlerinden dolayı hesap vermekle yükümlüdürler. Ancak bu denetimin bizzat millet tarafından yapılması mümkün olmadığından, denetim yetkisi onun adına çeşitli devlet organları tarafından kullanılmaktadır.

Hakimlerin görevlerini kanuna uygun bir şekilde yapmaları ve görevlerinin gerektirdiği tutum ve davranışta bulunmaları çeşitli yollardan sağlanabilir.¹²⁵

B. KANUN YOLLARI

Hakimin bağımsızlığı, pozitif hukukta onun kanuna bağlılığı ilkesiyle birlikte kullanılmaktadır. Kanuna bağlılık olmaksızın bağımsızlığın sağlanması, hakimin keyfi karar vermesinin kabulü demektir. Bu sebeple bağımsız yargı organlarında hak arayan vatandaşların, hakimden kanuna uygun karar vermesini isteme hakları vardır.¹²⁶ Azerbaycan Anayasasının 127. maddesinin 5. fıkrasında öngörülen, duruşmaların açık olması kuralı, Mahkemeler ve Hakimler Hakkında Kanunun 4. maddesinde öngörülen duruşmaların yazılı tutanaklarla kayda alınması gibi kurallar, hakimin kanuna uygun davranmasını sağlama amacına yönelik önlemlerdir. Ancak hakim de bir insandır, somut bir olay dolayısıyla bulduğu çözüm şeklinin her zaman kanuna uygun olması beklenemez. Bu maksatlardır ki, dava taraflarına hakimin kararını kanuna uygunluk açısından gözden geçirtmek üzere üst mahkemelere başvurma hakkı tanınmıştır. Böylece yanlış olan veya dava taraflarınca yanlış olduğu iddia edilen hüküm ve kararların bir daha gözden geçirilmesi imkanı sağlanarak adaletin gerçekleşmesine çalışılmıştır.¹²⁷

¹²³ Baki Kuru, **Hakim ve Savcıların Bağımsızlığı ve Teminatı**, Ankara, 1966, s. 36.

¹²⁴ Sulhi Dönmezer, **Ceza Adaletinde Reform İlkeleri**, İÜHFM, C XXXVII, 1972, s. 11.

¹²⁵ Ünal, **Anayasa Hukuku Açısından Mahkemelerin Bağımsızlığı ve Hakimlik Teminatı**, s. 98.

¹²⁶ Kuru, Arslan, Yılmaz, **Medeni Usul Hukuku**, s. 572.

¹²⁷ Ünal, **Anayasa Hukuku Açısından Mahkemelerin Bağımsızlığı ve Hakimlik Teminatı**, s. 98.

Bir mahkeme kararının hukuka uygunluğu normal kanun yollarıyla ve bir üst mahkemece denetlenir. Genelde yaygın olarak, istinaf (*appelation*) ve temyiz (*revision*) olmak üzere ikili bir denetim sistemi vardır.¹²⁸ Azerbaycan’da hem istinaf hem de temyiz kanun yolları olmak üzere ikili bir denetim sistemi bulunmaktadır. İstinaf ve temyiz dışında Yüksek Mahkeme Genel Kurulunun bakmakla yetkili olduğu, Yüksek Mahkeme Başkanının önergesi, Azerbaycan Cumhuriyeti Başsavcısının itirazı ya da savunma tarafının şikayeti üzerine ek temyiz davası ya da yeni belli olan durumlarla ilgili dava da kanun yolu olarak görülebilir.¹²⁹ Bunun dışında, Anayasanın 130. maddesinin III. hissesinin 4. fıkrasında düzenlenen Yüksek Mahkemenin verdiği hüküm ve kararların Azerbaycan Anayasası ve kanunlarına uygunluğu ile ilgili müracaatlar da mahkeme kararlarının denetimi yollarındandır.¹³⁰

C. MAHKEMELERİN DENETİMİ

Hakimin kanuna uygun davranmasını sağlama amacına yönelik diğer bir yol, mahkemelerin denetim organlarıncı denetlenmesidir. Denetim organları mahkemeleri işlerin genel gidişi, hakimlerin davalarda tutum ve davranışları ve görevlerini gereği gibi yapıp yapmadıkları, göreve devam ve bağlılıkları ve diğer konularda denetlemekte ve yaptığı değerlendirmeyi disiplin organına bildirmektedir. Disiplin organı ise duruma göre, en hafifi ihtar ve en ağırı azil olmak üzere çeşitli cezalar vermektedir.¹³¹ Mahkemelerin bağımsızlığı dolayısıyla hakime yargı yetkisinin kullanılması konusunda emir vermek veya mahkemenin vermiş olduğu herhangi bir kararı değiştirmek söz konusu değildir. Denetim organları, toplu mahkemelerde mahkeme başkanı, yüksek

¹²⁸ Kuru, Arslan, Yılmaz, **Medeni Usul Hukuku**, s. 573.

¹²⁹ Türkiye’de HUMK’nun 427. maddesinin 6. fıkrasına göre, “kesin olarak verilen hükümlerle niteliği bakımından yürürlükteki hukuka aykırı bir sonucu ifade eden ve Yargıtay’ca incelenmeksizin kesinleşmiş bulunan hükümler, Adalet Bakanlığının göstereceği lüzum üzerine Cumhuriyet Başsavcısı tarafından kanun yararına temyiz olunur.

¹³⁰ Bu hak bireylerin yanı sıra Ombudsmana da tanınmış ve özel koşullara tabi tutulmuştur

¹³¹ Piriye, **Azerbaycan Cumhuriyeti Hukuk Muhafaza Organları**, s. 89.

dereceli bir mahkeme ve yerine göre yasama veya yürütme organlarınca görevlendirilmiş diğer makamlar olabilir.¹³²

Yürütme organı tarafından yapılan denetim sisteminde, hakimlerin denetleme ve özlük işlerini gerçekleştirme işi yürütme organına verilmiştir. Atama yetkisi yürütme organına ait olunca, hakimlerin yürütme organına bağımlılığı söz konusu olup, denetimin de yürütme tarafından gerçekleştirildiği kabul edilir. Buna örnek olarak İngiltere’de yargının denetimi kral adına gerçekleştirildiği gibi, diğer kuvvet olan parlamentonun da yargı üzerinde etkinliği kabul edilmiştir.¹³³

Yasama organı tarafından denetime örnek olarak ABD’de, görevinde kusurlu görülen Federal hakim hakkında yasama organı karar vermektedir. Buna göre *impeachment* yoluyla bir hakim Temsilciler Meclisi tarafından itham olunursa, Senato tarafından 2/3 çoğunlukla yargılanıp, mahkum edilmektedir. Aynı şekilde hakimlerin idari ve cezai kovuşturmaları İngiltere’de Lordlar Kamarası tarafından sonuca bağlanmaktadır.¹³⁴

Fransa’da hakimlerin disiplin denetimi, 1958 Anayasasını 64. maddesine uygun olarak Hakimlik Yüksek Konseyi’ne aittir. Bununla beraber hakimler, konseyin olduğu kadar, bağlı oldukları mahkeme Başkanları ve Adalet Bakanının da gözetim ve denetimi altındadır. Son iki denetim organı hakimler hakkında ancak önemsiz disiplin cezaları uygulayabilir.¹³⁵

Azerbaycan’da mahkemelerin, dolayısıyla hakimlerin denetimi Fransa’da uygulanan sistemle benzerlik arz etmektedir.¹³⁶ Şöyle ki, Mahkemeler ve Hakimler Hakkında Kanuna uygun olarak hakimlerin disiplin denetimi Mahkeme Hukuk Konseyine aittir (m. 112). Kanunda hakimlerin disiplin cezasını gerektiren hatalı tutum ve davranışları, Konseyin disiplin soruşturmasını başlatması için başvuru hakkı bulunan kişi ve kurumlar

¹³² Ünal, **Anayasa Hukuku Açısından Mahkemelerin Bağımsızlığı ve Hakimlik Teminatı**, s. 99.

¹³³ Çetin Özek, **Yargının İdari Denetimi**, İÜHFM; (Atatürk’e Armağan), C.XLV-XLVII, s. 1-4, 1979, 1980, 1981, s. 929.

¹³⁴ Münici Kapani, **İcra Organı Karşısında Hakimlerin İstiklali**, Ankara, 1956, s. 97-98.

¹³⁵ Özek, **Yargının İdari Denetimi**, s. 931.

¹³⁶ Türkiye’de de 1961 Anayasası döneminde hakimlerin denetimi görevi bağımsız bir kurul olan Yüksek Hakimler Kuruluna verilmiştir.

belirtilmiştir. Mahkeme Hukuk Konseyi Hakkında Kanun ise disiplin denetiminin nasıl yapılacağını ve Konseyin uyacağı kuralları belirlemiştir. Buna göre, bireylerin şikayeti, basında çıkan haberler, istinaf ve temyiz organlarında davalar görüşülürken ortaya çıkan yasa ihlalleri, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Azerbaycan Anayasa Mahkemesi kararlarına yansıyan yasa ihlalleri ve disiplin denetiminin başlatılması için başvuru hakkı bulunan kişilerin edindikleri bilgiler üzerine hakimlerle ilgili disiplin denetimi sadece şu gerekçelerle başlatılabilir:

- a. Davalara bakarken hakim, yasaları defaatle ve açık bir şekilde ihlal ederse,
- b. hakim etiğini ihlal ederse,
- c. iş düzeni ile ilgili kuralları ihlal ederse,
- d. “Yolsuzlukla Mücadele Kanunu”nun 5. maddesinin 1. fıkrasında düzenlenen mali nitelikli kuralları ihlal ederse,
- e. “Yolsuzlukla Mücadele Kanunu”nun 9. maddesinde belirtilen fiilleri işlerse,
- f. hakimlik şeref ve haysiyeti ile bağdaşmayacak tutum ve davranışa girerse (MHHK m. 111-1).

Hakimlerin disiplin soruşturmasının başlatılması için yasada kimlere Konseye başvuru hakkı tanındığı belirtilmiştir (m. 112). Buna göre, gerçek ve tüzel kişilere de yukarıdaki sebeplere dayanarak Mahkeme Hukuk Konseyine hakimlerle ilgili şikayet hakkı tanınmıştır. Hakimlerin disiplin sorumluluklarını gerektiren delillerin bulunması durumunda, Yüksek Mahkeme, İstinaf Mahkemesi, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesi Başkanları ve Adalet Bakanı, Mahkeme Hukuk Konseyine başvurmakla görevlidirler. Kanun hakimlerin disiplin denetimi ile ilgili Mahkeme Hukuk Konseyine başvurmakla görevli olan kişileri belirttikten sonra bu konuda bir iş bölümüne gitmiştir. Buna göre, İstinaf Mahkemesi Başkanı İstinaf Mahkemesi hakimleri, ilk derece mahkemeleri hakimleri, Nahçıvan Yüksek Mahkemesi Ağır Suçlarla İlgili Davalara Bakan İlk Derece Kurulunun hakimleri ile ilgili disiplin soruşturması

açılması için, Nahçıvan Yüksek Mahkeme Başkanı bu mahkemenin hakimleri ve Nahçıvan il mahkemeleri hakimleri ile ilgili disiplin soruşturması açılması için, Adalet Bakanı ilk derece ve İstinaf Mahkemesi hakimleri ile ilgili disiplin soruşturması açılması için, Yüksek Mahkeme Başkanı ise tüm ilk, istinaf ve temyiz mahkemeleri hakimleri ile ilgili disiplin soruşturması açılması için Mahkeme Hukuk Konseyine başvurmakla görevlidirler.¹³⁷

Mahkeme Hukuk Konseyi Hakkında Kanunun 19. maddesinin 4. fıkrasına göre, Konsey, yapılan başvuru üzerine 20 gün içerisinde disiplin soruşturmasının açılması ya da açılmamasına dair karar verir.

Kanun disiplin denetimi için zamanaşımı ve hak düşürücü süre öngörmüş, bununla da hakimlerin denetiminin suiistimal edilmesini önlemeye çalışmıştır. Buna göre, disiplin denetimi, disiplin soruşturmasına konu olan ihlalin ortaya çıktığı günden itibaren bir yıl, ihlalin yapıldığı günden itibaren ise üç yıl içerisinde yapılır (m. 112). Hakimler yalnızca Mahkeme Hukuk Konseyinin kararıyla disiplin cezasına çarptırılabilirler. Konseyin verebileceği disiplin cezaları şunlardır:

- a. Uyarı,
- b. Kınama,
- c. Görev derecesinin indirilmesi,
- d. Görev yerinin değiştirilmesi,
- e. Görevden alma,
- f. Disiplin denetimine son verilmesi.

Azerbaycan Anayasasına göre, hakimlerin göreve atanması ve onların görevden alınması Cumhurbaşkanının görevleri arasında bulunduğu göre (m. 109.9), Konseyin disiplin cezası olarak verdiği görev derecesinin indirilmesi, görev yerinin değiştirilmesi ve görevden alma kararları Cumhurbaşkanına sunulur. Konseyin kararına karşı Yüksek Mahkeme Genel Kuruluna itiraz edilebilir (MHKHK m. 18). Karara itiraz edilmezse, karar verildiği tarihten on gün sonra kesinleşir. Yüksek Mahkeme Genel Kurulu, itiraz üzerine kararı

¹³⁷ Pirişev, **Azerbaycan Cumhuriyeti Hukuk Muhafaza Organları**, s. 94-95.

onama, bozma ve değiştirerek onamakla yetkilidir. Yüksek Mahkeme Genel Kurulunun kararı kesindir (MHKHK m. 18.3). Hakimler aldıkları disiplin cezalarının üzerinden bir yıl geçinceye kadar başka bir disiplin cezası almazlarsa, daha önce aldıkları disiplin cezaları silinir (MHHK m.112).

Burada şu konuyu belirtmemizde fayda var ki, Mahkeme Hukuk Konseyi, yüksek yargı mercileri hakimlerinin yanı sıra Adalet Bakanı, Cumhurbaşkanı ve Millet Meclisi tarafından seçilen üyeler gibi siyasi hüviyetleri bulunan kişilerden de oluşmaktadır. Ayrıca bu kişilerin hakim olma zorunluluğu da bulunmamaktadır. Bağımsız bir kuvveti ancak bağımsız bir birimlerin ve kurumların denetlemesinin en doğru yöntem olduğunu göz önünde bulundurursak, yukarıda belirtilen siyasi hüviyetleri bulunan kişilerin, bağımsız bir kurumun denetlenmesinde söz sahibi olmaları bu bağımsızlığı etkileyecek niteliktedir. Kanun koyucu da denetimin bağımsız ve her türlü etkiden uzak olmasını sağlamak amacıyla, Mahkeme Hukuk Konseyinin denetim sonucu vereceği disiplin cezası ile ilgili oylamaya sadece Konseyin hakim olan üyelerin katılabileceğini yani disiplin cezası kararlarının sadece hakim olan yeleri tarafından verilebileceğini öngörmüştür (MHKHK m. 17.3). Kanımızca, bu, yerinde bir düzenlemedir. Zira, yapılan herhangi bir oylamada bağımlı diğer üyelerin kararlar üzerinde etkileri olabilir. Bu da hakimlerin, dolayısıyla yargı bağımsızlığını dış etkilere açık hale getirecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN YARGI ORGANLARI

I. AZERBAYCAN YARGI ORGANLARININ TARİHÇESİ

VII asra kadar Azerbaycan'da kurulan devletlerin uyguladıkları kendine özgü hukuk sistemleri, Sasanilerin Hilafet tarafından yıkılması, bunu takiben Azerbaycan topraklarının Hilafetin kontrol altına alınması ve İslamiyet'in yayılışıyla yerini İslam Hukuk Sistemine bırakmıştır. İslam Hukuk Sistemi – çeşitli mezheplerin etkisi altında kalmakla birlikte- Azerbaycan'da asırlarca uygulanmıştır. Şehir ve kasabalarda, sorunların İslam hukuk kurallarına yani şeriata uygun çözülmesi için kurulan mahkemelerde davalara Gaziler (yani kadılar) bakmaktaydılar ve bunlar, geniş yetkilere sahiptiler.¹³⁸ Yargı sisteminin işleyişinde değişen devlet yönetimleriyle birlikte farklılıklar ortaya çıksa da şariat kuralları, Azerbaycan topraklarının Çarlık Rusyası tarafından işgal edilmesine kadar uygulanmaya devam etmiş, hatta işgali takip eden yıllarda da bir süre uygulanmıştır. Bu devirde uygulanan İslam Hukuk Sistemi, ayrı bir inceleme konusu olduğu için daha fazla değinilmeyecektir.

Azerbaycan XIX asrın ilk yarısında Rusya tarafından işgal edildikten ve burada komendant (askeri denetim) yönetimi uygulandıktan sonra bütün idari birimler ve mahkemeler üzerinde denetimi bu komendantlar icra etmekteydiler. Bu yönetim tarzı 1841 senesine kadar devam etmiştir. 10 Nisan 1840 senesinde Çarın onayladığı ve 1841 senesinde yürürlüğe giren fermanla sonra tüm Kafkasya bölgesinde yönetim ve yargı alanlarında ıslahatlar yapılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda, komendant usulü yönetim tarzı yerini Rusya genelinde uygulanmakta olan sivil yönetim kurallarına bırakmıştır. Bu ıslahata uygun olarak yargı biriminin nezdinde savcılık kurumu kurulmuştur.¹³⁹

¹³⁸ Ekberov Rahib, Selimov Sadiq, **Azerbaycan Dövlət və Hüquq Tarixi**, Bakı, Hüquq Edebiyatı Neşriyyatı, 2003, s. 105.

¹³⁹ Pirişev, **Azerbaycan Cumhuriyeti Hukuk Muhafaza Organları**, s. 67.

19 Şubat 1868 senesinde nezdinde savcılık ve soruşturma birimleri bulunan yeni mahkemeler kuruldu: Bakü bölgesinde Bakü Bölge Mahkemesi ve Bakü, Şamahı, Quba, Lenkeran, Cavad ve Göyçay Sulh şubeleri, Yelizavetpol bölgesinde Yelizavetpol Bölge Mahkemesi ve Yelizavetpol, Qazah, Nuha, Şuşa ve Zengezur Sulh şubeleri, İrevan bölgesinde Nahçıvan Sulh şubesi ve 1869 senesinde Zaqatala bölgesinde Sulh şubesi kurulmuştur.¹⁴⁰

Bu dönemim karakteristik özelliği, mahkeme kararlarının kesinleşmesi için çok sayıda birimin denetiminden geçmiş olmasıdır. Şöyle ki, bölge yetkilisi soruşturma yaptıktan sonra dosyayı il başkanına teslim eder. İl başkanı dosyayı inceledikten sonra onu il mahkemesine gönderir. İl mahkemeleri büyük bir önem taşımayan suçlarla ilgili davarlı karara bağlar, önemli suçlarla ilgili ise sadece görüş bildirirdi. Karar ya da görüş, il icracı memuruna gönderilir, o da kendi görüşüyle birlikte bölge ya da eyalet ceza ya da hukuk kuruluna gönderirdi. Mahkeme kurulu ek belge ve bilgileri topladıktan sonra kendi kararıyla birlikte işin niteliğine uygun olarak bölge ya da eyalet savcısına gönderirdi. Savcı ise kendi itirazları ile birlikte kararı kurula geri gönderirdi. Bunun üzerine kurul, savcının itirazları üzerine kararda değişiklik yaparak yeni karar çıkarırdı. Tüm bu usul sürecinden sonra dava bölge amirine gönderilir, o da altı hafta içerisinde ya kararı onar ya da kendi itirazları ile birlikte kurula gönderirdi. Süreç burada da bitmemekte, kurul bu itirazları göz önünde bulundurmak zorunda olduğu için davayı yeniden görüştüktan sonra davayı tekrar savcıya ve bölge amirine gönderirdi. Eğer bölge amiri bu kez kararı doğru bulsa bile onu onamak yetkisi olmadığı için az önemli suçlarla ilgili davaları baş idare amirine, önemli suçlarla ilgili davaları ise Hükümet Senatosuna göndermek zorundaydı.¹⁴¹

1918 yılına, yani ilk bağımsız Azerbaycan Cumhuriyetinin kuruluşuna kadar, yargı organları ve mahkeme sisteminde çok sayıda değişiklik yapılmıştır. 1918-1920 tarihleri, yani bağımsız Azerbaycan Cumhuriyetinin kuruluşundan Sovyetler Birliği tarafından işgal edilmesine kadar diğer alanlarda olduğu gibi

¹⁴⁰ A.e.

¹⁴¹ A.e., s. 68.

yargı alanında da bir çok zorluklarla karşılaşmış, fakat yeni kurulmuş bir devlet olmasına bakmayarak gerekli tedbirler alınmıştır. Şöyle ki, Azerbaycan Cumhuriyeti Adalet Bakanlığı göreve başlarken yargı faaliyeti durma noktasına gelmişti. Çalışanların ki, bunların büyük bir çoğunluğu Rus'tu, görevden ayrılmış, mahkemeler işlerini yürütecek eleman bulamamaktaydılar.¹⁴²

Yeni kurulmuş bir devlette diğer kurumların ve kuralların yanı sıra, yargı kurum ve kurallarının da tesis edilmesi uzun bir zaman ve büyük bir potansiyel gerektirdiğini göz önüne alan Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti de 23 Haziran 1918 senesinde “Rus ve Kafkasya Yasalarının Geçici Olarak Yürürlüğünün Devamı Hakkında”¹⁴³ karar verir. Bu karara binaen hükümet tarafından yeni kanun kabul edilinceye kadar eski kanunların geçerli olacağı kararlaştırılmıştır. Bu bağlamda eski yargı sistemi de ıslahatlar yapıncaya kadar korunuyordu.

Yargı organlarının faaliyetlerinin yeniden kurulması işinde karşılaşılan en büyük zorluklardan biri yetişmiş, tecrübeli kadroların bulunmayışı idi. Bunun nedeni Çarlık yönetimi döneminden Müslümanların yargı faaliyetinde görev almalarının engellenmesiydi. Rusya’da Hukuk Fakültesini bitirmiş Müslümanlara mahkemelerde yasal avukat olma imkanı bile tanınmamıştı. Yerel mahkemelerde işlerin Azerbaycan Türkçe’sinde görülmesi dahi yasaktı. Tüm bu zorlukları aşmakla yükümlü olan yeni hükümet, ilk iş olarak 1 Ekim 1918 tarihli kararıyla Sovyet Hükümeti tarafından kurulmuş tüm mahkeme ve soruşturma birimlerini, ayrıca mahkeme nitelikli komisyonları kaldırdı. Yine bu kararlar Bakü Bölge Mahkemesi kendine bağlı olan kurumlarla birlikte yeniden yapılandırıldı.¹⁴⁴

14 Kasım 1918 senesinde Bakanlar Kurulu kararıyla “Azerbaycan Mahkeme Kurulu Hakkında Esasname” kabul edildi.¹⁴⁵ Bu Esasname’ye uygun olarak Bakü’de Azerbaycan Mahkeme Kurulu kuruldu ve görev alanı düzenlendi. Söz konusu Esasname’nin 2. maddesine göre, Kurul, Ceza ve

¹⁴² Ekberov, Selimov, **Azerbaycan Dövlət və Hüquq Tarixi**, s. 280

¹⁴³ Sобрание Узаконений и Распоряжений Правительства Азербайджанской Республики, no 1, 15 Noyabrya 1919 q. St. 17.

¹⁴⁴ Azerbaycan Respublikası DA, f. 100, siy.2, iş 22, v.1.

¹⁴⁵ Azerbaycan Respublikası DA, f. 100, siy.2, iş 2, v.2.

Hukuk bölümlerinden oluşmaktaydı. Buna göre Kurul, istinaf mahkemesi olarak görev yapacak ve ilk derece mahkemelerinin verdiği kararları denetleyecekti.

Adalet Bakanlığı Hakkında Esasname'ye uygun olarak Adalet Bakanının geniş yetkileri vardı. O, hem mahkemelerde yasaların düzgün uygulanıp uygulanmadığını denetlemekte, hem de savcının görevlerini icra etmekte, kamu iddiasını savunmaktaydı.¹⁴⁶

Bolşevik ihtilali sonrasında Sovyet Rusyasınca işgal edilen Azerbaycan'da daha önce mevcut olan yargı sistemi kaldırılmış, Sovyetler Birliği Halk Adalet Komiserliği tüm davaların durdurulmasına karar vermişti. 1920 senesinin 13 Mayıs'ında Azerbaycan Askeri Devrim Komitesi tüm mahkemelerin, savcılıkların sorgu birimlerinin ve baroların ilga edilmesi hakkında karar verdi. Aynı kararla halk mahkemelerinin kurulması da düzenlenmişti.¹⁴⁷

1920 senesinin mayıs-eylül aylarında hemen hemen tüm Azerbaycan'da halk mahkemeleri kuruldu. Bakü'de 12 halk mahkemesi ve önemli ceza davalarına bakan 4 mahkeme kuruldu. Aynı kararla Nahçıvan'da da halk mahkemeleri kuruldu. Devrim Komitesinin kararına göre, temyiz mercii, tüm hakimlerin katılımı ile seçilmiş Halk Hakimler Konseyi idi. Konsey ceza ve hukuk işleri olmak üzere iki birimden oluşmaktaydı. Mahkemelerin faaliyetleri Halk Adalet Komiserliğinin denetimi altındaydı. Yine Halk Mahkemeleri Hakkında Esasnamenin 42 ve 43. maddelerine uygun olarak Komiserliğin kararıyla hukuki yardım bürosu ve savcılık kurumları kurulmuştur.¹⁴⁸

Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ilan edildikten hemen sonra yeni hukuk sisteminin tesis edilmesi ve yeni mevzuatın yasalaşması mümkün olmadığı için bir süre daha Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti ve Çarlık Rusyası döneminden kalan mevzuat da uygulanmıştır. Daha sonra birçok kez reformlarla yüzleşen yargı sistemi, son halini 1978 yılında kabul edilen Anayasayla almıştır.

¹⁴⁶ Azerbaycan Respublikası DA, f. 100, siy.2, iş 292, v.2.

¹⁴⁷ Ekberov, Selimov, **Azerbaycan Dövlət və Hüquq Tarixi**, s. 352

¹⁴⁸ A.e.

1978 yılında kabul edilen yeni Anayasa yargı fonksiyonunun, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesi, Nahçıvan ÖSSC Yüksek Mahkemesi, Bakü il mahkemesi ve il mahkemelerince icra edileceği düzenlenmiştir (m. 163) Bunların dışında ayrıca Askeri Mahkemeler ve kamu kurum ve kuruluşları arasındaki uyuşmazlıkların çözüm yeri olan Devlet Arbitrajı da tesis edilmişti.¹⁴⁹

1978 tarihli Azerbaycan SSC Anayasasına göre Yüksek Mahkeme hakimleri Azerbaycan SSC Yüksek Sovyeti tarafından, il mahkemeleri hakimleri ise o ilde yapılan seçimle 5 yıl müddetine seçilirlerdi.¹⁵⁰

Anayasanın 22. bölümünde düzenlenen savcılık, çok geniş yetkilerle donatılmıştı. Şöyle ki, savcılığın tüm bakanlıkların, devlet kurumları, müessese ve teşkilatların, kolhoz, kooperatif, diğer tüm yürütme organlarının, memur ve diğer kişilerin yasalara uyup uymadığını denetlemekle görevliydi.¹⁵¹

Bağımsızlık sonrası dönemde bir süre daha uygulanan Sovyet dönemine ait eski yasalar ve hukuk sistemi bağımsızlığı takip eden senelerde köklü reformlara tabi tutulmuştur. 27 Kasım 1995 tarihinde yeni Azerbaycan Anayasası yürürlüğe girmiş, buna bağlı olarak yargı sisteminde de reformlara gidilmiştir. 1997 tarihinde Mahkemeler ve Hakimler Hakkında Kanun kabul edilmiş ve yeni mahkemeler kurulmuş, bu kanunla mevcut ve yeni kurulan mahkemeler görevleri ve çalışma esasları tespit edilmiştir. Bağımsızlık sonrası dönemde Azerbaycan Anayasası ve Mahkemeler ve Hakimler Hakkında Kanunun öngördüğü yargı örgütü, görev ve çalışma usulü tezimizin ana konularından biri olup, aşağıda incelenecektir.

II. GENEL OLARAK AZERBAYCAN YARGI ORGANLARI

¹⁴⁹ Ekberov, Selimov, *Azerbaycan Dövlət və Hüquq Tarixi*, s. 437.

¹⁵⁰ A.e.

¹⁵¹ A.e. s. 438. Bu konu aşağıda ilgili bölümde ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Azerbaycan Anayasasının 125. maddesinin 1. fıkrasında, yargı işlevinin mahkemelerce yerine getirileceği açıkça hükme bağlanmıştır. Bu durumda mahkeme kavramından ne anlaşılması gerektiği üzerinde de durulması gerekir. Mahkeme, etimolojik olarak, “hüküm” kökünden türetilmiş olup; genel olarak “hüküm verilen yer”, muhakeme yapılan yer anlamlarına gelir.¹⁵² Dar ve teknik anlamda mahkeme ise, devletin yargı görevini yerine getirmek üzere kurduğu mercilerdir. Bu bağlamda, mahkemeler hukuki statüleri itibarıyla, devlet kuruluşlarıdır. Zira onlar devlete ait temel bir işlev olan yargı işlevini yerine getirmeyi üstlenmişlerdir.¹⁵³ Bu nedenle, mahkemelerin yargı işlevinin yerine getirilmesine yönelik faaliyetleri, doğrudan doğruya devletin yargısal faaliyeti olarak nitelendirilir. Halbuki, özel hukuka ilişkin uyuşmazlıklarda devletin bir temel hakkı bulunmayıp, taraflar dilerse bazı uyuşmazlıkları mahkemeye götürmek yerine hakem mahkemelerine ya da tahkime de götürebilirler. Bu bağlamda, hakem mahkemelerini de kapsar şekilde, geniş anlamda mahkeme, yargı işlevini yerine getirmeyi üstlenmiş olan tüm kuruluşlar şeklinde tanımlanabilir.¹⁵⁴

Azerbaycan Anayasasının 125. maddesinin 5. fıkrasına göre, mahkemelerin kuruluşu, görevleri ve işleyişi kanunla düzenlenir. Azerbaycan’da mahkemelerin kuruluşuyla ilgili genel kanun 10 Haziran 1997 tarihli Mahkemeler ve Hakimler Hakkında Kanundur. Bu tarihten önce de farklı yasalarla kurulmuş olan mahkemeler mevcut olup (örneğin il mahkemeleri ve askeri mahkemeler gibi), bu kanunla yeniden yapılandırılmıştır. Ayrıca daha önce Azerbaycan yargı sisteminde mevcut olmayan bazı mahkemeler (örneğin Ağır Suçlarla İlgili Davalara Bakan Mahkeme gibi) de kurulmuştur. Azerbaycan Anayasasında da mahkemelerle ilgili hükümler bulunmakta fakat bunlar sadece üst derece mahkemeleri, yani Anayasa, İstinaf ve Yüksek Mahkemeyi düzenlemektedir. Anayasa Mahkemesi 1997 tarihli Anayasa Mahkemesi Hakkında Kanunla kurulmuş olup farklı bir yargı kolunu oluşturmaktadır.

¹⁵² Arslan, Tanrıver, **Yargı Örgütü Hukuku**, s. 36.

¹⁵³ A.e., s. 37.

¹⁵⁴ A.e. s. 37.

Anayasa Mahkemesi hariç diğer mahkemeler (üst derece mahkemeler de dahil) Mahkemeler ve Hakimler Hakkında Kanunlarla kurulmuş ve düzenlenmiştir.

Mahkemeler ve Hakimler Hakkında Kanunun 19. maddesine göre Azerbaycan Cumhuriyetinde yargı fonksiyonunu Azerbaycan Cumhuriyeti yargı sistemini oluşturan aşağıdaki mahkemeler gerçekleştirirler:

- 1- İl mahkemeleri,
- 2- Ağır Suçlarla İlgili Davalara Bakan Azerbaycan Cumhuriyeti Mahkemesi,
- 3- Askeri mahkemeler,
- 4- Askeri Ağır Suçlarla İlgili Davalara Bakan Azerbaycan Cumhuriyeti Mahkemesi,
- 5- Ticaret Mahkemeleri,
- 6- Uluslararası Sözleşmelerden Kaynaklanan Anlaşmazlıklara Dair Azerbaycan Cumhuriyeti Ticaret Mahkemesi,
- 7- Ağır Suçlarla İlgili Davalara Bakan Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Mahkemesi,
- 8- Nahçıvan Özerk Cumhuriyetinin Yüksek Mahkemesi,
- 9- Azerbaycan Cumhuriyeti İstinaf Mahkemeleri (Apellyasiya Mahkemeleri)
- 10- Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesi.

Bunlardan ilk yedisi ilk derece mahkemeler, 8 ve 9. sıradakiler ikinci derece, 10. ise üçüncü derece yüksek mahkemeler olarak kabul edilmektedir.¹⁵⁵

Azerbaycan'da mahkemeler Türkiye'den farklı olarak 3 derecelidir. Yani birinci (ilk) derecedeki hüküm mahkemeleri, ikinci (orta) derecede kontrol mahkemeleri ve üçüncü (üst) derece kontrol mahkemeleri. Buna göre, önce ilk derecede, sonra orta ve en sonunda da üst derecede bulunan genel ve özel mahkemeleri incelememiz daha doğru olacaktır.

¹⁵⁵ Piriye, *Azerbaycan Cumhuriyeti Hukuk Muhafaza Organları*, s. 66.

A. İLK DERECE MAHKEMELER

İlk derece mahkemeleri bir uyuşmazlığın çözümü için ilk olarak başvurulması gereken ve bu uyuşmazlığın incelenerek karara bağlandığı mahkemelerdir.¹⁵⁶ Azerbaycan ilk derece mahkemelerini incelemeye başlamadan önce bu mahkemeleri genel ve özel olarak ikiye ayırmakta fayda vardır. Buradaki genel mahkeme terimi, özel mahkeme teriminin karşısı olarak kullanılmaktadır.

Belirli kişiler arasında çıkan uyuşmazlıklara ya da belli çeşit uyuşmazlıklara ya da kanunlarda öngörülen özel nitelikli davalara bakmak için kurulmuş olan mahkemelere “özel mahkemeler” denir.¹⁵⁷ Bunun dışında kalanlar ise ilk derece genel mahkemelerdir.

Azerbaycan’da ilk derece mahkemelerinden Yerel Ticaret Mahkemeleri ve Ağır Suçlarla İlgili Davalara Bakan Azerbaycan Cumhuriyeti Mahkemesi özel mahkemelerdir.

1. GENEL MAHKEMELER

Bakacakları işler (davalar), belirli kişi ve iş gruplarına göre sınırlandırılmamış olan, aksi yasalarda öngörülmedikçe, adli yargı alanına giren her türlü işe bakan mahkemelere “genel mahkemeler” denir.¹⁵⁸ Bunlar, Azerbaycan Cumhuriyeti İl Mahkemeleridir.

a. İL MAHKEMELERİ

(1). KURULUŞU

¹⁵⁶ Üstündağ, **Medeni Usul Hukuku**, s. 69.

¹⁵⁷ Arslan, Tanrıver, **Yargı Örgütü Hukuku**, s. 41.

¹⁵⁸ Üstündağ, **Medeni Usul Hukuku**, s. 69.

İl Mahkemeleri Azerbaycan yargı sisteminin önemli bir organı olmaktan öte onun temelini teşkil etmektedir.¹⁵⁹ Azerbaycan Cumhuriyeti Mahkemeler ve Hakimler Hakkında Kanunun IV. bölümünde, il mahkemelerinin görevi, kuruluşu, kimlerden oluştuğu, mahkeme başkanının yetki ve görevleri, mahkeme başkan ve yardımcısının görevini icra edememesi durumunda uyulması gereken kurallar belirtilmiştir.

Söz konusu kanunun 21. maddesine göre her ilde ve ilçesi olan illerin ilçelerinde il mahkemeleri kurulur. Her ilde (ya da ilçede) sadece bir il mahkemesi kurulur. Mahkemeler ve Hakimler Hakkında Kanunun 22. maddesine göre il mahkemeleri başkan ve hakimlerden oluşmaktadır. İl mahkemesine tek hakim atanmışsa, bu hakim mahkeme başkanının görevlerini icra eder. 24. madde mahkeme başkanının ya da hakiminin görevini icra edememesi durumunda yapılması gerekenleri düzenlemiştir. Buna göre, il mahkemesinin başkanı görevini icra edemezse (bu nedenler, yasanın XX bölümünde düzenlenmiştir), Adalet Bakanlığı onun görevlerinin icrasını geçici olarak mahkemenin hakimlerinden birine havale eder. Eğer mahkemede tek hakim görev yapmaktaysa, Adalet Bakanlığı onun görevlerinin icrasını geçici olarak diğer il mahkemeleri hakimlerinden birine havale eder.

İl mahkemesinin kurulması, görevleri ve yetki alanı sadece kanunla düzenlenebilir. Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasının 109. maddesinin 32. fıkrasına göre hakimler, Cumhurbaşkanı tarafından atanmaktadır. Ayrıca, mahkemede görev yapan hakimlerin sayısı da Cumhurbaşkanı tarafından belirlenmektedir. Bu konu daha sonra aşağıda ayrıntılı olarak incelenecektir.

(2). GÖREV ve YETKİ

¹⁵⁹ Piriye, *Azerbaycan Cumhuriyeti Hukuk Muhafaza Organları*, s. 98.

Görev, belirli bir davaya o yerdeki hüküm mahkemelerinden hangisi tarafından bakılacağını belirtir.¹⁶⁰ Yetki ise, davaya hangi yerdeki mahkeme tarafından bakılacağını belirtir.¹⁶¹

Mahkemeler ve Hakimler Hakkında Kanun, il mahkemelerinin ilk derece mahkemesi olarak hukuk, ceza, kabahatlerle ilgili davalarla görevine giren diğer davalara bakmakla görevli olduğunu belirtmiş, fakat görevle ilgili ayrıntıya girmemiştir. (MHHK m. 20) Azerbaycan Medeni Usul ve Ceza Usul Yasalarında ise il mahkemelerinin görevleri ve yetki alanları düzenlenmiştir. İl mahkemelerinin görevleri, Medeni Usul Kanununda şu şekilde düzenlenmiştir:

25.1. *“Hukuk usulü muhakemeler çerçevesinde hukuk, aile, iş, konut, toprak ilişkileri, doğal kaynakların kullanılması ya da çevrenin korunması, vergi ve diğer ilişkilerden kaynaklanan ihtilaflarda taraflardan en azından biri gerçek kişiye ve tacir değilse ya da tacir olsa bile ihtilaf bu sıfatını kullanmasından kaynaklanmıyorsa, bu ihtilaflardan doğan davalara genel mahkemelerde bakılır.*

25.2. *Genel mahkemeler bu Kanunun 24-29. bölümlerinde düzenlenen özel davalara bakmakla görevlidirler.*¹⁶²

25.3. *Genel mahkemeler bu Kanunun 305. maddesinde düzenlenen özel icraat davalarına bakmakla görevlidirler.*¹⁶³

25.4. *Genel mahkemeler kanunla görevlerine ait edilen diğer davalara bakmakla da görevlidirler.” (MUK)*

İl mahkemelerinin görevi Azerbaycan Ceza Usul Kanununda şu şekilde düzenlenmiştir:

“67.1. *İl mahkemeleri ilk derece mahkemesi olarak görev yapmaktadırlar.*

¹⁶⁰ Kuru, Arslan, Yılmaz, **Medeni Usul Hukuku**, s. 111.

¹⁶¹ **A.e.**, s. 137.

¹⁶² Bu davalar, Türk Hukukunda İdari Yargının görev alanına giren davalardır.

¹⁶³ Bunlar ağırlıklı olarak tespit davalarıdır.

67.2. *İl mahkemeleri büyük bir toplumsal tehlike arzetmeyen ve az ağır suçlarla ilgili davalara bakar.*

67.3. *İl mahkemeleri ayrıca mahkeme öncesi basitleştirilmiş icraata dair davalara ve mahkeme denetim fonksiyonunun icra edilmesine dair davalara ve diğer davalara bakar.*

67.4. *Her bir il mahkemesi sadece mahkemenin yetki alanında vuku bulan suçlarla ilgili davalara bakarlar.” (CUK)*

Görüldüğü gibi MUK ve CUK il mahkemelerinin görevlerinin çerçevesini açık bir şekilde çizmiştir. Buna göre, bu mahkemeler özel mahkemelerin görev alanına giren davaların dışında tüm davalara bakmakla görevlidirler. Burada önemli olan özel mahkemelerin görev alanına giren davaların hangileri olduğunun belirlenmesidir.¹⁶⁴ Ayrıntıları özel mahkemelerle ilgili bölümlerde anlatılmakla birlikte bu özel mahkemelerin görev alanına giren davalar, diğer bir ifade ile il mahkemelerinin görev alanına girmeyen davalar şu şekilde sıralanabilir:

a- Tacirlerle ilgili davalar; eğer bu dava tacir sıfatını kullanmasından kaynaklanıyorsa, il mahkemesinin değil, ticaret mahkemelerinin görev alanına girmektedir.

b- Uluslar arası sözleşmelerden kaynaklanan anlaşmazlıklara dair Azerbaycan Cumhuriyeti Ticaret Mahkemesinin görev alanına giren davalar.

c- Ağır ve özellikle ağır suçlarla ilgili davalar; bu davalar, Mahkemeler ve Hakimler Hakkında Kanunla kurulmuş olan Ağır Suçlarla İlgili Davalara Bakan Azerbaycan Cumhuriyeti Mahkemesinin görev alanına girmektedir. Burada ağır ve özellikle ağır suçtan ne anlamamız gerektiğinin belirlenmesi gerekmektedir. Azerbaycan Ceza Kanunun 15. maddesine göre suçlar, cezanın üst sınırı ölçü kabul edilerek dört sınıfa ayrılmıştır.¹⁶⁵ Buna

¹⁶⁴ İ.Q.Esgerov, **Azerbaycan Respublikasının Mülki Mecellesinin Kommentariyası**, Bakı, Qanun Neşriyyatı, 2006, s. 54.

¹⁶⁵ C.H.Mövsümov, **Azerbaycan Respublikasının Cinayet Prosessual Mecellesinin Kommentariyası, Ümumi Hisse**, I. Cild. Bakı, Bakı Neşriyyatı, 2003, s. 46.

göre, cezasının üst sınırı iki yıl hapis cezasını aşmayan suçlar büyük bir toplumsal tehlike arz etmeyen suçlar, cezasının üst sınırı yedi yıl hapis cezasını aşmayan suçlar az ağır suçlar, cezasının üst sınırı on iki yıl hapis cezasını aşmayan suçlar ağır suçlar, on iki yıldan daha ağır bir ceza ile cezalandırılan suçlar ise özellikle ağır suçlar olarak düzenlenmiştir. Bu ayırıma göre ağır ve özellikle ağır suçlarla ilgili davalar Ağır Suçlarla İlgili Davalara Bakan Azerbaycan Cumhuriyeti Mahkemesinin görev alanına girmektedir.

Bu iki özel mahkemenin görev alanına giren davalar dışındaki tüm davalar –idari, iş, aile, taşınmaz vs. dahil- genel mahkeme olan il mahkemelerinin görev alanına girmektedir. Şu istisnai durumu da belirtmemiz gerekir ki, MUK’nun 30. maddesine göre, birbirleriyle ilgili iki ya da daha çok davadan biri ticaret, diğeri ya da diğerleri genel mahkemelerin görev alanına girmekteyse, birleştirme sonrası davaya genel (il) mahkemelerde bakılır.

2. ÖZEL MAHKEMELER

a. AĞIR SUÇLARLA İLGİLİ DAVALARA BAKAN AZERBAYCAN CUMHURİYETİ MAHKEMESİ

(1). KURULUŞU

Ağır Suçlarla İlgili Davalara Bakan Azerbaycan Cumhuriyeti Mahkemesinin statüsü ilk kez 1997 tarihli Mahkemeler ve Hakimler Hakkında Kanunla düzenlenmiştir. Daha önce Azerbaycan yargı sisteminde bu mahkeme mevcut değildi.¹⁶⁶ Söz konusu kanunun V bölümü bu mahkemenin kuruluş, görev ve diğer hususları düzenlemiştir.

Ağır Suçlarla İlgili Davalara Bakan Mahkeme sadece Bakü şehrinde kurulmuştur. Fakat kanunla görev alanına giren davaların tümüne ülke

¹⁶⁶ Ekberov, Selimov, *Azerbaycan Dövlət və Hüquq Tarixi*, s. 56.

genelinde bakmakla görevlidir. Bunun tek istisnası Nahçıvan Özerk Cumhuriyetidir.

Mahkemeler ve Hakimler Hakkında Kanunun 27. maddesine göre, mahkeme, başkandan, onun yardımcısından ve hakimlerden oluşmaktadır. İlk derece mahkemesi olarak bakmakla görevli olduğu davalara bakarken kanunda öngörülmüş durumlarda mahkemenin nezdinde jüri oluşturulabilir. Bu mahkemenin de hakimleri Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasının 109. maddesinin 32. fıkrasına göre Cumhurbaşkanı tarafından atanmaktadır. Ayrıca, mahkemede görev yapan hakimlerin sayısı da Cumhurbaşkanı tarafından belirlenmektedir.

(2). GÖREV VE YETKİ

Yukarıda da kısaca değindiğimiz gibi bir ilk derece mahkemesi olan Ağır Suçlarla İlgili Davalara Bakan Mahkeme özel bir mahkeme olup aşağıdaki iş ve davalara bakmakla görevlidir.

a- cezasının üst sınırı on iki yıl hapis cezasını aşmayan suçlar, yani ağır suçlar,

b- on iki yıldan daha ağır bir ceza ile cezalandırılan suçlar, yani özellikle ağır suçlar, (CUK m. 69)

c- suçluların geri verilmesi ile ilgili dava ve işler,

d- il mahkemelerinin görev alanına giren, fakat Ağır Suçlarla İlgili Davalara Bakan Mahkemede görülen bir davayla birleştirilen davalar. (CUK m. 74.5)

Yukarıda da değinildiği gibi bu mahkeme sadece Bakü şehrinde faaliyet göstermekle birlikte görev alanına giren davaların tümüne ülke genelinde bakmakla görevlidir.

b. TİCARET (İKTİSAT) MAHKEMELERİ

(1). KURULUŞU

Şu anda faaliyette olan Ticaret (İktisat) Mahkemeleri, 1992 senesinde kaldırılmış olan bakanlıkların, komitelerin, federasyonların, ayıca müessese ve teşkilatların nezdinde bulunan Devlet Arbitrajlarının (Hakem Kurullarının) yerine kurulmuştur.¹⁶⁷ Belirli kişiler arasında çıkan uyuşmazlıklara ya da belirli uyuşmazlıklara ya da kanunlarda öngörülen özel nitelikli davalara bakmak için kurulmuş olan bu mahkeme ihtisas mahkemesi olarak faaliyet göstermektedir.¹⁶⁸ Bu mahkemeler diğer ilk derece mahkemelerin kontrol birimi olan üst mahkemelere değil, aynı zamanda bir üst mahkeme olan Ticaret Mahkemesinin kontrolü altındadırlar.

Ticaret Mahkemesi başkan ve hakimlerden oluşmaktadır. Bu mahkemenin de hakimleri Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasının 109. maddesinin 32. fıkrasına göre Cumhurbaşkanı tarafından atanmaktadır. Ayrıca, mahkemede görev yapan hakimlerin sayısı da Cumhurbaşkanı tarafından belirlenmektedir.

(2). GÖREV VE YETKİ

Ticaret Mahkemesinin görevli olduğu konular Medeni Usul Kanununda belirtilmiştir (MUK m. 26). Buna göre, yönetim ve diğer hukuki ilişkisine bakılmaksızın (ör. Kamu İktisadi Teşebbüsü gibi idarenin doğrudan denetimi ve yönetimi altında olup olmamasına bakılmaksızın), tüzel kişilerle tüzel kişi oluşturmadan ticari faaliyet gösteren ve yasayla öngörülmüş şekilde tacir ünvanını elde eden gerçek kişiler arasında adli, idari ve diğer hukuki ilişkiden kaynaklanan ticari ihtilaflarla ilgili davalar, Ticaret Mahkemesinin görev alanına girmektedir. (MUK m. 26.1)

¹⁶⁷ Ekberov, Selimov, *Azerbaycan Dövlət və Hüquq Tarixi*, s. 437.

¹⁶⁸ Pirişev, *Azerbaycan Cumhuriyeti Hukuk Muhafaza Organları*, s. 129.

Bu madenin ikinci fıkrası Ticaret mahkemesinin görev alanına giren ihtilafların türlerini de açıklamaktadır. Bu ihtilaflar,

a- Kanunda öngörülen sözleşmelerden doğan ihtilaflar ya da tarafların anlaşarak ihtilafların Ticaret Mahkemesine götürülmesine dair ihtilaflar,

b- Sözleşmelerin değiştirilmesi ya da iptal edilmesi hakkındaki ihtilaflar,

c- Ödenilen para cezalarının icrasından doğan ihtilaflar ya da kıymetli evrakın ödenilmesinden doğan ihtilaflar,

d- Kanunda tartışmasız para cezalarının ödenilmesi öngörülmemişse, idare, yerinden yönetim ve denetim işlevini icra eden diğer organlar tarafından para cezalarının ödenilmesi hakkında ihtilaflar,

e- Denetim işlevini icra eden organlar tarafından, kanunu ya da diğer hukuki işlemleri ihlal ederek tartışmasız (akseptsiz) bir şekilde silinmiş para miktarının bütçeden geri ödenilmesi hakkındaki ihtilaflar,

f- Müessesenin kuruluş belgelerinin hükümsüz addedilmesi hakkındaki ihtilaflar,

g- Özel ya da tüzel kişilerin ödeme durumunda bulunmadıklarının tespit edilmesi hakkındaki ihtilaflar,

h- Vergi borçlarından doğan ihtilaflar,

i- Ve kanunla görevli kılındıkları diğer ihtilaflar. (MUK m. 26)

Kanun metninden de görüldüğü gibi, kanun koyucu, ilk fıkarda genel ticari ihtilafların sınırlarını belirtmiş, ikinci fıkarda ise bu ihtilafların türlerini düzenlemiştir.

Ticaret mahkemelerinin görevlerini belirttikten sonra onun yetkisinin de ele alınması gerekmektedir. Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanının 20 Ocak 2006 tarihli fermanına kadar Ticaret Mahkemeleri İl Mahkemeleri gibi her ilde kurulmamış olup üç ilde kurulmuştu.

Bunlar, Bakü, Gence ve Ali Bayramlı il Ticaret Mahkemeleriydi.

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanının 20 Ocak 2006 tarihli fermanıyla, bu mahkemelere ilaveten yeni Ticaret Mahkemeleri kurulmuştur. Buna göre, yukarıda zikredilenlerin dışında Bakü ilinde 2. Ticaret Mahkemesi, ayrıca Şeki ve Sumqayıt illerinde yeni Ticaret Mahkemeleri kurulmuştur. Son kurulan mahkemelerle birlikte Azerbaycan'da 6 Ticaret Mahkemesi faaliyet göstermektedir. Bunları sırayla belirtecek olursak;

- 1- 1 no'lu Bakü Ticaret Mahkemesi – Bakü ilinde,
- 2- 2 no'lu Bakü Ticaret Mahkemesi- Bakü ilinde,
- 3- 2. Ticaret Mahkemesi – Gence ilinde,
- 4- 3. Ticaret Mahkemesi – Ali Bayramlı ilinde,
- 5- Şeki Ticaret Mahkemesi- Şeki ilinde,
- 6- Sumqayıt Ticaret Mahkemesi- Sumqayıt ilinde kurulmuştur.

Ülke genelinde altı yerel Ticaret Mahkemesi bulunması hasebiyle bu mahkemelerin yargı yetkisi sadece bulundukları ille sınırlı değil ve yasada belirlenmiş coğrafi bir bölgeyi kapsamaktadır.

c. ULUSLAR ARASI SÖZLEŞMELERDEN KAYNAKLANAN İHTİLAFLARA DAİR TİCARET (İKTİSAT) MAHKEMESİ

(1). KURULUŞU

Daha önce Azerbaycan Yargı Sisteminde mevcut olmayan, 1997 tarihli Mahkemeler ve Hakimler Hakkında Kanunla kurulan bir diğer mahkeme ise Uluslar arası Sözleşmelerden Kaynaklanan İhtilaflara Dair Ticaret Mahkemesidir. Mahkeme sadece başkent Bakü'de kurulmuştur. Başkan ve hakimlerden oluşmaktadır. Diğer mahkemelerin hakimlerinin atanmasında olduğu gibi burada da hakimlerin atanması ve sayısının belirlenmesi konusunda yetkili kişi Cumhurbaşkanıdır.

(2). GÖREV VE YETKİ

Bu mahkeme adından da anlaşıldığı gibi bir ilk derece mahkemesi olarak uluslar arası sözleşmelerden kaynaklanan ticari ihtilaflara bakmakla görevlidir. Mahkemenin görevleri ayrıca MUK'nun 27. maddesinde de düzenlenmiştir. Bu maddeye göre,

“Uluslar arası Sözleşmelerden Kaynaklanan İhtilaflara Dair Ticaret Mahkemesi Azerbaycan Cumhuriyeti özel ve tüzel kişileri, ayrıca, yabancı tüzel kişilerin, yabancı sermayeli tüzel kişilerin, uluslar arası statüye sahip tüzel kişilerin, ticaretle iştigal eden yabancılardan ve vatandaşlığı olmayan kişilerin katılımı ile görevli olduğu ihtilaflara bakar.”

Mahkemeler ve Hakimler Hakkında Kanunun 48. maddesine göre, “Uluslar arası Sözleşmelerden Kaynaklanan İhtilaflara Dair Ticaret Mahkemesi başkent Bakü’de yerleşir ve yargı yetkisi ülke genelini kapsamaktadır.”

d. ASKERİ MAHKEMELER

(1). KURULUŞU

Askeri Mahkemelerin kuruluşu ve görevleri, ayrıca hakimlerinin hukuki durumu Mahkemeler ve Hakimler Hakkında Kanun ve Azerbaycan Cumhuriyeti Ceza Usul Kanunu ve diğer mevzuatla düzenlenmiştir.¹⁶⁹ Bu mahkemelerin biraz sonra inceleneceği üzere görevleri ilk derece mahkemesi olarak Ceza Kanunu’nda düzenlenmiş olan savaş suçları ve askeri hizmet aleyhine olan suçlarla ilgili davalara bakmaktır. Bu mahkemeler, diğer ceza davalarına bakan mahkemelerin uymakla yükümlü oldukları usul kurallarına uymakla yükümlüdürler.¹⁷⁰ Yani bu mahkemeler için herhangi bir farklı yargılama usulü

¹⁶⁹ Piriye, *Azerbaycan Cumhuriyeti Hukuk Muhafaza Organları*, s. 120.

¹⁷⁰ Mövsümov, *Azerbaycan Respublikasının Cinayet Prosessual Mecellesinin Kommentariyası, Ümumi Hisse*, s. 88.

öngörülmemiştir. Böylece, örneğin, askeri mahkemede sanık, diğer genel mahkemelerdeki sanıklar gibi aynı usul haklarından yararlanabilir.

Diğer mahkemeler gibi bu mahkemeler de başkan ve hakimlerden oluşur. Fakat diğer mahkeme hakimlerinde aranan niteliklerden farklı olarak askeri mahkemenin hakimlerinin diğer şartların yanı sıra askerliğini yapmış olmaları ve subay heyetine ait askeri rütbeye sahip olmaları şartı aranmaktadır.

(2). GÖREV VE YETKİ

Askeri Mahkemelerin görevleri ve yetkileri Mahkemeler ve Hakimler Hakkında Kanun ve Ceza Usul Kanununda düzenlenmiştir. Buna göre, Askeri Mahkemeler ilk derece mahkemesi olarak savaş suçları ve askeri hizmet aleyhine olan suçlarla ilgili davalara bakmakla görevlidirler. Bu suçlar, ayrı bir Askeri Ceza Kanununda değil, Ceza Kanununun farklı bölümlerinde düzenlenmiştir. Fakat mahkeme, bu suçlarla ilgili davaların tümüne bakmakla görevli değildir. İl Mahkemeleriyle Ağır Suçlarla İlgili Davalara Bakan Mahkemenin arasındaki görev ayırımı burada da geçerlidir. Buna göre,

a. cezasının üst sınırı iki yıl hapis cezasını aşmayan, yani büyük bir toplumsal tehlike arz etmeyen savaş suçları ve askerlik hizmeti aleyhine olan suçlarla,

b. cezasının üst sınırı yedi yıl hapis cezasını aşmayan savaş suçları ve askerlik hizmeti aleyhine olan suçlar, yani az ağır suçlar, Askeri Mahkemenin görev alanına girmektedir. Cezasının üst sınırı on iki yıl hapis cezasını aşmayan suçlar, yani ağır suçlarla on iki yıldan daha ağır bir ceza ile cezalandırılan suçlar, yani özellikle ağır suçlar ise Ağır Suçlarla İlgili Davalara Bakan Azerbaycan Cumhuriyeti Mahkemesinin görev alanına girmektedir.

c. Asker kişilerin işledikleri büyük bir toplumsal tehlike arz etmeyen ve az ağır suçlar, Askeri Mahkemenin görev alanına girmektedir.

Burada belirtmemiz gereken diğerk bir husus da asker olmayan kişilerin suç ortaklığıyla işlenen suçlarda bu kişilerin durumlarıdır. CUK'nun 68.2. maddesi bu konuya da açıklık getirmektedir. Şöyle ki, bu maddeye göre yukarıda belirttiğimiz Askeri Mahkemenin görev alanına giren suçlar asker olmayan kişilerin suç ortaklığıyla işlenmişse, bu kişiler dahi Askeri Mahkemede yargılanırlar.¹⁷¹

Azerbaycan'da 9 Askeri Mahkeme faaliyet göstermektedir. Bunlar,

- a- Bakü Askeri Mahkemesi
- b- Nahçıvan Özerk Cumhuriyetinin Askeri Mahkemesi
- c- Sumqait Askeri Mahkemesi
- d- Gence Askeri Mahkemesi
- e- Lenkeran Askeri Mahkemesi
- f- Fizuli-Kubatlđ Askeri Mahkemesi (bulunduğu yer Beylegan ili)
- g- Terter Askeri Mahkemesi
- h- Ağdam Askeri Mahkemesi
- i- Qazax Askeri Mahkemesi (bulunduğu yer Şemkir ili)

Askeri Mahkemeler, bulundukları bölgedeki askeri birliklerin sayı göz önünde bulundurularak kurulmaktadır ve yargı yetkileri bulundukları bölgedeki askeri birlikleri kapsamaktadır.¹⁷²

e. AĞIR SUÇLARLA İLGİLİ DAVALARA BAKAN ASKERİ MAHKEME

(1). KURULUŞU

¹⁷¹ A.y., s. 89.

¹⁷² Pirişev, *Azerbaycan Cumhuriyeti Kolluk Organları*, s. 122.

Ağır Suçlarla İlgili Davalara Bakan Askeri Mahkeme Azərbaycan Yargı Sistemine 1997 tarixli Məhkəmələr və Hakimlər Hakkında Kanunla girmişdir. Daha öncə böylə bir Məhkəmə mövcut değıldi.¹⁷³ Diğər məhkəmələr kimi bu məhkəmə də başkan və hakimlərdən oluşmaktadır. İlk dərəcə məhkəməsi olaraq görev yapmaktadır.

(2). GÖREV VE YETKİ

Ağır Suçlarla İlgili Davalara Bakan Askeri Mahkeme ile Askeri Məhkəmələr arasında görev bakımından tek fark, Askeri Məhkəmələrin büyük bir toplumsal təhlükə arz etməyən suçlarla az ağır savaş suçlarıyla askeri hizmet aleyhinə işlənən suçlara baxmaqla görevli olmasına karşın, Ağır Suçlarla İlgili Davalara Bakan Askeri Məhkəmənin adından da anlaşıldığı kimi ağır və özellikle ağır savaş suçlarıyla askeri hizmet aleyhinə işlənən suçlara baxmaqla görevli olmasıdır. Asker kişilərin işlədikləri ağır və özellikle ağır savaş suçlarıyla əskərlik xidməti aleyhinə işlənən suçlar da bu məhkəmənin görev alanına girməkdir.

Burada belirtməmiz gereken bir diğər husus da CUK m.74.6'da düzənlənən birləşdirilən davalarla ilgili durumdur. Buna görə, işlənən suçlardan birinin Ağır Suçlarla İlgili Davalara Bakan Askeri Məhkəmənin, diğərinin Askeri Məhkəmənin, İl Məhkəmələrinin ya da Ağır Suçlarla İlgili Davalara Bakan Məhkəmənin icraatında bulunması durumunda birləşdirme sonucu davaya Ağır Suçlarla İlgili Davalara Bakan Askeri Məhkəmədə baxılır.

Ağır Suçlarla İlgili Davalara Bakan Askeri Mahkeme sadəcə başkent Bakü'də bulunmaqdır və yargı yetkisi ölkə genelindəki tüm askeri birlikləri kapsamaktadır.

¹⁷³ Ekberov, Selimov, **Azərbaycan Dövlət və Hüquq Tarixi**, s. 89.

f. AĞIR SUÇLARLA İLGİLİ DAVALARA BAKAN NAHÇIVAN ÖZERK CUMHURİYETİ MAHKEMESİ

2006 senesine kadar Azerbaycan yargı sisteminde bu ad altında faaliyet gösteren bir mahkeme mevcut değildir. Ağır Suçlarla İlgili Davalara Bakan Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Mahkemesi Cumhurbaşkanı'nın 20 Ocak 2006 tarihli fermanıyla kurulmuştur. Bu tarihe kadar ilgili davalara bakma görevi Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesinin Ağır Suçlarla İlgili Davalar Kuruluna aitti.

Ağır Suçlarla İlgili Davaların hangiler olduğu yukarıda Ağır Suçlarla İlgili Davalara Bakan Mahkemenin görevleri incelenirken açıklandığı için bu konuya daha fazla değinilmeyecektir.¹⁷⁴ Sadece şunu belirtelim ki, mahkemenin yetki alanı Nahçıvan Özerk Cumhuriyetiyle sınırlıdır.

B. ÜST DERECE MAHKEMELER

1. GENEL OLARAK

İlk derece mahkemelerinin hüküm ve kararlarının, kanun tarafından öngörülmüş bulunan yollara başvuru üzerine, sadece hukuka uygunluk ya da hem hukuka hem de vakıalara uygunluk yönünden doğruluğunu denetlemeye yönelik yargı yerlerine, üst derece mahkemeleri denir.¹⁷⁵ Yargı sisteminin iki dereceli olduğu ülkelerde, üst derece mahkemesi, genellikle temyiz mahkemesidir. İki dereceli sistemde, dava ilk derecede görülüp hüküm verildikten sonra, temyiz yoluna başvuru suretiyle, hüküm ve hükmün dayandığı yargılama, hukuka uygunluk açısından üst derecedeki yüksek mahkemede bir defa daha incelenir. Bu derecede verilen kararlar kesin olup, artık bunlar

¹⁷⁴ Bkz. yuk. 13 vd.

¹⁷⁵ Arslan, Tanrıver, **Yargı Örgütü Hukuku**, s. 40.

aleyhine başka bir kanun yoluna gidilemez.¹⁷⁶ Örneğin Türkiye’de, yargı düzeni kural olarak iki derecelidir; ikinci derece mahkemesi olarak görev yapan üst derece mahkemeleri, genelde temyiz mahkemesi işlevi görürler. Örneğin, Yargıtay ve Danıştay gibi.

Bazı ülkelerde ise ilk dereceden sonra dava, ikinci derecede bir yüksek mahkemede yeniden görülür. Bu sistemde, yargı düzeni üç dereceli olup, istinaf kademesi denilen ikinci derece, ilk derece ile temyiz kademesi arasında yer alır.

Azerbaycan da Yargı Sisteminde bir üst mahkeme olarak İstinaf Mahkemesine yer vermiştir. İstinaf düzeyindeki bu yüksek mahkemelere Almanya ve Avusturya’daki eyalet yüksek mahkemeleri de örnek gösterilebilir.

Azerbaycan Yargı Sisteminde üst derece mahkemeleri şunlardır:

- 1- Nahçıvan Özerk Cumhuriyetinin Yüksek Mahkemesi,
- 2- Azerbaycan Cumhuriyeti İstinaf Mahkemesi (Apellyasiya Mahkemesi)
- 3- Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesi.

Bunlardan bazıları, (ör. Nahçıvan Özerk Cumhuriyetinin Yüksek Mahkemesi ve Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesi) özel bazı davalar bakımından ilk derece mahkemesi olarak görev yapsalar da kural olarak üst derece mahkemeleridirler. Bu mahkemelerin ilk derece mahkemesi olarak baktıkları davalar ilgili bölümlerde ayrıntılı olarak incelenecektir.

Bu üst mahkemelerden aşağıdakiler istinaf kontrol mahkemeleri olarak görev yapmaktadırlar:

- 1- Nahçıvan Özerk Cumhuriyetinin Yüksek Mahkemesi,
- 2- Azerbaycan Cumhuriyeti İstinaf Mahkemesi.

Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesi ise temyiz mahkemesidir.

2. İSTİNAF VE TEMYİZ KANUN YOLU

¹⁷⁶ Kunter, Yenisey, Nuhoglu, **Muhakeme Hukuku Dahı Olarak Ceza Muhakemesi Hukuku**, s. 1335. Kuru, Arslan, Yılmaz, **Medeni Usul Hukuku**, s. 572.

Bir davanın, taleplerle belirlenen sınırlar dahilinde ikinci kez yeniden görülüp gerekiyorsa karara bağlanmasını sağlamaya yönelik olan yola istinaf denir.¹⁷⁷ Diğer bir tanımla, ilk derece mahkemelerince verilen son kararların gerek maddi ve gerekse hukuksal açıdan denetimini sağlayan yasa yoludur istinaf.¹⁷⁸ Bu bakımdan istinaf, “olağan” ve “asıl derece” kanun yoludur. Temyiz ise “olağanüstüdür”¹⁷⁹. İstinafı, temyiz ile karıştırmamak gerekir. Aralarındaki temel farklılıklar şu şekilde sıralanabilir¹⁸⁰:

a) Temyiz, ülke genelinde, aynı veya benzer olaylarda hukuk kurallarının aynı şekilde uygulanmasını yani hukuk birliğini sağlamaya yönelik olduğu halde, istinaf somut olay adaletini sağlamaya yöneliktir.

b) Temyiz incelemesi kapsam itibarıyla sadece hukuka uygunluk denetimi ile sınırlıdır; ilk derece mahkemesinin vakıaları ve delilleri takdiri bu bağlamda denetlenemez. İstinafta ise, hukuka uygunluk denetiminin yanı sıra, ilk derece mahkemesinin vakıaları ve delilleri takdiri de denetlenir; onu karakterize eden temel boyut da zaten vakılara uygunluk denetimidir.

c) Temyiz incelemesinde, kural, evrak (dosya) üzerinden inceleme, istisna ise duruşmalı incelemedir. İstinafta ise kural, duruşmalı incelemedir.

d) Temyiz incelemesi hukuka uygunluk denetimiyle sınırlı bulunduğundan, bu aşamada yeni vakıa ve yeni delil getirilemez. İstinafta ise, taleplerle belirlenen sınırlar dahilinde dava ikinci kez yeniden görüldüğünden belirli ölçülerde yeni vakıa ve yeni delil getirilmesi mümkündür.

e) Temyiz isteminde, sebep göstermek zorunlu değildir; temyiz mahkemesi de tarafların ileri sürmüş olduğu temyiz sebepleriyle bağlı değildir. İstinaf isteminde, sebep göstermek zorunludur ve istinaf mahkemesi de sebebe bağlı inceleme yapar.

¹⁷⁷ Feridun Yenisey, **Ceza Muhakemesi Hukukunda İstinaf ve Tekrar Kabulü Sorunu**, İstanbul, 1979, s. 13 vd; M. Kamil Yıldırım, **Hukuk Devletin Gereği: İstinaf**, İstanbul, 2000, s.3 vd.

¹⁷⁸ Öztürk, Erdem, **Uygulamalı Ceza Muhakemesi Hukuku**, s. 703.

¹⁷⁹ Kunter, Yenisey, Nuhoglu, **Muhakeme Hukuku Dahil Olarak Ceza Muhakemesi Hukuku**, s. 1335. Ayrıca, Yurtcan, **Ceza Yargılaması Hukuku**, s. 459.

¹⁸⁰ Arslan, Tanrıver, **Yargı Örgütü Hukuku**, s. 40.

f) Temyiz incelemesi sonucunda temyiz mahkemesi somut olaya uygulanan hukuk kuralının yanlış olduğunu saptarsa, ilk derece mahkemesinin hükmünü bozar ve dosyayı gereken hükmü vermek üzere mahkemesine iade eder. İstinafta ise, istinaf mahkemesi, olaya uygulanan hukuk kuralının yanlış olduğu kanısına varırsa, dava dosyasını ilk derece mahkemesine göndermeyip gerekiyorsa verilmesi gereken hükmü bizzat tesis de edebilir.¹⁸¹

a. AZERBAYCAN CUMHURİYETİ İSTİNAF MAHKEMESİ

(1). KURULUŞU

Mahkemelerin hükümlerini yargısal denetime yetkili üst derece mahkeme olan istinaf mahkemesinin kuruluş ve görevleri ile ilgili hukuki düzenlemeler, Mahkemeler ve Hakimler Hakkında Kanunun 61-69. maddelerinde, Medeni Usul Kanununun 357-401 ve Ceza Usul Kanununun 382-407. maddelerinde düzenlenmiştir.¹⁸²

Azerbaycan'da diğer mahkemelerden ayrı bir İstinaf Mahkemesi bulunmasına rağmen bu mahkeme istinaf kanun yolu bakımından tek yetkili mahkeme değildir. Diğer bir ifade ile İstinaf Mahkemesi dışında da istinaf kontrol yetkisi olan mahkemeler bulunmaktadır.¹⁸³ Bu mahkemeye örnek olarak Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesi gösterilebilir. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesi ise Nahçıvan İl Mahkemeleri tarafından verilen kararların istinaf kontrol merciidir.(MUK m. 358)¹⁸⁴

¹⁸¹ A.e., s. 41.

¹⁸² Türkiye'de daha önce yargı sisteminde yer almış ve daha sonra kaldırılmış olan İstinaf Mahkemeleri, 2005 tarih 5235 sayılı Yeni Ceza Muhakemeleri Hakkında Kanunla yargı sisteminde yerini tekrar almıştır. Bu görevi, kuruluşu 2 yıl ertelenen Bölge Adliye Mahkemeleri icra edecektir.

¹⁸³ Cumhurbaşkanının 20 Ocak 2006 tarihli fermanıyla kaldırılan Azerbaycan Ticaret Mahkemesi, yerel Ticaret Mahkemelerinden verilen kararların istinaf kontrol mercii olarak faaliyet göstermekteydi. Söz konusu fermanla, Azerbaycan Ticaret Mahkemesi kaldırılmış, Azerbaycan İstinaf Mahkemesi nezdinde Ticari Davalar Kurulu oluşturulmuştur. Bu Kurul, daha önce mevcut olan Azerbaycan Ticaret Mahkemesinin görevlerini icra etmektedir.

¹⁸⁴ Piriye, **Azerbaycan Cumhuriyeti Hukuk Muhafaza Organları**, s. 65.

Azerbaycan Cumhuriyeti İstinaf Mahkemesi idari birim ve kurullardan oluşmaktadır. Dava Kurullarında mahkeme heyetleri oluşturulur. Burada davalara heyet (üç hakim) halinde bakılır. İstinaf Mahkemesinin organları şunlardır:

a- Başkanlık Kurulu

Başkanlık Kurulu mahkeme başkanı, başkan yardımcısı ve kurul başkanlarından oluşur. Bu kişiler, yetkileri çerçevesinde eşit haklara sahiptirler. Başkanlar Kurulu toplantısı üç ayda en azı bir defa yapılır. Mahkeme başkanı Başkanlık Kurulunun toplantılarına başkanlık eder. (MHHK m.63) İstinaf Mahkemesi Başkanlık Kurulu en azı üç üyenin katılması ile toplanır. Kararlar alınırken açık oylama yapılır ve oy çokluğu ile karar alınır. Son oyu başkan kullanır ve kabul edilmiş kararları ve tutanakları imzalar. (MHHK m. 64)

b- Hukuk Davaları Kurulu,

c- Ceza ve Kabahat Davaları Kurulu,

d- Askeri Davalar Kurulu,

e- Ticari Davalar Kurulu.

Bunun dışında, mahkemede hukuk, teşkilat, enformasyon, maddi-teknik, mali ve donanım işlevlerini icra eden birimlerden oluşan Mahkeme Sekreteryası bulunmaktadır.

Kurullardaki mahkeme heyetleri mahkeme başkanı tarafından oluşturulur. İllerden gelen davalar üyeler arasında bölünür. Her bir üye önceden belirlenmiş illerden gelen davalara bakar.

Her bir Kurulda başkan ve üyeler bulunur. Kurul Başkanı aynı zamanda Mahkeme Başkanının yardımcısı konumundadır.

İstinaf Mahkemesi hakimlerinin sayısı, Azerbaycan Anayasasının 109. maddesinin 32. fıkrasına uygun olarak Cumhurbaşkanı tarafından belirlenir.

(2). GÖREVLERİ

i. BAŞKANLIK KURULUNUN GÖREVLERİ

Yukarıda da belirtildiği gibi Başkanlık Kurulu mahkeme başkanı, başkan yardımcısı ve kurul başkanlarından oluşur. Başkanlık Kurulunun görevleri şunlardır (MHHK m. 63):

- a. Dava Kurulları mahkeme heyetlerini belirlemek,
- b. Yasaların ve diğer hukuki işlemlerin Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasına ve diğer yasalarına uygun olup olmadığının belirlenmesi için Anayasa Mahkemesine soru önergesi verilmesi için Yüksek Mahkemeye başvuru yapmak,
- c. İstinaf Mahkemesinde görülen davalarda mahkeme tecrübesini geliştirilmek ve mahkeme statüğünü tahlil etmek,
- d. Mevzuatın uygulanmasından doğan sorunlarla ilgili Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesinin Ağır Suçlarla İlgili Davalara Bakan İlk Derece Kurulunun Başkanının, Ağır Suçlarla İlgili Davalara Bakan Mahkemenin, Ağır Suçlarla İlgili Davalara Bakan Askeri Mahkemenin, Askeri Mahkemelerin ve İl Mahkemelerinin Başkanlarının (Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti İl Mahkemeleri hariç) görüşlerini almak, mevzuatın düzgün uygulanması için bu mahkemelere yönetsel yardım göstermek,
- e. Ve yasada öngörülen diğer görevleri yerine getirmek. (MHK m. 63)

ii. DAVA KURULLARININ GÖREVLERİ

İstinaf Mahkemesi Kurullarının görevleri Mahkemeler ve Hakimler Hakkında Kanununun 68. maddesinde düzenlenmiştir. Buna göre,

İstinaf Mahkemesi Kurullarının görevleri, İl Mahkemeleri (Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti İl Mahkemeleri hariç),¹⁸⁵ Askeri Mahkemeler, Ağır Suçlarla İlgili Davalara Bakan Mahkeme, Ağır Suçlarla İlgili Davalara Bakan Askeri Mahkemenin verdiği kararlardan verilen şikayet ve itirazları¹⁸⁶ istinaf kuralları uyarınca yeniden inceleyip karara bağlamak,

Ve kanunla verilen diğer işleri görmektir.

Buna göre kurulların görevlerini ayrı ayrı inceleyecek olursak,

aa. Hukuk Davaları Kurulu:

1- İlk derece mahkemeleri olan İl Mahkemeleri tarafından verilen hukuk davalarıyla ilgili kararları yeniden inceleyip karara bağlamak (MUK m. 358.0.1),

bb. Ceza ve Kabahat Davaları Kurulu:

1- İl Mahkemeleri tarafından verilen ceza ve kabahat davalarıyla ilgili kararları (CUK m. 381.2.2.),

2- Jüri kararları hariç, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesinin Ağır Suçlarla İlgili Davalara Bakan İlk Derece Kurulunun verdiği kararları (CUK m. 381.2.4),

3- Jüri kararları hariç, Ağır Suçlarla İlgili Davalara Bakan Azərbaycan Cumhuriyeti Mahkemesinin verdiği kararları yeniden inceleyip karara bağlamak. (CUK m.381.2.5)

cc. Askeri Davalar Kurulu:

1- Askeri Mahkemeler tarafından verilen kararları (CUK m.381.2.3) ve

¹⁸⁵ Çünkü bu mahkemelerin verdiği kararlara İstinaf Mahkemesi olarak Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesi bakar.

¹⁸⁶ Azerbaycan hukukuna göre taraflardan herhangi birinin istinaf ya da temyiz kanun yoluna baş vurması şikayet, kamu davasında iddia makamı olan savcının kanun yoluna baş vurması ise itirazdır.

2- Ağır Suçlarla İlgili Davalara Bakan Askeri Mahkeme tarafından verilen kararları yeniden inceleyip karara bağlamak.(CUK m.381.2.6)

dd. Ticari Davalar Kurulu:

Cumhurbaşkanının 20 Ocak 2006 tarihli fermanıyla kaldırılan Azerbaycan Ticaret Mahkemesi, yerel Ticaret Mahkemelerinden verilen kararların istinaf kontrol mercii olarak faaliyet göstermekteydi. Söz konusu fermanla, Azerbaycan Ticaret Mahkemesi kaldırılmış, Azerbaycan İstinaf Mahkemesi nezdinde Ticari Davalar Kurulu oluşturulmuştur. Bu Kurul, daha önce mevcut olan Azerbaycan Ticaret Mahkemesinin görevlerini icra etmektedir. Buna göre, Ticari Davalar Kurulu, yerel Ticaret Mahkemeleri tarafından verilen kararları yeniden inceleyip karara bağlamakla görevlidir.

Azerbaycan Medeni Usul Kanunu ve Ceza Usul Kanunu istinaf kanun yolunun süresini, şeklini ve kurallarını düzenlemiştir. Bu konunun tezimiz için önem arzeden hükümlerine değinmekte fayda vardır.

Azerbaycan Cumhuriyeti Medeni Usul Kanunu 384. madde:

Madde 384. İstinaf Mahkemesinin yetkileri

384.1. İstinaf Mahkemesi:

384.1.1. Kararı değiştirmeyebilir, istinaf talebini ise kabul etmeyebilir,

384.1.2. Kararı tamamen ya da kısmen bozabilir ve ilk derece mahkemesinde belirlenen tespitlere ya da ek delillere dayanarak yeni bir karar verebilir,

384.1.3. İlk derece mahkemesinin kararını değiştirebilir,

384.1.4. Kararı tamamen ya da kısmen bozabilir, ya da davanın usulen reddine ya da askıda bırakılmasına¹⁸⁷ karar verebilir.

¹⁸⁷ Bu iki durum için bkz: MUK bölüm 19-20

Mader 385. Mahkemenin kararının istinaf kaidesi uyarınca bozulması için gerekçeler

385.1. Mahkemenin verdiği karar, istinaf kaidesi uyarınca şu gerekçelerle bozulabilir:

385.1.1. Maddi hukuk ya da usul hukuk kurallarının ihlal edilmesi ya da doğru uygulanmaması,

385.1.2. Mahkemenin vardığı sonuç için önem arz eden tüm durum ve delillerin aydınlatılmaması,

385.1.3. İlk derece mahkemesi tarafından tespit edilmiş, dava için önem arz eden durumların ispat edilmemiş olması,

385.1.4. İlk derece mahkemesinin kararında belirtilmiş olan sonuçlarının olayın durumlarına uygun olmaması.

İstinaf Mahkemesinin ilk derece mahkemesi tarafından verilmiş hükmü istinaf kuralları uyarınca bozması ya da değiştirmesi Ceza Usul Kanunun 399. maddesinde şöyle düzenlenmiştir:

399.1. Mahkemece istinaf şikâyeti ya da istinaf itirazının görüşülerek ilk derece mahkemesinin kararının bozulması ya da değiştirilmesinin gerekçeleri şunlardır:

399.1.1. Mahkemenin elde ettiği sonuç için önem arz eden tüm durum ve delillerin aydınlatılmaması,

399.1.2. Mahkemenin vardığı sonuçlarının olayın durumlarına uygun olmaması,

399.1.3. İlk derece mahkemesi tarafından tespit edilmiş, dava için önem arz eden durumların ispat edilmemiş olması,

399.1.4. Ceza Kanunu hükümlerinin düzgün uygulanmaması,

399.1.5. Verilen cezanın suçun ağırlığına ya da şahsın kişiliğine uygun olmaması.

Görüldüğü gibi istinaf mercii, hukuka uygunluk denetiminin yanı sıra, ilk derece mahkemesinin vakıaları ve delilleri takdirini de denetler ve olaya uygulanan hukuk kuralının yanlış olduğu kanısına varırsa ya da yukarıdaki hükümlerden birine dayanarak, dava dosyasını ilk derece mahkemesine göndermeyip, gerekiyorsa verilmesi gereken hükmü bizzat tesis de edebilir.¹⁸⁸

b. NAHÇIVAN ÖZERK CUMHURİYETİ YÜKSEK MAHKEMESİ

(1). KURULUŞU

Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesinin kuruluşu, işleyişi ve görevleri Mahkemeler ve Hakimler Hakkında Kanunda düzenlenmiştir. Ayrıca, Medeni Usul ve Ceza Usul Kanunlarında Mahkemenin görevlerini düzenleyen hükümler mevcuttur.

Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesini ilk derece mahkemeleri anlattığımız bölümün sonuna almamızın sebebi onun görevlerinin diğer mahkemelere kıyasen daha kompleks olmasıdır. Şöyle ki, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesi, bir kontrol mahkemesi olmasının yanı sıra bazı davalar bakımından da bir ilk derece mahkemesi olarak görev yapmaktadır. Mahkemenin bu görevleri aşağıda ayrıca incelenecektir.

Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesi;

- b- Başkanlık Kurulu,
- c- Hukuk Davaları İstinaf Kurulu,
- d- Ceza ve Kabahat Davaları İstinaf Kurulu'ndan oluşmaktadır.

(2). GÖREV VE YETKİ

¹⁸⁸ Mövsümov, Azərbaycan Respublikasının Cinayət Prosessual Məcəlləsinin Kommentariyası, Ümumi Hisse, s. 93.

Yukarıda Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesinin hem ilk derece mahkemesi olarak hem de denetim mahkemesi olarak görev yaptığını belirtmiştik.

Yüksek Mahkemenin görevleri şunlardır:

a- Mahkeme, ilk derece mahkemesi olarak ağır ve özellikle ağır suçlarla ilgili davalara bakmakla görevlidir. Mahkemenin bu görevini Ağır Suçlarla İlgili Davalara Bakan İlk Derece Kurulu icra etmektedir. (CUK m. 71.2)

b- Mahkemenin Hukuk Davaları İstinaf Kurulu, kontrol mahkemesi olarak Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ilk derece mahkemeleri olan İl Mahkemelerinden verilen hukuk davalarıyla ilgili kararları inceleyip karara bağlar. (MHHK m. 56)

c- Mahkemenin Ceza ve Kabahat Davaları İstinaf Kurulu, denetim mahkemesi olarak Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ilk derece mahkemeleri olan İl Mahkemelerinden verilen kararları inceleyip karara bağlar.

c. AZERBAYCAN CUMHURİYETİ YÜKSEK MAHKEMESİ

(1). KURULUŞU

Yüksek Mahkeme, hiçbir yargı alanı sınırlaması yapılmadan istinaf kontrol mahkemelerince verilen kararların son inceleme mercii olup Azerbaycan cumhuriyeti Anayasası, Mahkemeler ve Hakimler hakkında Kanun ve diğer kanun hükümlerine göre görev yapan, bağımsız bir yüksek mahkemedir.¹⁸⁹

Azerbaycan Yüksek Mahkemesinin kuruluş ve görevleri ile ilgili hukuki düzenlemeler, Azerbaycan Anayasasının 131. maddesinde ve Mahkemeler ve Hakimler Hakkında Kanunun XIII. bölümünde yer almaktadır.

¹⁸⁹ Piriye, *Azerbaycan Cumhuriyeti Hukuk Muhafaza Organları*, s. 145.

Yüksek Mahkeme; Genel Kurul (Plenum), dava temyiz kurulları ve idari birimlerden oluşur.

Yüksek Mahkemenin karar organları şunlardır (MHK m. 78):

1. Genel Kurul (Plenum)
2. Hukuk Davaları Kurulu,
3. Ticari Davalar Kurulu,
4. Ceza ve Kabahat Davaları Kurulu,
5. Askeri Davalar Kurulu,
6. Disiplin Kurulu.

Ayrıca yasaların düzgün uygulanması, mevzuatın tekmlleştirilmesi ve bilimsel önerilerin hazırlanması amaçlı, Yüksek Mahkemenin nezdinde Bilimsel Danışma Konseyi de faaliyet göstermektedir.¹⁹⁰

Yukarıdaki karar organlarının dışında Yüksek Mahkemede, mahkeme birimleri şubesi, mahkeme denetim şubesi, denetim işlerinin takip şubesi, kabul odası, maliye şubesi, kadrolar, mahkeme istatistiği, mevzuatın sistemleştirilmesi şubeleri ve bu işlerle görevli baş müfettişler, müfettişler ve danışmanlar bulunmaktadır.

(2). YÜKSEK MAHKEME KURULLARININ YAPISI

i. GENEL KURULUN YAPISI

Yüksek Mahkeme Genel Kurulu, Yüksek Mahkeme başkanı, başkan yardımcıları, Yüksek Mahkeme hakimleri, Ticaret Mahkemesi başkanı, İstinaf Mahkemesi başkanı ve Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesi başkanından oluşur. Genel Kurul üyeleri, yetkileri çerçevesinde eşit haklara sahiptirler.

¹⁹⁰ A.e., s. 147.

Yüksek Mahkeme Genel Kurulu üç ayda en az bir defa olmak üzere toplanır. Yüksek Mahkeme Başkanı Genel Kurul toplantılarına başkanlık eder. Toplantılara ayrıca Azerbaycan Cumhuriyeti Başsavcısı ve Adalet Bakanı da katılırlar. Genel Kurul toplantılarında **ek temyiz** (MUK m. 422-431, CUK m. 421-427) ya da **yargılamanın yenilenmesi** (MUK m. 432-438, CUK m. 461-467) kuralları uyarınca görüşülmekte olan davalarda savunma tarafının katılımı temin edilir, ayrıca ilgili diğer kişiler de davet edilebilir.

Genel Kurulun toplantı zamanı ve gündelikte olan meseleler hakkında üyelerin ve katılımcıların Genel Kurula en geç on gün kala bilgilendirilmesi gerekir, karar taslakları ve diğer bilgi ve belgeler sunulur. Genel Kurul, üyelerin en az üçte iki çoğunluğu ile toplanır (MHHK m. 80).

Genel Kurulun kararları açık oy ve oylamaya katılanların oy çoğunluğu ile kabul edilir. Genel Kurul üyeleri görülen davalarla ilgili oylamalarda tarafsız kalamazlar. Genel Kurul Başkanı diğer hakimlerle birlikte oylamaya katılır ve sonuncu oyu kullanır. Yüksek Mahkemenin Genel Kuruluna katılan diğer kişiler (üyeler dışındaki kişiler) ve Yüksek Mahkeme Başkanı, ek temyiz ve yargılamanın yenilenmesi şeklinde Yüksek Mahkemenin Genel Kurulunda görüşülmekte olan davalarla ilgili oylamaya katılmazlar.

Burada belirtilmesi gereken diğer bir husus da şudur ki, Mahkemeler ve Hakimler Hakkında Kanuna göre, ceza davalarına münhasır olmak üzere, kişinin durumunu ağırlaştıran mahkeme kararları ve beraat hükmü ile ilgili mahkeme kararları Genel Kurulda oylamaya katılanların üçte iki oy çokluğu ile bozulabilir. (MHHK m. 80)

ii. YÜKSEK MAHKEME DAVA KURULLARININ YAPISI

Yüksek Mahkemede 4 dava kurulunun bulunduğunu yukarıda belirtmiştik. Bunlar,

1. Hukuk Davaları Kurulu,
2. Ticari Davalar Kurulu,

3. Ceza ve Kabahat Davaları Kurulu,
4. Askeri Davalar Kuruludur.

Mahkemeler ve Hakimler Hakkında Kanuna göre, Yüksek Mahkemenin bakmakla görevli olduğu davalara Azerbaycan Cumhuriyeti kanunlarında öngörülmüş şekilde ve sınırlarda Yüksek Mahkemenin Dava Kurullarında bakılır (MHHK m. 82) Dava Kurullarında davalara bakmak için mahkeme heyetleri kurulur. Davalara heyet halinde bakılır.¹⁹¹

Dava Kurullarına Kurul Başkanları başkanlık eder. Kurul Başkanları aynı zamanda Yüksek Mahkeme Başkanının yardımcılarındırlar. Yüksek Mahkeme Dava Kurullarından birinin hakimi diğer Dava Kurulundaki davaların görüşmelerine katılamaz.(MHHK m. 82)

(3). YÜKSEK MAHKEMENİN GÖREVLERİ

Yüksek Mahkemenin görevleri Azerbaycan Anayasasında, Mahkemeler ve Hakimler Hakkında Kanunda, Ceza Usul Kanunu ve Medeni Usul Kanununda düzenlenmiştir.

Mahkemeler ve Hakimler Hakkında Kanuna göre, Yüksek Mahkeme bir temyiz mahkemesi olarak kanunla belirlenmiş usul kurallarına uygun olarak yargı faaliyetini icra eder, genel ve ihtisas mahkemelerinin hükümlerini denetler (MHHK m. 77).

Yukarıda İstinaf Mahkemesi incelenirken de belirtildiği gibi, ilk derece mahkemelerinin hüküm ve kararlarının, kanun tarafından öngörülmüş bulunan yollara başvuru üzerine, sadece hukuka uygunluk ya da hem hukuka hem de olaylara uygunluk yönünden doğruluğunu denetlemeye yönelik yargı yerlerine üst derece mahkemeleri denir. Yargı sisteminin iki dereceli olduğu ülkelerde, üst derece mahkemesi, genellikle temyiz mahkemesidir. İki dereceli sistemde, dava ilk derecede görülüp hüküm verildikten sonra, temyiz yoluna başvuru

¹⁹¹ A.e., s. 153.

suretiyle, hüküm ve hükmün dayandığı yargılama, hukuka uygunluk açısından üst derecedeki yüksek mahkemede bir defa daha incelenir. Bu derecede verilen kararlar kesin olup, artık bunlar aleyhine başka bir kanun yoluna gidilemez.¹⁹² Örneğin, Türkiye’de yargı düzeni kural olarak iki derecelidir; ikinci derece mahkemesi olarak görev yapan üst derece mahkemeleri, genelde temyiz mahkemesi işlevi görürler. Örneğin Yargıtay ve Danıştay gibi.¹⁹³

Azerbaycan’da ise diğer bazı ülkelerde olduğu gibi (Ör: Almanya ve Avusturya) ilk dereceden sonra dava, ikinci derecede bir yüksek mahkemede yeniden görülür. Bu sistemde, yargı düzeni üç dereceli olup, yukarıda incelediğimiz istinaf kademesi denilen ikinci derece, ilk derece ile temyiz kademesi arasında yer alır. Bu durumda Azerbaycan üç dereceli yargı düzenini benimsediği için üçüncü derece mahkeme, temyiz görevini icra eden Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesidir.¹⁹⁴

Fakat burada özellik arz eden bir durum şudur ki, Türk hukuk sistemindeki kanun yolu olan temyizden farklı olarak Azerbaycan Yüksek Mahkemesinin MUK m. 416’da belirlenen çerçevede onama, tamamen ya da kısmen bozma ve İstinaf Mahkemesine geri gönderme ve İstinaf Mahkemesinin kararını değiştirme yetkisi bulunmaktadır. Türk Hukuk Sisteminde temyiz kanun yolunda Yargıtay’ın kararı başlıca üç şekilde olabilir¹⁹⁵: 1- Bozma Kararı, 2- Onama Kararı, 3- Değiştirerek ve düzelterek onama kararı. Buradaki “değiştirerek ve düzelterek onama kararı” çok geniş bir değiştirme yetkisi olmayıp, bazı usul ve ifade hatalarını kapsamaktadır. Oysaki, Azerbaycan Yüksek Mahkemesine tanınan İstinaf Mahkemesinin kararını değiştirme yetkisi, sınırlı bir yetki değildir ve maddi ve usul hukuk kurallarının düzgün uygulanmadığı durumlarda kullanılabilecek bir yetkiyi ifade etmektedir.

¹⁹² Yenisey, **Ceza Muhakemesi Hukukunda İstinaf ve Tekrar Kabulü Sorunu**, s. 13 vd; Yıldırım, **Hukuk Devletin Gereği: İstinaf**, s. 3 vd.

¹⁹³ Arslan, Tanrıver, **Yargı Örgütü Hukuku**, s. 40.

¹⁹⁴ Tezin ilerleyen bölümlerinde daha geniş bir şekilde anlatılacağı üzere, Yüksek Mahkeme temyiz kuralları uyarınca İstinaf Mahkemesinin davayı incelerken maddi ve usul hukuk kurallarını doğru uygulayıp uygulamadığını denetler. (MUK m. 416)

¹⁹⁵ Kuru, Arslan, Yılmaz, **Medeni Usul Hukuku**, s. 576.

i. GENEL KURULUN GÖREVLERİ

Yüksek Mahkemenin Genel Kurulunun görevleri Mahkemeler ve Hakimler Hakkında Kanunun 79. maddesinde düzenlenmiştir. Bu görevler şunlardır:

1- Yüksek Mahkemenin Genel Kurulu Azerbaycan Cumhuriyeti Mahkemelerinde mevzuatın uygulanmasının mahkeme tecrübesine dair sorunları ve yargı faaliyetinin icra edilmesinin genel durumuna dair Yüksek Mahkeme başkanının ve onun yardımcılarının, Ticaret Mahkemesi başkanının, İstinaf Mahkemesi başkanının, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesi başkanının ve diğer genel ve ihtisas mahkemeleri başkanlarının sunumlarını dinler, mahkeme tecrübesinin genelleştirilmesi ve mahkeme istatistiğinin tahlil edilmesi ile ilgili dosyalara bakar, ayrıca adı geçen bu mahkemelere, mahkeme tecrübesi ile ilgili yorum ve açıklama yapar.¹⁹⁶

2- Yüksek Mahkemede temyiz kuralları uyarınca davalara bakmak için Yüksek Mahkeme Başkanının teklifi ile Dava Kurullarının heyetlerini belirler.

3- Yüksek Mahkeme nezdinde Bilim-Danışma Konseyinin tüzüğünü ve üyelerini belirler.

4- Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasının 130. maddesine uygun olarak Anayasa Mahkemesine soru önergesi gönderir.

5- Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasının 128. maddesine uygun olarak hakimlerin görevden alınması ile ilgili Azerbaycan Cumhurbaşkanının önergesini görüşür ve önergenin verildiği tarihten itibaren 30 gün içerisinde Cumhurbaşkanına görüşünü bildirir.

¹⁹⁶ Genel Kurulun yorum ve açıklamaları kanunların uygulanması ile ilgili mahkemelerin genelleştirilmiş tecrübesine dayanır ve bu hükümlerin bundan sonra uygulanması ile ilgili yön belirler.

Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasına göre hakimler görevden ancak suç işledikleri zaman alınabilirler. Bu durumda Yüksek Mahkeme Genel Kurulu görüşünü 30 gün içerisinde Cumhurbaşkanı'na bildirir (m.128).

6- Kanunda öngörülmüş durumlarda ve kurallara uygun olarak Yüksek Mahkeme Başkanının önergesi, Azerbaycan Cumhuriyeti Başsavcısının itirazı ya da savunma tarafının şikayeti üzerine ek temyiz davalarına ya da yeni belli olan durumlarla ilgili davalara bakar,

7- Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasının 96. maddesine uygun olarak Azerbaycan Cumhuriyeti Millet Meclisine yasa önerisi sunar.

Yüksek Mahkeme kanunların uygulanmasından doğan sorunları, onlardaki eksiklikleri, uygunsuzlukları en iyi bilebilecek durumda olan bir mercii olması hasebiyle, kendisine böyle bir yetkinin tanınmış olması pek de yadırganmamalıdır. Böylece yasalardaki boşluklar daha hızlı ve daha etkili bir şekilde doldurulabilir.

8- Azerbaycan Cumhuriyeti hakimlerinin yeminini kabul etmek,

9- Kanunda öngörülmüş durumlarda Mahkeme Hukuk Konseyinin kararlarına karşı yapılan şikayetleri görüşmek,

10- Yüksek Mahkeme Genel Kurulunun kararlarının Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasına ve diğer Kanunlarına uygun olmadığına dair hakimlerin ve diğer şahısların başvurularını görüşmek,

11- Mahkemeler tarafından görülmekte olan davalarda uygulanmakta olan hukuki işlemlerin Anayasaya aykırı olduğuna dair bu mahkemelerin başvurusu üzerine Anayasa Mahkemesine soru önergesi vermek (Bu durumda dava Anayasa Mahkemesinin kararı yürürlüğe girinceye kadar durdurulur),

12- Hakimlerin başvurusu üzerine Anayasa Mahkemesine soru önergesi vermek,

13- Yüksek Mahkeme Disiplin Kurulu kararlarına karşı yapılan şikayetleri görüşmek için Yüksek Mahkeme hakimlerinden oluşan komisyon kurmak,

14- Kanunla verilen diğer görevleri yapmak.

ii. DAVA KURULLARININ GÖREVLERİ

Mahkemeler ve Hakimler Hakkında Kanuna göre, Yüksek Mahkemenin bakmakla görevli olduğu davalara Azerbaycan Cumhuriyeti kanunlarında öngörülmüş şekilde ve sınırlarda Yüksek Mahkemenin Dava Kurullarında bakılır. (MHHK m. 82) Dava kurullarının görevleri ise Mahkemeler ve Hakimler Hakkında Kanunun 81. maddesinde düzenlenmiştir. Buna göre Yüksek Mahkemenin Dava Kurullarının görevleri şunlardır;

1- İstinaf Mahkemesinin verdiği karar ve hükümleri temyiz kuralları uyarınca inceleyip karara bağlamak,

2- Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesinin verdiği karar ve hükümleri temyiz kuralları uyarınca inceleyip karara bağlamak,

3- Kanunda öngörülmüş diğer genel ve ihtisas mahkemelerinin verdiği karar ve hükümleri temyiz kuralları uyarınca inceleyip karara bağlamak,

4- Kanunda öngörülmüş durumlarda Yüksek Mahkeme Başkanının temyiz kuralları uyarınca yaptığı başvuruları inceleyip karara bağlamak. (CUK m. 408.3)

5- Kanunla verilen diğer işleri görmektir.

Yüksek Mahkemede dört Dava Kurulunun olduğunu yukarıda belirtmiştik. Bunlardan her biri kendi görev alanına giren davaları inceleyip karara bağlarlar. Bu kurulların görev alanlarına giren davaların hangileri oldukları MUK m. 404 ve CUK m. 408’de düzenlenmiştir. Buna göre,

aa. Hukuk Davaları Kurulu,

İstinaf Mahkemesinin ve Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesinin Hukuk Davaları İstinaf Kurulunun verdiği karar ve hükümleri temyiz kuralları uyarınca inceleyip karar bağlar (MUK m. 404.1.1),

bb. Ticari Davalar Kurulu,

İstinaf Mahkemesinin Ticari Davalar Kurulunun verdiği karar ve hükümleri temyiz kuralları uyarınca inceleyip karara bağlar (MUK m. 404.1.2),

cc. Ceza ve Kabahat Davaları Kurulu,

İstinaf Mahkemesi Ceza ve Kabahat Davaları Kurulunun (CUK m. 408.2.5), Jüri katılımıyla Ağır Suçlarla İlgili Davalara Bakan Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Mahkemesinin (CUK m. 408.2.1), Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesi Ceza ve Kabahat Davaları Kurulunun (CUK m. 408.2.2), Jürinin katılımıyla Ağır Suçlarla İlgili Davalara Bakan Mahkemenin (CUK m. 408.2.3) verdiği karar ve hükümlerini temyiz kuralları uyarınca inceleyip karara bağlar.

dd. Askeri Davalar Kurulu,

İstinaf Mahkemesi Askeri Davalar Kurulunun (CUK m. 408.2.6), Jürinin katılımıyla Ağır Suçlarla İlgili Davalara Bakan Askeri Mahkemenin (CUK m. 408.2.4) verdiği karar ve hükümlerini temyiz kuralları uyarınca inceleyip karara bağlar.

C. ANAYASA MAHKEMESİ

1. GENEL OLARAK ANAYASA YARGISI

Anayasa yargısı, geniş anlamda anayasa yargısı ve dar ve teknik anlamda anayasa yargısı olmak üzere ikiye ayrılır.¹⁹⁷ Geniş anlamda anayasa yargısı, doğrudan doğruya anayasaya uyulmasını sağlamak amacını güden her türlü yargı işlemini veya anayasa hukuku sorunlarının yargısal usuller içerisinde bir karara bağlanması sürecini ifade eder. Dar ve teknik anlamda anayasa yargısından ise, kanunların ve diğer bazı yasama işlemlerinin, anayasaya uygunluğunun yargısal merciiler tarafından denetimi anlaşılır. Dar ve geniş anlamda Anayasa yargısı farklı bir şekilde de sınıflandırılabilir.¹⁹⁸ Burada ölçü, Anayasa yargısı alanının genişliğidir. Anayasa yargısı alanının genişliği, Anayasaya uygunluk denetimine tabi kılınan normların çeşitli olması ile ölçülür. Bazı devletler sadece yasama organının kabul ettiği kanunların Anayasaya uygunluğunu denetlemek şeklinde, bazıları ise kanun dışında, içtüzükler, kararnameler, hatta uluslar arası antlaşma hükümlerini de bu denetleme alanı içine almışlardır. Anayasa yargısının sahası bazı devletlerde geniş, bazı devletlerde çok dardır. Ör. Almanya Anayasa Yargısını en geniş şekilde düzenlemiş bir devlettir.¹⁹⁹

Anayasa yargısı, hukuk devletinin gelişiminde ulaşılan son ve en önemli aşamayı oluşturur.²⁰⁰

Azerbaycan'da da anayasa yargısını gerçekleştirmek ve anayasa ile verilen diğer görevleri yerine getirmek üzere, bir yüksek mahkeme oluşturulmuştur ki, bu mahkemenin adı Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi'dir.

¹⁹⁷ Arslan, Tanrıver, **Yargı Örgütü Hukuku**, s. 49.

¹⁹⁸ Servet Armağan, **Türk Esası Teşkilat Hukuku**, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1979, s. 82.

¹⁹⁹ **A.e.**, s. 83.

²⁰⁰ Tural Hüseyinov, "Konstitusiyə Nəzəret İnstitutunun Anlayışı, Yaranması və İnkişaf Tarixi," **Qanun Jurnalı**, Aprel, 2006, (Çevrimiçi) <http://www.qanun-az.com/jurnal/SonNomre/metnad.php?metn=1>

2. ANAYASA MAHKEMESİ

Azerbaycan Cumhuriyetinde Anayasa Yargısının gelişimi sanıldığından daha karmaşık olmuştur. Şöyle ki, 1918 senesine kadar kabul edilmiş bir Anayasa metni olmadığı için böyle bir yargı söz konusu bile olmamıştır.²⁰¹

Azerbaycan Cumhuriyeti Sovyetler Birliğine katıldıktan sonra, yani 1920 senesinden sonra mevzuat bolluğu böyle bir yargıya gereksinim duyulmasına neden olmuştur. Şüphesiz ki, burada Anayasa yargısı için dayanak metin sadece Sovyetler Birliği Anayasası olabilirdi. Anayasa Yargısı işlevini icra eden merci 1924 senesinde kurulmuş olan Sovyetler Birliği Yüksek Mahkemesi olmuştur.²⁰² O tarihte yürürlükte olan Sovyetler Birliği Anayasasının 43. maddesine uygun olarak Yüksek Mahkemeye, Birlik üyesi Cumhuriyetlerin mahkemelerinin kararlarını denetlemek, kanunda öngörülmüş bazı devlet görevlilerini yargılamak, Birlik üyesi Cumhuriyetler arasındaki sorunları çözmek ve Anayasa Yargısı görevi verilmiştir. Bu son görev çok özel kurallara tabii idi ve sadece Sovyetler Birliği Merkez Yürütme Kurulunun önergesi ile başlatılabılırdi.

Sovyetler Birliği Yüksek Mahkemesine tanınan Anayasa Yargısı görevi mahkemenin iş yükünü artıran çok ağır bir görevdi, zira Yüksek Mahkeme tüm Birlik üyesi Cumhuriyetlerin yürürlüğe koydukları hukuki işlemleri denetlemekle görevliydi. Bunun da etkisiyle Yüksek Mahkemenin Anayasa Yargısı alanındaki faaliyeti 30'lu yılların başlarında azalmaya başladı ve sonra da tamamen durma noktasına geldi. 1936 senesinde yürürlüğe giren Sovyetler Birliği Anayasasında ise Anayasa Yargısı ile ilgili hiçbir hüküm yer alamamaktadır.²⁰³

Anayasa Yargısına olan ilgi, yeniden 80'li yıllarda hukuk devletine olan gereksinimin doruk noktaya çıkması ve bu gereksinimi karşılamının yollarının aranmasıyla gündeme geldi. 1989 senesinde Anayasa Yargısının uygulanması

²⁰¹ Ekberov, Selimov, *Azerbaycan Dövlət və Hüquq Tarixi*, s. 232-260.

²⁰² A.e., s. 103.

²⁰³ Piriye, *Azerbaycan Cumhuriyeti Hukuk Muhafaza Organları*, s. 158.

için somut adımlar atılmaya başlandı. 23 Aralık 1989’da “Sovyetler Birliğinde Anayasa Yargısı Hakkında” Kanun kabul edildi. Bu Kanuna istinaden Sovyetler Birliği Anayasa Yargısı Komitesi kuruldu. 1991 senesine kadar bu Komite mevzuatın demokratikleştirilmesine olanak tanıyan bir sıra önemli kararlara imza attı.²⁰⁴

Bağımsızlıktan sonra 1995 senesinde referandumla kabul edilen Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasında, Anayasa Mahkemesi ile ilgili hükümlere de yer verildi. 1997 senesinde ise Anayasa Mahkemesi Hakkında Kanun kabul edildi. Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesinin Faaliyetinin Temin Edilmesi Hakkında” Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı’nın 18 Temmuz 1998 tarihli fermanıyla Anayasa Mahkemesinin bağımsızlığı ve hakimlerinin teminat altına alınmıştır.²⁰⁵ Artık Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi bağımsız bir mahkeme olarak faaliyet göstermektedir. 23 Aralık 2003 senesinde yürürlüğe giren Anayasa Mahkemesi Hakkında yeni Kanun, Anayasa Mahkemesinin faaliyetinin geliştirilmesi ve uluslar arası standartlara uygunlaştırılması için önemli bir adım olmuştur.

a. KURULUŞU

Azerbaycan Anayasasının 130. maddesinin ilk fıkrasına göre Anayasa Mahkemesi 9 üyeden oluşur. Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi hakimlerini, Azerbaycan Devlet Başkanının önerisi üzerine Azerbaycan Cumhuriyeti Millet Meclisi tayin eder. Yedi üye atandıktan sonra Anayasa Mahkemesi görevini icra edebilir (AMHK. m. 12.2) Anayasa Mahkemesi hakimi göreve atandığı gün Millet Meclisi Genel Kurulunda yemin eder ve aynı gün görevinin icrasına başlar. Hakimler Anayasa Mahkemesine 15 yıllığına

²⁰⁴ Ekberov, Selimov, *Azerbaycan Dövlət və Hüquq Tarixi*, s.104.

²⁰⁵ Piriye, *Azerbaycan Cumhuriyeti Hukuk Muhafaza Organları*, s. 160.

atanırlar (AMHK m. 14.1). Görev süresi bittikten sonra hakimler bu göreve tekrar atanamazlar (AMHK m. 14.2).

Diğer mahkemelere hakim seçilmek için gereken nitelikler Anayasa Mahkemesi hakimliği için de geçerlidir (AMHK m. 11). Şöyle ki, Anayasanın 126. maddesinin ilk fıkrasına göre yaşı 30'dan aşağı olmayan, seçme ve seçilme niteliğine haiz, yüksek hukuk öğrenimi görmüş, hukuk alanında beş yıllık iş tecrübesi ve Azerbaycan vatandaşı olan kişiler Anayasa Mahkemesi üyesi seçilebilirler.

Anayasa Mahkemesi hakimleri başka hiçbir atamalı ya da seçimli görev üstlenemez, bilimsel faaliyet ve öğretim faaliyeti dışında herhangi bir serbest, ticari ya da maaşlı işte çalışamaz, siyasi partilere üye olamaz, siyasi faaliyetle uğraşamazlar (AMHK m. 11.2).

Anayasa Mahkemesi hakimlerinin dokunulmazlıkları vardır. Anayasanın 128. maddesinde düzenlenen hakimlerin görevden alınması ile ilgili hükümler saklı kalmak kaydıyla ve suçüstü hal istisna olmak üzere, Anayasa Mahkemesi hakimleri gözaltına alınamaz ya da hapsedilemezler. Üstleri, evi, odası, eşyaları vs. aranamaz. Suçüstü hali hariç, şüpheli şahıs kısmında gözaltına alınan Anayasa Mahkemesi hakimi kimliği belirlendikten sonra derhal salınmalı ve bu konuda Anayasa Mahkemesine ve Başsavcıya bilgi verilmelidir. Anayasa Mahkemesi hakiminin fiilinde suç unsuru bulunduğa, Azerbaycan Anayasası m. 128'de öngörüldüğü şekilde görevden alınır ve görevden alındıktan sonra hapsedilebilir ve cezai sorumluluğu söz konusu olabilir.²⁰⁶

Anayasanın 128. maddesine göre hakimlerin görevden alınması önerisi, hakimlerin suç işlemeleri durumunda Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesinin görüşü alınarak Azerbaycan Cumhurbaşkanı tarafından Millet Meclisine sunulabilir. Anayasa Mahkemesi hakimlerinin görevden alınması ile ilgili karar Mecliste 83 oyla alınabilir. Görevden alınmış olan Anayasa Mahkemesi hakiminin görevleri, hakkında mahkemenin hükmü kesinleşinceye kadar askıya alınır. Eğer suçlu bulunmaz, beraat ederse ya da ceza takibine Ceza

²⁰⁶ Bu konular tezin ilerleyen bölümlerinde daha etraflı incelenecektir.

Usul Kanunu uyarınca son verilirse, Anayasa Mahkemesi hakimi tekrar görevine geri döner (AMHK m. 16.8). Ayrıca, görevi sırasında söylediği fikirler, kullandığı oy ve faaliyeti sebebiyle herhangi bir takibata, soruşturmaya maruz kalmaz (AMHK m. 16.10).

Anayasa Mahkemesinin Genel Kurulunda görüşülen meseleler hariç, mahkemenin iç işleyişini düzenlemek ve kanunda öngörülen diğer işleri görmek amacıyla hakimlerin toplantısı yapılır.²⁰⁷ Hakimlerin toplantısı mahkeme başkanının çağrısı, ya da herhangi bir hakimin talebi üzerine yapılır. Altı üyenin katılımıyla toplantı yapılabilir (AMHK m. 8).

Anayasa Mahkemesi hakimlerinin toplantısı aşağıdaki sorunları görüşür ve katılan hakimlerin oy çokluğu ile karar alır:

- i. Mahkemenin iç işleyişini düzenlemek amacıyla Anayasa Mahkemesi İçtüzüğü'nü kabul etmek,
- ii. Anayasa Mahkemesinin resmi ambleminin, mührünün, hakimlerin özel giyimlerinin, rozetinin ve görev kimlik kartının örneğini onaylamak,
- iii. Anayasa Mahkemesinin görevini icra edebilmesi için gereken ödenekle ilgili bütçe tasarısına önerge sunmak,
- iv. Anayasa Mahkemesi hakiminin görevine görev süresi dolmadan son verilmesi için önerge sunmak,
- v. iç işleyişle ilgili diğer sorunları görüşmek.

Anayasa Mahkemesi Hakkında Kanunun 23. maddesine göre Anayasa Mahkemesi Hakimlerinin görevlerine aşağıdaki durumlarda görev süresi dolmadan son verilebilir:

- a- Ölüm halinde,
- b- Görevine son verilmesi için yazılı dilekçe verirse,

²⁰⁷ Pirişev, *Azerbaycan Cumhuriyeti Hukuk Muhafaza Organları*, s. 166.

c- Azərbaycan Cumhuriyeti vətəndaşlığında çıxarsa, başqa bir ölkənin vətəndaşlığına keçərsə ya da başqa bir ölkə adına vəzifə üstlənirsə,

d- Hakkında açılmış cəza davası bəraətlə ilgili olmayan səbəblərlə sonlandırılırsa, məhkəmənin kəsinişmiş cəzai müəyyidə öngören hükmü ya da tibbi nitelikli zorlayıcı tətbiqinin tətbiq edilməsi qərarı olduqda,

e- Fiil ehliyyətinin olmadığı ya da sınırlı fiil ehliyyətinin olduğu məhkəmə qərarıyla kəsinişmişsə,

f- Məhkəmənin kəsinişmiş qərarıyla ölmüş ya da qayıp elan edilmişsə,

g- Anayasa Məhkəməsi hakimi olabilmək üçün gərəkən nitelikləri itirmişsə,

h- Məzərsiz olaraq peş peşə üç dəfə ya da bir ildə on dəfə Anayasa Məhkəməsi qurul toplantılarına katılmazsa,

i- Anayasa Məhkəməsində görüşülməkdə olan məsələlərlə ilgili oylamaya katılmaktan imtina edərsə,

j- Altı ay ya da daha çox bir vaxt xəstəliyi səbəbiylə vəzifəni icra edəməzsə və bu konuda doktor komissiyasının xəstəliyi onaylayan raporu varsa.

Yuxarıda sıralanan durumlarda Anayasa Məhkəməsi hakiminin vəzifəsinə vəzifə müddəti bitmədən son verilməsinə, Cümhurbaşkanı yetkilidir.

Anayasa Məhkəməsinin dokuz üzədən oluşduğunu yuxarıda bildirmişdik. Cümhurbaşkanının önerisi və Məillet Məclisinin onayı ilə atanmış hakimlərin arasından Anayasa Məhkəməsi başkanı və başkanı yardımçısını seçmək yetkisi Cümhurbaşkanına aittir. Cümhurbaşkanı bu atamayı Azərbaycan Anayasasının 109. maddəsinin 32. fıkrasındakı yetkisinə dayanaraq kullanır. Anayasa Məhkəməsi başkanı və başkanı yardımçısı kendi istekləri üzərinə bu vəzifədən alınabilirler. Bu durumda hakimlik vəzifələri davam eder.²⁰⁸

²⁰⁸ A.e., s. 168.

b. ANAYASA MAHKEMESİNİN ÇALIŞMA USULÜ

Anayasa Mahkemesi Hakkında Kanunun 6. maddesine göre, mahkeme işlere Kurul ve Genel Kurulda bakar.

Anayasa Mahkemesi Genel Kuruluna üyelerin tümü dahildir. Genel Kurul Mahkeme Başkanının talebi üzerine toplanır ve Anayasa Mahkemesi Hakkında Kanun ve İçtüzükte öngörülmüş şekilde çalışır. Genel Kurulu Mahkeme başkanı ya da hakimlerden biri vekaleten yönetir. Genel Kurul en az 6 üye ile toplanır.

Kurulların kimlerden oluşacağı Mahkeme başkanı tarafından belirlenir. Kurulların toplanma usulü, çalışma usulü İçtüzükle belirlenir. Kurullar en az 3 üye ile toplanır. Mahkeme başkanı ve onun yardımcısı aynı kurulda görev alamazlar. Kurulların toplantılarına mahkeme üyeleri sırayla başkanlık ederler. Üyelerin hangi sırayla başkanlık edeceği Kurul toplantılarında belirlenir (AMHK m.6).

c. ANAYASA MAHKEMESİNİN GÖREVLERİ

Anayasa Mahkemesinin görevleri, Anayasa Mahkemesi hakkında Kanunun 7. maddesinde, Azerbaycan Anayasasının 130/3-7, 86, 88/1, 102, 104/2-3, 107 ve 153. maddelerinde düzenlenmiştir.

Anayasa Mahkemesi Kurullarının görevleri, Anayasa Mahkemesi Hakkında Kanun'un 7. maddesinde ve Azerbaycan Anayasasının 130. maddesinin 3-7 fıkralarında düzenlenmiştir. Buna göre, Kurul toplantılarında aşağıda başlıklar halinde sıralanan işlerle ilgili soru önergelerinin, başvuruların ya da itirazların kabul edilebilir olup olmadığı görüşülür. Eğer Kurul, soru önergesi, başvuru ya da itirazla ilgili kabul edilebilirlik kararı verirse, konunun esasa ilişkin görüşmeleri Genel Kurulda yapılır. Bunlar,

a- Azərbaycan Cumhuriyeti Kanunlarının, Azərbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanının ferman ve emirlerinin, Azərbaycan Cumhuriyeti Millet Meclisinin kararlarının, Azərbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu karar ve talimatlarının (emirlerinin), Merkezi yürütme organlarının hukuki düzenlemelerinin (normlarının) Azərbaycan Cumhuriyeti Anayasasına uyğunluğu,

b- Azərbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanının fermanlarının, Azərbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu kararlarının, Merkezi yürütme organlarının hukuki düzenlemelerinin Azərbaycan Cumhuriyeti kanunlarına uyğunluğu,

c- Azərbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu kararlarının, Merkezi yürütme organlarının hukuki düzenlemelerinin Azərbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanının fermanlarına uyğunluğu,

d- Azərbaycan Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesi kararlarının kanunla öngörülmüş durumlarda, Azərbaycan Cumhuriyeti Anayasasına ve kanunlarına uyğunluğu,

e- Belediyenin hukuki düzenlemelerinin Azərbaycan Cumhuriyeti Anayasasına, kanunlarına, Azərbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı fermanlarına, Azərbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu kararlarına, (Nahçıvan Özerk Cumhuriyetinde ayrıca Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Anayasasına, kanunlarına ve Bakanlar Kurulu kararlarına) uyğunluğu,

f- Azərbaycan Cumhuriyetinin yürürlüğe girmemiş devletlerarası antlaşmalarının Azərbaycan cumhuriyeti Anayasasına uyğunluğu; Azərbaycan Cumhuriyeti hükümetler arası antlaşmalarının Azərbaycan Cumhuriyeti Anayasasına ve kanunlarına uyğunluğu,

g- Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Anayasasının, kanunlarının, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Yüksek Meclisinin

kararları ile Bakanlar Kurulu kararlarının Azerbaycan cumhuriyeti Anayasasına uygunluğu; Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti kanunlarının, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu kararlarının Azerbaycan Cumhuriyeti kanunlarına uygunluğu; Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu kararlarının Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanının fermanlarına ve Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu kararlarına uygunluğu,

h- Yasama, yürütme ve yargı arasındaki yetki paylaşımı ile ilgili anlaşmazlıklar,

i- Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasının ve kanunlarının şerh edilmesi.

Bu konularla ilgili başvuruların esasa ilişkin incelemesi Genel Kurulda yapılır. Kurullar sadece yukarıda sıralanan konularla ilgili başvuruların kabul edilip edilmemesi ile ilgili karar vermekle yetkilidirler. Bunların dışında, Anayasa Mahkemesinin Anayasanın 86, 88/1, 102, 104/2-3, 107 ve 153. maddelerinde düzenlenen görevleri de vardır ki, bunlar, Kurullarda kabul edilebilirlik görüşmeleri yapılmadan doğrudan Genel Kurul toplantılarında incelenir ve gereken karar verilir. Bunlar,

a- Azerbaycan Cumhuriyeti genel seçimlerinin sonuçlarının denetlenmesi ve onaylanması (AA m. 86),

b- Genel seçimleri sonrası Millet Meclisinin ilk Genel Kurul toplantısının tarihinin belirlenmesi (AA m.88/1),

c- Cumhurbaşkanlığı seçim sonuçlarının ilan edilmesi (AA m.102),

d- Cumhurbaşkanının istifa dilekçesinin görüşülmesi (AA m. 104/2),

e- Cumhurbaşkanının sağlık durumu ile ilgili olarak görevlerini icra etme yeteneğini tamamen kaybetmesi ile ilgili

konunun aydınlatılması için Azerbaycan Cumhuriyeti Millet Meclisinin başvurusunun görüşülmesi (AA m.104/3),

f- Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın görevine son verilmesi (AA m. 107),

g- Azerbaycan Cumhuriyeti Millet Meclisinin ya da Cumhurbaşkanı'nın Anayasada değişiklik yapılmasına dair tasarılarıyla ilgili görüş bildirmek (AA m.153).

3. ANAYASA MAHKEMESİNE ÖNERGE VERME, ŞİKAYET VE BAŞVURU HAKKI

Anayasa Mahkemesi kural olarak soru önergesi, başvuru ve itiraz üzerine denetim yapmakta, ayrıca Anayasada öngörülen bazı durumlarda ise (ör: seçim sonuçlarının onaylanması, Millet Meclisinin ilk Genel Kurul toplantısının tarihinin belirlenmesi vd.) resen hareket etmektedir.²⁰⁹ Burada önemli bir sorun, soru önergesi, başvuru ya da itirazın hakkının kime ya da hangi kurumlara tanındığıdır. Fakat bu sorunun cevabını bulmadan önce, soru önergesinin, şikayetin ve itirazın ne anlama geldiğinin ve aralarındaki farkın ne olduğunun tespit edilmesi gerekmektedir. 1997 tarihli eski Anayasa Mahkemesi Hakkında Kanunun aksine 2003 tarihli yeni kanun, önerge, başvuru ve şikayetleri, müracaatın konusu temel alınarak ayrı ayrı düzenlemiştir. Biz de bunları ayrı ayrı başlıklar halinde inceleyeceğiz.

a. ÖNERGE

Azerbaycan Anayasa Mahkemesi Hakkında Kanuna göre önerge sunma hakkı, sadece Cumhurbaşkanı, Millet Meclisi, Bakanlar Kurulu, Yüksek

²⁰⁹ A.e., s. 173.

Mahkeme, Başsavcılık, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesine ve Ombudsmana tanınmıştır (AMHK m.32). Biz bunları konularına ve müracaat hakkı tanınan kişi ya da kurumlara göre sınıflandıracğıız. 1,2,3. başlıklar altında belirtilen konularla ilgili önerge verme hakkı sadece Cumhurbaşkanı, Millet Meclisi, Bakanlar Kurulu, Yüksek Mahkeme, Başsavcılık, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesine tanınmıştır. 4 ve 5. başlık altında belirtilen konularla ilgili önerge verme hakkı ise sadece Ombudsmana tanınmıştır.²¹⁰

1. Azerbaycan Anayasasının 130/III ve 130/IV maddelerinde düzenlenen, bir üst norma uygunlukla ilgili müracaatlar. Üst norma uygunlukla ilgili müracaat hakkı bireylere de tanınmıştır. Fakat bireylere tanınan bu hak AMHK’da şikayet başlığı altında düzenlenmiş ve özel bir sürece tabi tutulmuştur.

2. Azerbaycan Anayasası 130. maddesinin III. hissesinin 8. fıkrasında düzenlenen yasama, yürütme ve yargı organı arasındaki yetki paylaşımı ile ilgili sorunların çözümü için yapılan müracaatlar.

3. Anayasanın 130/IV maddesine uygun olarak Anayasa ve kanunların şerhiyle ilgili müracaatlar. Anayasa ve kanunların şerhiyle ilgili müracaat hakkı mahkemelere de tanınmıştır fakat bu hak AMHK’da ‘başvuru’ başlığı altında düzenlenmiş, özel bir sürece tabi tutulmuş ve sadece insan hak ve özgürlükleri ile ilgili konularla sınırlı tutulmuştur.

4. Anayasanın 130/IV maddesinde düzenlenen, insan hak ve özgürlüklerini ihlal eden normların üst norma uygunluğu ile ilgili müracaatlar. (Bu konuyla ilgili önerge verme hakkı Ombudsmana tanınmıştır.)

a) Anayasanın 130. maddesinin III. hissesinin 4. fıkrasında düzenlenen Yüksek Mahkemenin verdiği hüküm ve kararların Azerbaycan Anayasası ve

²¹⁰ A.e., s. 169.

kanunlarına uygunluğu ile ilgili müracaatlar. Ombudsmana tanınan bu hak AMHK'nun 32.2 maddesi uyarınca bazı koşullara tabi tutulmuştur.²¹¹

b. BAŞVURU

Başvurular AMHK'nun 33.maddesinde düzenlenmiştir. Buna göre 'başvuru' şunlardır:

1. Azerbaycan Anayasasının 104/III maddesine göre, Cumhurbaşkanının sağlık durumu ile ilgili olarak görevlerini icra etme yeteneğini tamamen kaybetmesi ile ilgili konunun aydınlatılması için Azerbaycan Cumhuriyeti Millet Meclisinin müracaatı.

2. Anayasanın 130/VI maddesinde düzenlenen, insan hak ve özgürlükleriyle ilgili konularda mahkemelerin Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasının ve kanunlarının şerh edilmesi için müracaatları.

c. ŞİKAYET

Şikayetler AMHK'nun 34. maddesine göre şunlardır:

1. Azerbaycan Anayasasının 130. maddesinin III hissesinin 1-7 fıkralarında düzenlenen üst norma uygunlukla ilgili bireylere tanınan müracaat hakkı,

2. Anayasanın 130. maddesinin III. hissesinin 4. fıkrasında düzenlenen Yüksek Mahkemenin verdiği hüküm ve kararların Azerbaycan Anayasası ve kanunlarına uygunluğu ile ilgili müracaatlar. Yukarıda da

²¹¹ Bu koşullar:

- Uygulanması gereken düzenleyici işlem (norm), kararı ya da hükmü veren mahkemece uygulanmamışsa,
- Uygulanması gereken düzenleyici işlem, kararı ya da hükmü veren mahkemece uygulanmışsa,
- Uygulanan düzenleyici işlem kararı veren mahkemece doğru şerh edilmemişse.

belirtildiği gibi bu hak bireylerin yanı sıra Ombudsmana da tanınmış ve özel koşullara tabi tutulmuştur.²¹²

Önerge, başvuru ve şikayetin neler olduğu belirtildikten sonra üzerinde durulması gereken önemli bir husus, bu hakların Anayasa Mahkemesinin hangi göreviyle ilgili olduğudur. Yukarıda mahkemenin görevleri incelenirken belirtildiği üzere Azerbaycan Anayasasına göre, Anayasa Mahkemesi sadece hukuki düzenlemelerin Anayasa ve diğer kanunlara uygunluğunu denetlemekle görevli bir organ olmayıp aynı zamanda, seçim sonuçlarının ilan edilmesi, Cumhurbaşkanının görevden alınması gibi konularda da yetkili bir kurumdur.²¹³ Bu da başvuru hakkı olanların Mahkemenin her görevi açısından ayrı ayrı değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Önce Anayasa Mahkemesine başvuru hakkı olanları genel olarak saydıktan sonra hangi konuda kimlerin ya da hangi kurumların başvuru hakkına sahip olduğunu incelemenin daha doğru olacağını düşünüyoruz.

Buna göre, Anayasa Mahkemesine başvuru hakkına sahip olanlar şunlardır;

- a- Cumhurbaşkanı,
- b- Millet Meclisi,
- c- Bakanlar Kurulu,
- d- Yüksek Mahkeme,
- e- Başsavcılık,
- f- Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesi,
- g- Ombudsman,
- h- Bireysel Başvuru.

Hukuki düzenlemelerin bir üst hukuki düzenlemeye uygun olup olmadığı hakkındaki müracaat hakkı (AA m.130/III fıkra 1-7) Anayasanın 130/III hükmüyle Cumhurbaşkanı, Millet Meclisi, Bakanlar Kurulu, Yüksek Mahkeme,

²¹² Bkz. Önergenin dipnotu

²¹³ Ceferov, **Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasının Şerhi**, s. 396-397.

Başsavcılık Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesi, Ombudsman ve bireylere tanınmıştır.

Anayasasının 130/III fıkra 8’de düzenlenen yasama, yürütme ve yargı organları arasındaki yetki paylaşımı ile ilgili sorunlar ve 130/IV’de düzenlenen Anayasa Mahkemesinin Azerbaycan Anayasası ve kanunlarını şerh etmesini talep etme hakkı Cumhurbaşkanı, Millet Meclisi, Bakanlar Kurulu, Yüksek Mahkeme, Başsavcılık Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesine tanınmıştır.

Cumhurbaşkanının sağlık durumu ile ilgili olarak görevlerini icra etme yeteneğini tamamen kaybetmesi ile ilgili konunun aydınlatılması için Anayasa Mahkemesine müracaat yetkisi sadece Azerbaycan Cumhuriyeti Millet Meclisine tanınmıştır (AA m.104/3).

4. ANAYASA MAHKEMESİNDE DENETİMİN ÖZELLİKLERİ

Üst norma uygunluk sorununun Anayasa Mahkemesine intikal ettiriliş tarzı denetimin niteliğini ortaya koyar.²¹⁴ Farklı ülkelerin de pratikleri göz önünde bulundurulursa, Anayasa Mahkemeleri soyut, somut ve bireysel başvuru üzerine denetim faaliyetlerinde bulunmaktadır.²¹⁵

Azerbaycan Anayasal yargı düzeni, bu üç usulü de benimsemiş bulunmaktadır. Şimdi bu üç usulünün Azerbaycan Anayasasında ve ilgili kanunlarında nasıl düzenlendiğini ayrı ayrı inceleyeceğiz.

²¹⁴ İbrahim Ö. Kaboğlu, **Anayasa Yargısı**, 6. Basım, Ankara, İmge Kitabevi, 2002, s. 62.

²¹⁵ Fransa dışındaki öteki Avrupa devletleri soyut norm denetimi dışında somut norm denetimini uygularlar. Bu ülkelerde bireysel başvuru usulü de giderek yaygınlık kazanmaktadır.

a. Soyut Denetim

Bir normun diğerk bir üst norma uygunluğu sorunu, bir yargıç önünde uyuşmazlık ortaya çıkmadan önce ortaya konduğu zaman, normların üst norma uygunluğunun denetimi soyut denetimdir. Bu durumda çoğu zaman *a posteriori*, yani normun yürürlüğe girmesinden sonraki denetim söz konusudur. Ayrıca, *a priori*, yani normun yürürlüğe girmeden önceki denetimi de söz konusu olabilir²¹⁶. Her iki durumda da anayasa yargısını harekete geçiren makamlar, ilke olarak siyasal niteliklidir.²¹⁷ Bir üst norma uygunluk sorunu gündeme getirilen normun, açık ve belli bir duruma uygulanması değil kendisi olduğu zaman “soyut denetim” vardır.

Türkiye’de gerek 1961 (m. 149), gerek 1982 (m. 150) anayasalarında “iptal davası” olarak adlandırılan soyut norm denetim, Anayasada belirtilen kimi organların bir kanun aleyhinde Anayasa Mahkemesinde dava açmasıyla gerçekleşen denetimdir.²¹⁸

Azerbaycan Anayasası 130/III maddesinde belirtilen kişi ve kurumların aynı maddenin 1-7 fıkralarında düzenlenen üst norma uygunlukla ilgili önermeleri üzerine Anayasa Mahkemesinin yaptığı denetim soyut denetimdir. Çünkü burada da söz konusu olan, henüz bir yargıç önünde uyuşmazlık ortaya çıkmadan önce yapılan üst norma uygunlukla ilgili denetimdir.

b. Somut Denetim

Somit norm denetimi, bir normun, mahkeme önüne getirilen bir uyuşmazlığa uygulanması sırasında bir üst norma uygunluğunun incelenmesidir. Şu halde bir normun, bir üst norma uygunluğu sorununu bir dava sırasında

²¹⁶ A.e., s. 64.

²¹⁷ “İlke olarak” demekle kastımız, bazı ülkelerde, örn. Azerbaycan’da siyasal nitelikli olmayan makamlar, mesela Yüksek Mahkemeye de bu hakkın tanınmasıdır.

²¹⁸ Tanör, Yüzbaşıoğlu, **1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku**, s. 270.

yargıcın uygulamak zorunda olduğu çekişmeli norm ortaya çıkarır. Bu nedenle soyut norm denetimine karşıt olarak kendini gösterir ve zorunlu olarak sonradan yapılan (*a posteriori*) bir denetim niteliği taşır. Bir üst norma aykırılığı öne sürülen norm, denetim konusu olması hasebiyle Anayasa Mahkemesine gönderilince kural olarak ilgili dava da askıya alınır ve mahkeme kararına kadar bekletilir. Fransa ayrık tutulursa öteki Avrupa devletleri, soyut denetim yanında somut denetimi de uygularlar. Bununla birlikte başvuru tarzları devletlere göre farklılık arz etmektedir.²¹⁹

Türkiye’de 1982 Anayasasına göre, bir davaya bakmakta olan mahkeme, uygulanacak bir kanun veya kanun hükmünde kararnamenin hükümlerini Anayasaya aykırı görürse veya taraflardan birinin ileri sürdüğü aykırılık iddiasının ciddi olduğu kanısına varırsa, Anayasa Mahkemesinin bu konuda vereceği karara kadar davayı geri bırakır (m. 152).

Azerbaycan’da somut norm denetimi ne Anayasa’da ne de Mahkemeler ve Hakimler Hakkında kanunda düzenlenmiştir. Bu konu Medeni Usul ve Ceza Usul Kanununda özel bir bölümde düzenlenmiştir.²²⁰ Buna göre, görülmekte olan bir davanın taraflarından biri davaya uygulanacak Anayasanın 130/III maddesinin 1-7 fıkrasında belirtilen normlardan birinin bir üst norma aykırılığını iddia edebilir (MUK m. 302, CUK m. 455). İddia yazılı şekilde mahkemeye sunulur. Davaya bakmakta olan mahkeme iddianın usul kurallarına uygun verildiğini ve bir üst norma aykırılığı iddia edilen normun davada uygulanan norm olduğunu tespit ederse, ilgili başvuruyu Yüksek Mahkeme Genel Kuruluna gönderir ve davanın geri bırakılmasına karar verir. Yüksek Mahkemenin Genel Kurulu iddianın usul kurallarına uygun verildiğini ve bir üst norma aykırılığı iddia edilen normun davada uygulanan norm olduğunu tespit ederse, en geç bir ay içerisinde Anayasa Mahkemesine önerge verir (CUK m. 458). Yüksek Mahkeme Genel Kurulu davada uygulanan normun üst norma aykırılığı kanaatindeyse, bizzat kendi teşebbüsü ile konuyu Anayasa Mahkemesine taşıyabilir (CUK m. 459).

²¹⁹ Kaboğlu, **Anayasa Yargısı**, s. 70.

²²⁰ Ceferov, **Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasının Şerhi**, s. 399.

Önem arzeden bir husus, Anayasa Mahkemesi tarafından üst norma aykırılık iddiasıyla somut norm denetimi yoluyla Anayasa Mahkemesi önüne getirilen bir normun Mahkeme tarafından üst norma aykırı olmadığı sonucuna varılırsa, aynı konuda tekrar aykırılık iddiasında bulunmanın mümkün olup olmadığıyla ilgilidir. Bilindiği gibi, 1982 tarihli Türkiye Anayasasına göre, Anayasa Mahkemesinin işin esasına girerek verdiği ret kararının Resmi Gazetede yayımlanmasından sonra on yıl geçmedikçe aynı kanun hükmünün Anayasaya aykırılığı iddiasıyla tekrar başvuruda bulunulamaz (m. 151 son). Somut norm denetiminde benzer bir süre yasağına Avrupa modeli Anayasa Yargısında rastlanmamaktadır.²²¹

Azerbaycan Anayasasında ve Anayasa Mahkemesi Hakkında Kanunda bu konuyla ilgili herhangi bir hüküm yer almamaktadır. Fakat Medeni Usul Kanununda bu konuyla ilgili ilgi çekici bir hüküm bulunmaktadır. Bu hükme göre, genel düzenleyici normların üst norma uygun olup olmadığı ile ilgili mahkeme kararı varsa, bu konuda yapılan yeni bir başvuru mahkemece kabul edilmez (MUK m. 302.7). Bu hüküm yeterince açık bir hüküm değildir. Her halükarda böyle bir hüküm Anayasada bulunan hukuk devleti ilkesine aykırıdır. Somut norm denetiminin genel olarak üstünlüğü, üst norma, özellikle de anayasaya uygunluk değerlendirmesi ile toplumun evrimi arasında uyum sağlama olduğuna ve kişilere temel haklarını sürekli savunma araçları sunduğuna göre, bu yasak, denetimden beklenen üstünlüğü ortadan kaldırmaktadır. Gerçekten toplumsal anlayış ve değer yargılarındaki değişim, yeni yorum yöntemlerinin geliştirilmesi, belli bir dönemde örneğin anayasaya aykırı bulunmayan bir normu belli bir süre geçtikten sonra farklı değerlendirmeyi gerekli kılabilir. Bu nedenle Anayasa Mahkemeleri içtihatlarını değiştirebilmektedirler.²²² Dolayısıyla şunu söyleyebiliriz ki, Anayasa yargısının işleyişinin önünde böyle bir engelin bulunması hukuk devleti anlayışı ile bağdaşmamaktadır.

²²¹ Kaboğlu, **Anayasa Yargısı**, s. 75.

²²² **A.e.**, s. 75.

c. Bireysel Başvuru Üzerine Denetim

Bireysel başvuru somut norm denetimine benziyor ise de, her iki denetim yolu birbirinden farklıdır. Birincisinde, bireylerin doğrudan başvurusu yoluyla, somut denetimde ise dolaylı olarak Anayasa Mahkemesinin harekete geçirilmesi söz konusudur. Somut denetimde, kural olarak sadece davaya taraf olan kişiler inisiyatif sahibidir; buna karşılık, bireysel başvuru hak ve özgürlük ihlalleriyle sınırlıdır. Bireysel başvuru, uygulamada genellikle, olağan başvuru yolları tüketildikten sonra yargı kararlarına karşı bir anayasa şikayeti şeklinde ortaya çıkmaktadır; somut denetim ise kural olarak, ilk derece mahkemede görülmekte olan dava sırasında öne sürülen bir üst norma aykırılık itirazıdır. Soyut ve somut norm denetimleri yanında, Avrupa modelini benimseyen devletlerin çoğunluğu, değişen derecelerde, bireylere Anayasa Mahkemesini harekete geçirme olanağı tanırlar. Bu başvurular, *a posteriori* nitelik taşımakla birlikte, bir çekişmenin ortaya çıkması ya da bir yasanın uygulanıyor olmasına tabi kılınmamışlardır.²²³

Bireysel başvuru hakkının klasik çerçevesini Federal Almanya Anayasasının öngördüğü başvuru biçimi oluşturmaktadır (m. 93/4). “Her kim ki, kamu iktidarınca bireysel haklarına zarar verildiği kanaatinde olursa, saldırı ister idari, yargısal ya da yasama işlemlerinden kaynaklansın, doğrudan doğruya Anayasa Mahkemesine başvurabilir”. Bireysel başvuru bir yasaya karşı yöneltildiği zaman, bunun yasanın yürürlüğe girişinden itibaren bir yıllık süre içinde yapılması gerekir. Eğer şikayet eden kişinin haklarına saldırı, idare ya da yargıç tarafından yasanın uygulanması anında ortaya çıkarsa, başvuru kararın yayınlanması ya da davacıya bildirilmesinden başlayarak bir aylık süre içerisinde yapılmalıdır. Ancak başvurunun kabulü olağan hukuk yollarının önceden tüketilmesine bağlıdır. Bireysel başvuru bir yasaya yöneltildiği zaman, yasanın bir temel hakka, kişisel, doğrudan ve güncel bir saldırı oluşturması gerekir.²²⁴

²²³ A.e., s. 76.

²²⁴ A.e., s. 77.

Bazı ÷lkelerde –Azerbaycan da dahil- bireysel başvuru hakkı ombudsmana da tanınmıştır. Temel hakları yasayla ve bir yönetsel işlemle ihlal edilen kişilerin Anayasa Mahkemesine doğrudan başvuru hakkı, Fransa, İtalya ve Türkiye’de tanınmamıştır.

Azerbaycan Anayasasının 130/V ve 130/VII maddesi bireysel başvuru hakkını düzenlemiştir. Bu hak, hak ve özgürlüklerinin ihlali durumunda hem bireylere hem de ombudsmana tanınmıştır. Denetim konusu olan işlemler sadece yasamanın işlemleri olmayıp aynı zamanda yürütmenin düzenleyici işlemleri ve mahkeme kararları da denetim alanına dahildir (AA m. 130/V). Azerbaycan Anayasa Mahkemesi Hakkında kanun bireysel başvuru üzerine yapılan denetimin usulünü düzenlemiştir (AMHK m. 32, 34). Buna göre, bireyler tarafından yapılan başvuru, şikayet, ombudsman tarafından yapılan başvuru ise önerge dir. Şikayet ve önerge vermenin diğer başvuru yollarından ayıran en önemli özellik üst norma aykırılığı iddia edilen yasama, yürütme ya da yargı işlemlerinin kişinin anayasal teminat altına alınan hak ve özgürlüklerini ihlal etmesidir. Anayasa Mahkemesi Hakkında Kanun, bireysel başvuru üzerine denetimi, (teknik bir ifade olarak şikayet ve ombudsmanın önergesini) düzenlemiştir. Buna göre, mahkeme kararları için hukuk yolları tüketildikten ve son merciin kararının kesinleşmesinden sonra altı ay içerisinde şikayet verilebilir. Ayrıca hak ve özgürlüklerinin ihlal edilmesi sonucu kişiye ağır ve telafi edilmez zarar vurulmasının diğer mahkemeler tarafından engellenmesinin mümkün olmaması durumunda şikayet doğrudan Anayasa Mahkemesine verilebilir (AMHK m. 34.5). Bireysel başvuru, uygulamada genellikle, olağan başvuru yolları tüketildikten sonra yargı kararlarına karşı bir anayasa şikayeti şeklinde ortaya çıkmaktadır.

5. ANAYASA MAHKEMESİNİN ÇALIŞMA USULÜ

Anayasa Mahkemesi Hakkında Kanun, Mahkemenin baktığı işleri iki gruba ayırmıştır. (AMHK m. 40) Bunlardan birincisi doğrudan yargı işlevi ile

ilgili olan “Anayasa Yargısı İcraatı”dır. Diğerisi ise mahkemenin yargı görevi ile ilgili olmayan diğer işlevidir ki, AMHK’nun bunu “Özel Anayasa İcraatı” olarak adlandırmıştır.²²⁵ Kanun bu mahkemenin bu işlevlerini şu şekilde sınıflandırmıştır:

a. ANAYASA YARGISI İCRAATI (40/2)

1. Azerbaycan Anayasasının 130/III maddesinin 1-7 fıkralarında, 130/V ve 130/VII maddelerinde belirtilen konularla ilgili icraat,²²⁶
2. Yasama, yürütme ve yargı organları arasındaki yetki paylaşımı sorunlarıyla ilgili icraat.

b. ÖZEL ANAYASA İCRAATI (40/3)

- a. Azerbaycan Cumhuriyeti genel seçimlerinin sonuçlarının denetlenmesi ve onaylanması ile ilgili icraat,
- b. Genel seçimleri sonrası Millet Meclisinin ilk Genel Kurul toplantısının tarihinin belirlenmesi,
- c. Cumhurbaşkanlığı seçim sonuçlarının ilan edilmesi,
- d. Cumhurbaşkanının istifa dilekçesinin görüşülmesi,
- e. Cumhurbaşkanının sağlık durumu ile ilgili olarak görevlerini icra etme yeteneğini tamamen kaybetmesi ile ilgili konunun aydınlatılması için

²²⁵ Piriye, **Azerbaycan Cumhuriyeti Hukuk Muhafaza Organları**, s. 176.

²²⁶ Bu konular tezin yukarıdaki bölümlerinde incelenmiştir. Bkz. s. 44 vd.

Azerbaycan Cumhuriyeti Millet Meclisinin başvurusunun görüşülmesi (AA m.104/III)²²⁷,

f. Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanının görevden alınması (AA m. 107)²²⁸,

g. Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasının ve kanunlarının şerh edilmesi için verilmiş önerge ve başvurularla ilgili icraat,

h. Azerbaycan Cumhuriyeti Millet Meclisinin ya da Cumhurbaşkanının Anayasada değişiklik yapılmasına dair tasarılarıyla ilgili Anayasa Mahkemesinin görüş bildirmesi.

Anayasa Mahkemelerinin izlediği prosedür tek biçimli olmayıp, farklı başvuru tiplerine göre değişmektedir. Bu, erkler arasındaki yetki uyumsuzlukları, dava yolu ve itiraz yoluna göre farklılık arzedebilir. Türkiye’de Anayasa Mahkemesi, Yüce Divan sıfatıyla baktığı davalar dışında kalan işleri dosya üzerinden inceler.²²⁹ Fakat genel bir biçimde kural, tarafları yüzleştirerek yapılan duruşmalı ve tartışmalı yargılamadır. Azerbaycan Anayasa Mahkemesi Hakkında Kanun da bu yöntemi benimsemiş ve duruşmalı ve tartışmalı yargılamayı düzenlemiştir. Buna göre davayla ilgili makamlar ya da kişiler davaya taraf olabilirler. Örneğin, itiraz konusu olan düzenleyici işlemi kabul

²²⁷ İlgili Anayasa maddesi şöyledir:

“Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanının görevlerini sağlık sebebiyle yerine getirme yeteneğini tamamen yitirdiği hakkında bilgi verildiğinde, Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi bu durumun aydınlatılması için Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesine başvurur. Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi bu konuda hakimlerin 6 oy çokluğu ile karar verir. Eğer Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi bu durumu tasdik etmezse konu kapanmış sayılır.”

²²⁸ Azerbaycan Cumhurbaşkanının görevden alınmasını düzenleyen Anayasanın 107. maddesi şöyledir:

I. Azerbaycan Cumhuriyetinin Devlet Başkanının görevden uzaklaştırılması; Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı ağır suç işlediğinde, Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesinin başvurusu ile Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesinin 30 gün içerisinde vereceği karara göre, Azerbaycan Cumhuriyeti Millet Meclisi karşısında ileri sürülebilir.

II. Azerbaycan Cumhuriyeti Millet Meclisi üyelerinin 95 oy çokluğu ile kabul edilen karara göre, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı görevden uzaklaştırılabilir. Bu kararı Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi Başkanı imzalar. Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi kararı bir hafta içinde imzalamazsa karar yürürlüğe girmez.

III. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanının görevden uzaklaştırılması hakkında karar, Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesinin Azerbaycan Cumhuriyeti Millet Meclisine başvurduğu günden başlayarak 2 ay içerisinde kabul olunmalıdır. Bu sürede karar kabul edilmezse, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanına karşı sürülen suçlama ret edilmiş sayılır.

²²⁹ Kaboğlu, **Anayasa Yargısı**, s. 50.

eden, uluslar arası sözleşmeyi imzalamış yetkili kişi, yetki paylaşımı ile ilgili sorunun çıkmasına sebep olan kurum ya da kişiler davaya taraf olabilirler.²³⁰ Azerbaycan Anayasa Mahkemesi önünde izlenen prosedür çok belirgin bir yargısal niteliğe sahiptir: Avukatlarca tarafların temsili (m. 41.5, m.42.2), duruşmalarda yazılı ve sözlü savunma (m. 43.1.1), hakimlere itiraz edilebilmesi (42.1.5), tanıkların, bilirkişilerin dinlenmesinin talep edilmesi (m. 43.1.6), tutanakların incelenmesi(m. 43.1.7), karşı tarafa, tanığa ve bilirkişiye soru sorulması (m. 43.2.3) vb.

Azerbaycan Anayasasının 130/III maddesinin 1-7 fıkrasında, 130/V ve 130/VII maddesinde belirtilen konularla (üst norma uygunlukla) ilgili önerge ve şikayetler 30 gün içerisinde Anayasa Mahkemesi kurulunda görüşülür ve bu önerge ve şikayetler hakkında kabul edilebilirlik ya da kabul edilemezlik kararı çıkarılır (m. 52.1). Eğer kurul, önerge ve şikayet hakkında kabul edilebilirlik kararı verirse, Genel Kurul esasa ilişkin incelemeyi kurul kararından itibaren 60 gün içerisinde başlatmak zorundadır. Anayasa Mahkemesi Genel Kurulu esasa ilişkin karar verilinceye kadar ağır ve telafi edilmez zararın karşısını alabilmek amacıyla yürütmenin durdurulması kararı verebilir (m. 52.4).

Yasama, yürütme ve yargı organları arasında yetki paylaşımı sorunları ile ilgili önergeler 15 gün içerisinde Anayasa Mahkemesi kurulunda görüşülür, kabul edilebilirlik kararı üzerine Genel Kurul, esasa ilişkin görüşmeyi kabul edilebilirlik kararından itibaren 30 gün içerisinde başlatmak zorundadır.

Daha önce de belirtildiği gibi Anayasa Mahkemesi, genel seçim sonuçlarının denetlenmesi ve onaylanması ile de görevlidir. Seçim sonuçlarının denetlenmesi ve onaylanması ile ilgili kurallar 2003 tarihli Seçim Kanununda düzenlenmiştir (SK m. 171-174). Anayasa Mahkemesi Genel Kurulu, seçim sonuçlarının denetlenmesi için Merkezi Seçim Kurulunun seçim sonuçları ile ilgili tutanaklarının Mahkemeye teslim edildiği günden itibaren 10 gün içerisinde toplanır ve kararını açıklar. Mahkeme gerekirse bu süreyi artırabilir (m. 54.2). Tekrar yapılan seçimlerin sonuçlarının denetlenmesine ise Genel Kurul, seçim sonuçları ile ilgili tutanaklarının Mahkemeye teslim edildiği

²³⁰ Piriye, *Azerbaycan Cumhuriyeti Hukuk Muhafaza Organları*, s. 178.

günden itibaren 7 gün içerisinde başlamak zorundadır. Anayasa Mahkemesi İstinaf Mahkemesinden ve Yüksek Mahkemeden seçim ihlalleriyle ilgili açılmış ve sonuçlanmış davalar hakkında bilgi talep edebilir. Seçim sonuçlarının denetlenmesi ile ilgili Genel Kurul toplantısına Merkezi Seçim Kurulu başkan ve üyeleri, ayrıca Anayasa Mahkemesinin davet ettiği diğer kişiler katılırlar. Genel Kurul genel seçimlerin onaylanması, kısmen onaylanması ya da onaylanmaması ile ilgili beş oyla karar verir.

Azerbaycan Anayasasının 88/I maddesine göre genel seçimlerden sonra 10 marta kadar 83 milletvekilinin üyeliği onaylanmazsa (Azerbaycan Anayasasına göre Meclisin göreve başlayabilmesi için 83 milletvekilinin üyeliğinin onaylanması gerekir (AA m. 88)), Anayasa Mahkemesi, Millet Meclisinin ilk genel kurul toplantısının zamanını belirler. Anayasa Mahkemesi Genel Kurulu bu konuda 5 oyla karar verir (AMHK m.55).

Cumhurbaşkanı seçimlerinin sonuçlarının ilan edilmesi de Anayasa Mahkemesinin görevleri arasındadır. Anayasa Mahkemesi Genel Kurulu, Merkezi Seçim Kurulunun teslim ettiği Cumhurbaşkanlığı seçim sonuçlarıyla ilgili tutanakları inceler, İstinaf Mahkemesinden ve Yüksek Mahkemeden seçim ihlalleriyle ilgili sonuçlanmış davalar hakkında bilgi talep edebilir. Genel Kurul seçim sonuçlarıyla ilgili Merkez Seçim Kurulunun tutanaklarının Seçim Kanununa uygun olduğuna kanaat getirirse, seçim sonuçlarının onaylanmasına karar verir. Seçim Kanununun 204. maddesinde öngörülen, cumhurbaşkanlığı seçim sonuçlarının geçersiz sayılmasını gerektiren nedenlerden birinin bulunması halinde Genel Kurul seçim sonuçlarının geçersiz olduğuna karar verir. Seçim sonuçlarının onaylanması ya da geçersizliği ile ilgili karar 5 oyla alınır (AMHK m. 56). Genel Kurul bu kararı seçim gününden itibaren en geç 14 gün içerisinde alır.

Anayasanın 104/II maddesine göre Cumhurbaşkanı istifa dilekçesini Anayasa Mahkemesine sunar. Anayasa Mahkemesi Genel Kurulu Cumhurbaşkanının istifa dilekçesini görüşmek için dilekçenin sunulduğu tarihten itibaren en geç 3 gün içerisinde toplanır (AMHK m. 57.3). Genel Kurul istifa dilekçesinin Cumhurbaşkanı tarafından verildiğine kesin kanaat getirirse,

Cumhurbaşkanının istifasının kabul edilmesine karar verir. Genel Kurul dilekçenin Cumhurbaşkanı tarafından verildiği kanaatine gelmezse, Cumhurbaşkanının istifasının kabul edilmemesine karar verir. Her iki karar da Genel Kurulda 5 oyla alınır. İlk durumda alınan karar derhal Azerbaycan Cumhuriyeti Başbakanına, ikinci durumda ise Cumhurbaşkanına gönderilir (AMHK m.57.7).

Anayasa Mahkemesinin diğer bir görevi ise Cumhurbaşkanının sağlık durumu ile ilgili olarak görevlerini icra etme yeteneğini tamamen kaybetmesi ile ilgili konunun aydınlatılması için Azerbaycan Cumhuriyeti Millet Meclisinin başvurusunun görüşüp karara bağlamaktır (AA m.104). Millet Meclisinin başvurusu üzerine Anayasa Mahkemesi Genel Kurulu en geç 3 gün içerisinde başvurunun kabul edilebilir olup olmadığı hakkında karar verir. Genel Kurul bu kararı aynı gün Cumhurbaşkanı ve Millet Meclisine gönderir. Eğer kabul edilebilirlik kararı çıkarsa, Genel Kurul esasa ilişkin görüşmeyi karardan itibaren en geç 7 gün içerisinde başlatmak zorundadır. Cumhurbaşkanının sağlık durumu ile ilgili olarak görevlerini icra etme yeteneğini tamamen kaybetmesi ile ilgili olarak görevden alınması kararı Genel Kurulda 6 oy çokluğu ile alınır. Anayasa Mahkemesi bu yönde karar almazsa mesele bununla bitmiş sayılır ve ilgili karar derhal Cumhurbaşkanı ve Millet Meclisine gönderilir (AMHK m.58).

Azerbaycan Anayasasının 107/I maddesine göre Cumhurbaşkanı ağır suç işlerse Anayasa Mahkemesi Cumhurbaşkanının görevden uzaklaştırılması ile ilgili öneri sunma yetkisi vardır. Bu öneriyi Anayasa Mahkemesinin en az 3 hakimi sunabilir. Öneri yazılı şekilde Anayasa Mahkemesinin başkanına sunulur. Önerinin sunulduğu tarihten en geç üç içerisinde Mahkeme başkanı Genel Kurulu toplar ve mesele Genel Kurulda görüşülür. Genel Kurul öneriyi temelsiz bulursa 5 oyla reddedebilir (AMHK m. 59.2). Genel Kurul öneriyi görüşülebilir bulursa, Cumhurbaşkanının fiillerinde suç (burada suçtan kasıt ağır suçtur) unsurunun bulunup bulunmadığıyla ilgili görüş almak için dosyayı Yüksek Mahkemeye gönderir. Bu karar Genel Kurulda 6 oyla alınır. Yüksek Mahkeme dosyanın ulaştığı tarihten itibaren en geç 30 gün içerisinde öneriyle ilgili incelemesini tamamlamalı ve görüşünü Anayasa Mahkemesine yazılı

şekilde bildirmelidir (AMHK m. 59.3). Anayasa Mahkemesi Genel Kurulu, Yüksek Mahkemenin görüşünü göz önünde bulundurarak Cumhurbaşkanının fiillerinde ağır suçun unsurları bulunursa 7 oyla onun görevden alınması ile ilgili öneri kararı alır. Genel Kurul bu kararı derhal Millet Meclisine gönderir (AMHK m. 59.5). Millet Meclisi Anayasanın 107/II maddesi uyarınca 95 oyla Cumhurbaşkanının görevden alınması ile ilgili kararı kabul ederse, alınmış bu karar ve Millet Meclisinin müracaatı derhal Anayasa Mahkemesine gönderilir. Anayasa Mahkemesi Genel Kurulu Millet Meclisinin kararının ve başvurusunun kendisine ulaştığı günden itibaren 7 gün içerisinde bu karar Mecliste alınırken Anayasaya ve ilgili kanunlara uyulup uyulmadığını denetler (AMHK m. 59.6). Anayasa Mahkemesi Millet Meclisinin Cumhurbaşkanının görevden alınması ile ilgili kararını onaylayıp onaylamamakta takdir yetkisine sahiptir. Kararın onaylanabilmesi için 7 oyun lehte kullanılması gerekir. Anayasanın 107/II maddesine göre onay kararı Anayasa Mahkemesi başkanı tarafından imzalanır. Anayasa Mahkemesi Genel Kurulu Meclisin kararını bir hafta içerisinde onaylamazsa Cumhurbaşkanının görevden alınması ile ilgili Millet Meclisinin kararı yürürlüğe girmez (AMHK m. 59.7).

Görüldüğü gibi, Anayasa, Cumhurbaşkanının görevden alınması ile ilgili oldukça ağır ve çok aşamalı bir süreç öngörmüştür. Sürecin bu kadar çok aşamalı olması, Cumhurbaşkanı gibi bir sıfatı taşıyan kişinin görevden alınabilmesini suistimallere karşı korumak şeklinde açıklanabilirse de, kanımca sürecin bu kadar çetrefilli olması nedeniyle bu yolu imkansız hale getirmektedir.

Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası ve kanunlarının şerh edilmesi ile ilgili Anayasa Mahkemesine verilen önerge ve yapılan başvurular, 15 gün içerisinde Anayasa Mahkemesi kurul toplantısında görüşülür ve önerge ya da başvurunun kabul edilebilir olup olmadığı ile ilgili karar alınır. Kabul edilebilirlik ya da kabul edilemezlik kararı, karar tarihinden itibaren en geç 7 gün içerisinde önergeyi veren ya da başvuruyu yapan kurum ya da yetkili şahsa gönderilir. Kabul edilebilirlik kararı üzerine esasa ilişkin görüşme kabul

edilebilirlik kararının verildiği tarihten itibaren en geç 60 gün içerisinde yapılır (AMHK m. 60).

Azerbaycan Anayasasının 153. maddesine göre Anayasa Mahkemesinin görevlerinden biri de Azerbaycan Cumhuriyeti Millet Meclisinin ya da Cumhurbaşkanı'nın Anayasada değişiklik yapılmasına dair tasarılarıyla ilgili görüş bildirmektir. Anayasa Mahkemesi değişiklik tasarısıyla ilgili konuda görüş bildirmek zorundadır (AMHK m. 61.2). Anayasa Mahkemesi Genel Kurulu değişiklik tasarısının yayınlandığı tarihten itibaren en geç 7 gün içerisinde toplanır. Genel Kurul değişiklik tasarısının Azerbaycan Anayasasının 155. maddesinde öngörülen hükümlere uygunluğu hakkında gerekçeli karar alır ve bu karar referandum pusulalarına eklenir.²³¹

6. ANAYASA MAHKEMESİNİN KARARLARI, KARARLARIN ÇEŞİTLERİ VE HUKUKİ GÜCÜ

Anayasa Mahkemesi Hakkında Kanunun 62. maddesine göre Anayasa Mahkemesinin kurullarında kabul edilen kararlar, yani önerenin, başvurunun ya da şikayetin kabul edilebilir olup olmaması ile ilgili kararlar “ara kararlardır”. Genel Kurulda esasa ilişkin verilenler ise “son kararlardır”. Genel Kurulda kararlar, Anayasa ve kanunlarda başka bir düzenleme yoksa, 5 oyla alınır (AMHK m. 63.2). Anayasa Mahkemesinin kararları genel hukuki bağlayıcılık gücüne sahiptir. Bu özellik üst norma aykırılık bildirimi kararlarında denetlenen işlemin yürürlükten kalkmasını gerekli kılar. Anayasa Mahkemesi kararıyla Anayasa ve kanunlara aykırılığı saptanmış olan mahkeme kararları ilgili kurallar uyarınca yeniden görülmek üzere kararı veren mahkemeye döner. Anayasa Mahkemesinin kararları kesindir. Kararlar gerekçeli olarak yazılır (AMHK m. 66). Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilen norm

²³¹ Azerbaycan Anayasasının 152. maddesine göre Anayasa değişikliği ile ilgili tasarıların referanduma götürülmesi zorunludur (AMHK m. 61.5).

ortadan kalkar.²³² İptal kararı, dava konusu olan normu ortada kaldırdığı için bu karar herkes için hüküm ve sonuç doğurur.

Anayasa Mahkemesi Hakkında Kanun, Anayasa Mahkemesinin verdiği çeşitli kararlar için farklı yürürlük tarihleri belirlemiştir (m. 67). Buna göre,

1. Azerbaycan Anayasasının 130/III maddesinin 1-7 fıkralarında, 130/V ve 130/VII maddelerinde düzenlenen ve bir üst norma uygunlukla ilgili önerge ve başvurular hakkında verilen kararlar, karar metninde belirtilen tarihte,
2. Yasama, yürütme ve yargı organları arasındaki yetki paylaşımı sorunları ve Azerbaycan Anayasası ve kanunlarının şerh edilmesi ile ilgili kararlar yayınlandığı tarihte,
3. Anayasa Mahkemesinin görevleri arasında bulunan diğer işlerle ilgili kararlar ise ilan edildiği tarihte yürürlüğe girer.

²³² Ceferov, *Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasının Şerhi*, s. 405.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AZERBAYCAN CUMHURİYET SAVCILIĞI VE MAHKEME HUKUK KONSEYİ

I. AZERBAYCAN CUMHURİYET SAVCILIĞI

A. GENEL OLARAK

1813 senesinde Gölüstan ve 1828 senesinde Türkmənçay antlaşmalarıyla ikiye parçalanan ve Kuzey bölgesi Çarlık Rusyası tarafından işgal edilen Azerbaycan’da 1 Ocak 1841 senesine kadar olağanüstü hal kuralları uygulanır. Bu tarihten itibaren tüm Kafkasya bölgesinde sivil yönetim kuralları yürürlüğe konur ve savcılık teşkilatı kurulur.²³³ Daha önce şeriat kurallarının uygulandığı Azerbaycan’da savcılık ilk kez bu tarihte tesis edilmiştir. 1862 tarihinde yürürlüğe konan “Savcılık Hakkında Genel Hükümler”, Rusya’da savcılık kurumunun görevlerini ve işleyişini düzenlemekteydi. Bu tarihte Azerbaycan’da kamusal denetim görevini sadece Bakü ve Yelizavetpol eyaletleri ve bölge savcıları, Azerbaycan Mahkemelerinin de kararlarını İstinaf kuralları uyarınca denetleyen Tiflis Mahkeme Kurulunun savcısı ve onun yardımcıları icra etmekteydiler. Şubat 1868 tarihinde Azerbaycan’ın 13 farklı bölgesinde savcılık tesis edildi.²³⁴

İlk bağımsız Azerbaycan Cumhuriyetinin (1918-1920) savcılığın yeniden kurulması ile ilgili ilk karar 1 Ekim 1918’inde verildi. Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümetinin bu kararıyla Bakü Bölge Mahkemesinin ve onun yanında savcılık kurumlarının faaliyetleri yeniden tesis edildi. İlk bağımsız Cumhuriyet gibi bağımsız savcılık kurumlarımızın da ömrü çok kısa olmuştur.

²³³ Pirişev, *Azerbaycan Cumhuriyeti Hukuk Muhafaza Organları*, s. 207.

²³⁴ A.e., s. 208.

Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Merkezi İcra Komitesi kararıyla 1922 yılında Azerbaycan SSC Savcılığı kuruldu. Savcılık Adliye Komiserliğine bağlı olarak çalışıyordu. Adliye Komiseri aynı zamanda Başsavcı sıfatını da taşıyordu.²³⁵

1936 senesinde müttefik Cumhuriyet Savcılıkları –Azerbaycan SSC savcılığı da dahil- Müttefik Cumhuriyetler Adliye Komiserliğinden ayrılarak doğrudan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Savcılığına bağlandılar. Bu tarihten şimdiye kadar Savcılığın görev ve işleyişini düzenleyen çok sayıda yasa çıkarılmıştır.

30 Kasım 1979 tarihli SSCB Savcılığı Hakkında Kanun, Savcılığın temel görevlerini şu şekilde düzenlemişti:

1. Devlet organları, müesseseler, teşkilatlar, kurumlar, yetkili şahıslar ve bireylerin kurallara uymasını denetlemek (genel denetim),
2. Tahkikat, koğuşurma, mahkeme ve infaz kurumları tarafından yasalara uyulup uyulmadığını denetlemek,
3. Sosyalist mülkiyetinin korunması ile ilgili kanunların ihlal edilmesine karşı mücadele etmek,
4. Suçlulukla mücadele (m. 22),
5. Mevzuatın geliştirilmesine ve Sovyet kanunlarının propagandasına katılmak (m. 3).²³⁶

Söz konusu yasa savcılara çok geniş yetkiler tanımıştı. Şöyle ki, savcılara kanunları ihlal eden kişileri uyarma yetkisi (m. 23/7), belirli hareketleri yapmayı talep etme yetkisi (m. 27) verilmişti. Yasaya eklenen yeni 24. madde ile yasa ihlalinin açık nitelik taşıdığı ve devlet, müessese, kurum ve kişilerin hak ve menfaatlerine önemli bir zarar verme ihtimali durumunda savcılar, söz konusu yasa ihlalinin ortadan kaldırmak için derhal icra edilme zorunluluğu olan talepname çıkarma yetkisine sahip oldular.

²³⁵ Ekberov, Selimov, *Azerbaycan Dövlət və Hüquq Tarixi*, s. 353.

²³⁶ A.e. s. 168.

Bu yasayı takip eden senelerde ihtisas savcılıklarının kurulması yönünde adımlar atılmıştır. 4 Ağustos 1981 senesinde “Askeri Savcılık Hakkında” kanun yürürlüğe girdi. 5 Kasım 1980’de görev alanı sadece demiryolu, su ve hava ulaşımı olan “Ulaşım Savcılığının Kurulması Hakkında Kanun” kabul edildi.²³⁷

Savcılara tanınan yetkiler, SSCB Anayasasında 1990 senesinde yapılan bir değişiklikle en doruk noktasına ulaştı. Şöyle ki, bu değişiklikle, savcılarının denetim yetkisi Yerel Halk Temsilciler Konseyinin, Siyasi Partiler ve Teşkilatların faaliyetlerinin yasallığını ihtiva eder duruma geldi. Sovyetler Birliği üyesi ülkelerin yasaları da bu değişiklikler uyumlu hale getirildi. Tabii ki Azerbaycan Anayasası da bu değişikliğin dışında kalamazdı. Fakat bu değişiklik Azerbaycan Anayasasına aynen yansımada. Şöyle ki, Yerel Halk Temsilciler Konseyinin faaliyeti savcının denetimi dışında bırakılmıştı. Ayrıca Azerbaycan SSC Başsavcısının, SSCB Başsavcısının onayı alınmadan Genel Sekreterin (Üye ülke Devlet Başçısının) önerisi üzerine Yüksek Konsey (Meclis) tarafından atanması öngörülmüştü.²³⁸

Bağımsızlıktan sonraki dönemde Savcılıkla ilgili mevzuatın da diğer yasama işlemleriyle birlikte gözden geçirilmesi gereği ortaya çıkmıştır. İlk olarak 26 Ağustos 1992 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyeti Millet Meclisi, Savcılık organlarının statüsünü düzenleyen eski SSCB mevzuatının Azerbaycan Cumhuriyetinde yürürlükte kalmasının onaylanması ve uygulanması ile ilgili yasa çıkarmıştır.²³⁹ Bu yasayla, yeni bir düzenleme yapılmaya kadar eski SSCB mevzuatının uygulanmasına karar verildi. 12 Ekim 1995 senesinde referandumla kabul edilen Azerbaycan Anayasasında savcılığın görevleri ve işleyişi ile ilgili hükümler de yer almıştır.²⁴⁰

Yeni Anayasada savcılıkla ilgili hükümler, Anayasanın “Yargı Erki” başlıklı VII. Bölümünde düzenlenmiştir. İlk bakışta, bundan, kanun koyucunun savcılık kurumunu yargı erkinin bir parçası olarak gördüğü anlaşılabılır. Fakat Anayasanın 133/II maddesi, ihtisaslaşmış savcılık birimlerinin Başsavcıya

²³⁷ A.e. s. 170.

²³⁸ Piriye, **Azerbaycan Cumhuriyeti Hukuk Muhafaza Organları**, s. 212.

²³⁹ Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Konseyinin bülteni, 1992, no 16, m. 705.

²⁴⁰ Piriye, **Azerbaycan Cumhuriyeti Hukuk Muhafaza Organları**, s. 213-214.

hiyerarşik bağılılığını öngörerek Azerbaycan Cumhuriyet Savcılığını tek merkezli bir kurum olarak düzenlemiştir.²⁴¹ Bu, Savcılık Hakkında Kanunda da aynı şekilde düzenlenmiştir. Dolayısıyla, savcılık bağımsız bir kurumdur.²⁴²

Bağımsızlık sonrası dönemin savcılık faaliyeti ile ilgili ilk kanun, Avrupa Konseyinin talep ve önerileri de göz önünde bulundurularak çıkarılan 7 Aralık 1999 tarihli “Savcılık Hakkında Kanun”dur. Bu önerilere uygun olarak 5 Temmuz 2000 tarihinde söz konusu yasada yapılan değişiklikle Ulaşım Savcılığı kaldırılmıştır. Ayrıca 2001 senesinde çıkarılan “Savcılık Birimlerinde Hizmet Esasları Hakkında” kanunla savcılık birimlerinde çalışan görevlilerin işe kabul, işten ayrılma ve hukuki statüleri ile ilgili düzenlemeler yapılmıştır.

B. 1999 TARİHLİ KANUNA GÖRE SAVCILIK KURUMU

Savcılık Hakkında Kanuna göre (m. 8),

- a. Azerbaycan Cumhuriyeti Başsavcılığı
- b. Azerbaycan Cumhuriyeti Askeri Savcılığı
- c. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Savcılığı
- d. İl (ilçe) Savcılıkları,
- e. Askeri İhtisas Savcılıkları,

Azerbaycan Savcılık Sistemini

oluşturmaktadır.

Savcılık Hakkında Kanunda 5 Temmuz 2000’de yapılan değişiklikle Ulaşım Savcılığının kaldırıldığını yukarıda belirtmiştik. Ulaşım Savcılığı

²⁴¹ Doktrinde bazı görüşlere göre, Savcılıkla ilgili hükümlerin Anayasanın yargı ile ilgili bölümüne alınmış olması, savcılığın yargı erkinin bir parçası olduğunu gösterir. Bkz. Ceferov, **Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasının Şerhi**, s. 418.

²⁴² A.e., s. 214.

Kaldırıldıktan sonra Azerbaycan Cumhuriyet Savcılığı Sisteminde ihtisas savcılığı olarak sadece Askeri Savcılık bulunmaktadır.²⁴³

Azerbaycan Anayasasının “Azerbaycan Cumhuriyet Savcılığı” başlıklı 133. maddesinin 3. fıkrası savcılarının göreve atanması ile ilgili düzenlemeler içermektedir. Buna göre, Azerbaycan Cumhuriyeti Başsavcısını Millet Meclisinin onayı ile Cumhurbaşkanı göreve atar ve görevden alır. Ayrıca Başsavcı yardımcılarını, İhtisas Savcılıkları başkanlarını ve Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Savcısını Başsavcının önerisi ile Cumhurbaşkanı göreve atar ve görevden alır (m. 133/IV). Bölge ve ihtisas savcılarını ise Cumhurbaşkanı onayı ile Başsavcı göreve atar ve görevden alır (m. 133/V).

Her ilde ve ilçesi bulunan illerin her ilçesinde savcılık bulunur. İlçesi bulunan illerin savcıları aynı zamanda ilçe savcılarının üstü konumundadırlar (SHK m. 15). Askeri Savcılıklar, Azerbaycan Cumhuriyeti Ordu askeri birliklerinin bulunduğu bölgelerde, askeri birliklerin sayı göz önünde bulundurularak kurulur. Buna göre Azerbaycan’da 9 bölgede Askeri Savcılık bulunmaktadır. Azerbaycan Cumhuriyeti Askeri Savcısı bölge Askeri Savcılarının üstü konumundadır. Ayrıca Azerbaycan Cumhuriyeti Askeri Savcısı Azerbaycan Cumhuriyeti Başsavcısının yardımcısı konumundadır (SHK m.12). Azerbaycan Cumhuriyeti Başsavcısı, Askeri Savcı ve Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Savcısı da dahil, tüm savcılarının görev süresi 5 yıldır. Azerbaycan Cumhuriyeti Başsavcısı, Askeri Savcı ve Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Savcısı bu göreve iki defadan fazla atanamazlar. İl (ilçe) savcıları ve ihtisas savcıları aynı göreve aynı bölgede iki defadan fazla atanamazlar (SHK m. 15). Her savcılık kurumunda savcı ve gerektiği kadar yardımcısı bulunur.

C. SAVCILIK FAALİYETİNİN TEMEL İLKELERİ

1. Kanunilik

²⁴³ Ceferov, *Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasının Şerhi*, s. 419.

Savcılığın ve onun birimlerinin tüm faaliyetinin yasal dayanağının bulunması gerekmektedir. Diğer kamu hukuku süjeleri için geçerli olan bu ilke ayrıca savcılığın kurulmasının ve faaliyetinin sadece kanunla d  zenlenebileceğ i anlamına gelir. Tüm bunları yanı sıra hukuk devletinin bir gereğ i olarak savcı ve diğ er savcılık çalışanları da hukuki sorumluluk sahibidirler.²⁴⁴

2. Kanun   n  nde Eşitlik

Bu ilke Anayasal bir ilkedir. Buna göre, hangi ırktan, milliyetten, dinden olursa olsun, nasıl bir maddi duruma sahip olursa olsun, hangi siyasi görüşe sahip olursa olsun herkes kanun önünde eşittir. Yukarıda sınırlı şekilde sayılan sebeplerden herhangi birine dayanarak kişinin hak ve özgürlükleri kısıtlanamaz. Bu, aynı zamanda,   dev ve sorumluluklar konusunda da kişilerin ayırıma tabi tutulamayacağ ı anlamına gelir.²⁴⁵

3. Kişilerin Hak ve özgürlüklerinin Korunması ve Onlara Saygı Gösterilmesi

Savcılık, kişilerin hak ve özgürlüklerine en fazla müdahale imkanına sahip olan kurumlardan biridir. Suçluların cezasız kalmaması, dolayısıyla toplumsal g  venliğ in sağ lanması için toplum adına kamu davası açma, soruşturma, delil toplama gibi geniş yetkilerle donatılan savcıların görevlerini yaparken sadece suçsuz olanların değ il aynı zamanda suçlu olanların da haklarını korumaları, kişi hak ve özgürlüklerine saygı göstermesi gerekmektedir.²⁴⁶

²⁴⁴ A.e., s. 420.

²⁴⁵ Pirişev, *Azerbaycan Cumhuriyeti Hukuk Muhafaza Organları*, s. 218.

²⁴⁶ A.e., s. 219.

4. Bütünlük, Tekmerkezlilik, Yerel ve İhtisas Savcılıklarının Azerbaycan Cumhuriyeti Başsavcısına Hiyerarşik Bağlılığı

Azerbaycan Anayasasına göre, Azerbaycan Cumhuriyet Savcılığı yerel ve ihtisaslaşmış savcılarının Azerbaycan Cumhuriyeti Başsavcısına hiyerarşik bağlılığı olan tek merkezli bir organdır (m. 133/II).²⁴⁷ Başsavcıya bağlı olan savcılar, onun temsilcisi olarak faaliyet gösterirler. Savcılarının yapmış olduğu her işlem, Başsavcılık adınadır. Savcılar kendi adlarına, yani sadece kendilerini bağlayan bir işlem yapamazlar. Savcılık makamı bir bütündür. Bu savcılığın bütünlüğü ve tekmerkezliliği ilkesini ifade eder. Bu ilke;

-savcının faaliyeti ve kurumsal işlerle ilgili üst savcının emirlerinin alt savcı için zorunlu olması,

-görevlerin icrası zamanı alt savcının üst savcılar önünde sorumluluğu,

-zorunlu durumlarda alt savcının yetkilerinin üst savcı tarafından kullanılması,

-alt savcılarının karar ve işlemlerinin üst savcı tarafından iptal edilmesi, geri alınması, değiştirilmesi,

-alt savcının karar ve işlemlerinden üst savcıya itiraz edilmesi şeklinde tezahür eder.

5. Objektiflik, Önyargısızlık, Delillere İstinat Etme ve Siyasi Tarafsızlık

Savcının objektif oluşu, onun sanığa ve mağdura karşı eşit mesafede durması, bunlardan birini herhangi bir nedenle kayırmaması ve delil toplama, ithamname sunma gibi işlemleri sadece maddi gerçeğin ortaya çıkarılması

²⁴⁷ Ceferov, *Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasının Şerhi*, s. 419.

kaygısıyla yürütmesi olarak anlaşılmalıdır. Azerbaycan Ceza Usul Kanunu ve Medeni Usul Kanunu hakimlerin tarafsızlığını güvence altına almak üzere iki kuruma yer vermiştir. Bunlar, hakimın kendi kendine itirazı ve hakime itiraz kurumlarıdır (CUK m. 109, MUK m. 19). Azerbaycan CUK'nu diğer bir çok ülke kanunlarının aksine²⁴⁸ 112. maddede savcıya itiraz konusunu düzenlemiştir. Buna göre, Ceza Usul Kanununda hakime itiraz ve hakimın kendi kendine itirazını düzenleyen 109. maddesinde öngörülen durumların mevcut olması durumunda kendi kendine itiraz etmelidir. Bu durumda taraflardan biri de savcıya itiraz edebilir.

Ayrıca sözkonusu maddenin ikinci fıkrasına göre, ilk soruşturmaya katılmış olan savcı mahkemede devlet ithamını savunamaz (CUK m. 112.2).

Kanımızca, savcı tarafsız bir adalet organı olmalı ve görevini de maddi gerçeğin bulunması amacına yönelik olarak yürütmelidir. Tarafsız olma da savcıya itiraz etme güvencesini gerekli kılar. Dolayısıyla savcıya itiraz müessesesi yerinde ve gerekli bir düzenlemedir.

D. SAVCININ YETKİ VE GÖREVLERİ

Yetki ve görev aynı olmamakla birlikte birbiriyle yakından ilgilidir. Bunun için meselenin aynı başlık altında incelenmesi daha doğru olacaktır.

Azerbaycan Cumhuriyet Savcılarının ceza muhakemesi ile ilgili yetki ve görevlerinin yanında, idari, denetim gibi çok çeşitli alana yayılmış görevleri bulunmaktadır.²⁴⁹ Savcı bir taraftan yapılan suç ihbarlarının değerlendirip

²⁴⁸ Örneğin Türk ve Alman Ceza Muhakemeleri Kanunları savcıya itiraz kurumunu düzenlememiştir. Buna rağmen doktrinde bu kurumun gerekliliği yönünde eğilim bulunmaktadır.(Bkz. Nur Centel, **Adil Yargılanma Hakkı ve Savcının Tarafsızlığı**, Prof. Dr. Çetin Özek'e Armağan, Galatasaray Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 202 vd.)

²⁴⁹ Türkiye'de 1 Haziran 2005't yürürlüğe giren Adli Yargı İlk Derece Mahkemeleri ile Bölge Adliye Mahkemelerinin Kuruluş, Görev ve Yetkileri Hakkında Kanun savcılık teşkilatını da yeniden düzenlemiştir. Yenilenmiş Türk Teşkilat Kanununa göre, Cumhuriyet Savcılarının görevleri şunlardır:

- Adli göreve ilişkin işlemleri yapmak, duruşmalara katılmak ve kanun yollarına başvurmak,
- Cumhuriyet başsavcısı tarafından verilen adli ve idari görevleri yerine getirmek,
- Gerektiğinde Cumhuriyet Başsavcısına vekalet etmek,

gerekli işlemleri yaparken, diğer taraftan cezaların icrası ile ilgili kararlar verebilmektedir.²⁵⁰ Biz burada savcının bu görevlerini birkaç başlık altında kısaca incelemeye çalışacağız.

1. Araştırma yapma (Hazırlık Soruşturması) Yetki ve Görevi:

Savcının dava açmaya yer olup olmadığının saptaması için, suç ihbarlarını araştırması gerekir. Buna hazırlık soruşturması denmektedir (CUK m. 208-209). Bu araştırma yüzeysel bir araştırmadır. Araştırma sırasında gerekli görülürse, kişi haklarını ilgilendiren tedbirlere başvurmak gerektiğinde (arama, tutuklama gibi) hakimden karar alınması gerekir (SHK m. 45). Hazırlık soruşturması sonunda savcı, “suç koğuşturmasına başlanması” ya da kanunda öngörülen diğer durumlarda (örneğin; söz konusu eylem suç teşkil etmiyorsa ya da şüphelinin o suçu işlediğine dair koğuşturmanın başlatılması için yeterli delil yoksa) “suç koğuşturmasına başlanmaması” kararı verecektir (CUK m. 212)²⁵¹.

2. Hazırlık Soruşturmasına Usulen Başkanlık Etme Yetki ve Görevi

Savcılık Hakkında Kanuna ve Azerbaycan Ceza Usul Kanununa göre savcı araştırma ve koğuşturmaya ayrıca usulen başkanlık etmektedir. Zira Türk Ceza Usul Hukuk sisteminden farklı olarak, Azerbaycan Ceza Hukuk sisteminde “müstentik” denilen “sorgu yargıçları” bulunmaktadır. Bu kişiler adeta savcının yardımcıları konumunda bulunup ifade alma, olay yeri inceleme gibi araştırma ve koğuşturmanın gerektirdiği ve savcının sahip olduğu yetkileri kullanabilmektedirler. Savcı bu kişilerin üstü konumunda olup, usul hukuku

d. Kanunlarla verilen diğer görevleri yapmak.

²⁵⁰ Piriye, **Azerbaycan Cumhuriyeti Hukuk Muhafaza Organları**, s. 228.

²⁵¹ Mövsümov, **Azerbaycan Respublikasının Cinayet Prosessual Mecellesinin Kommentariyası, Ümumi Hisse**, s. 59.

bakımından da araştırma ve koğuşturmayı bu kişiler yürütse de bu işlemlere usulen başkanlık etmektedir.²⁵² Bu kişilerin kararlarından savcıya itiraz edilebildiği gibi, ayrıca savcı bizzat bu kişilerin kararlarını değiştirmek ve iptal etmek yetkisine de sahiptir (CUK m. 212.3)²⁵³.

3. Dava Açma Yetki ve Görevi²⁵⁴

Hazırlık soruşturması sonunda dava açılması için yeterli delil varsa, sorgu yargıcı “ithamname” hazırlar ve bu ithamnameyi koğuşturmaya usulen başkanlık eden savcıya sunar. Savcının bu durumda koğuşturmaya son vermek, koğuşturmayı askıya almak, ithamnameye değişiklik etmek ya da ithamnameyi onaylayıp söz konusu suçun gerektirdiği cezayı veya emniyet tedbirlerini saptamak üzere işi hakim önüne götürmek gibi yetkileri bulunmaktadır (CUK m. 284-290). Bu son durumda ceza davası açılmış olmaktadır.²⁵⁵

4. Denetim Yetki ve Görevi

Savcının hazırlık soruşturmasını yaparken tahkikatçı ve sorgu yargıçlarına usulen başkanlık ettiğini yukarıda söylemiştik. Bu kişilerin verdiği her karar, yaptıkları her işlem savcının denetimi altında yapılmaktadır. Dolayısıyla bu kişilerin verdiği kararlardan savcıya itiraz edilebildiği gibi bizzat savcı kendisi de bu karar ve işlemlerin kanuna uygun olup olmadığını denetlemek, eğer değilse iptal etmek, değiştirmek ve geri almak yetkisine sahiptir (CUK m. 290).

²⁵² Yeni Türk Ceza Muhakemeleri Kanunu da soruşturma evresini savcı merkezli düzenlemiştir. Soruşturma evresinde yapılan işlemlerin tamamında savcı yetkili ve sorunludur. Savcının sözlü ve yazılı bir işlemim olmadan kolluk, kural olarak harekete geçemeyecektir. Kolluk tarafından yapılan her işten savcı haberdar edilecektir.(Bkz. Öztürk, Erdem, **Uygulamalı Ceza Muhakemesi Hukuku**, s. 271-272.)

²⁵³ A.e., s. 59.

²⁵⁴ Eski Türk Ceza Muhakemeleri Kanununda (148/4) ceza yargılamasında iddia faaliyetinin yürütülmesi konusunda Adalet Bakanına savcıya dava açma emir verme yetkisi verilmişti. 5219 sayılı Yeni TCMK Adalet Bakanının bu yetkisini kaldırmıştır. Azerbaycan Hukukunda da Adalet Bakanının savcıya dava açma emri verme yetkisi bulunmamaktadır.

²⁵⁵ A.e., s. 64.

5. Mahkemede Ceza Davasında Taraf Olma ve Devlet İthamını (iddiasını) Savunma Yetki ve Görevi

Hazırlık soruşturmasında iş daha hakim önüne götürülmemiş olduğundan ortada bir taraf yoktur. Bu aşamada savcının taraf olduğundan bahsedilmez. Ancak dava açıldıktan sonra savcı taraf durumundadır. Zira savcılık makamı suçtan zarar görenlerden biri olan devletin iddia görevini yapmak üzere kurduğu bir makamdır. Her muhakemede olduğu gibi ceza muhakemesinde de yargılama makamından başka iki makam vardır: İddia makamı ve savunma makamı. Savcı şahsı bakımından değil, işgal ettiği makam dolayısı ile taraftır ve mahkemede devletin iddiasını savunur.²⁵⁶

6. Mahkeme Kararlarına İtiraz Etme Yetkisi

Mahkemenin verdiği kararların istinaf ve temyiz kuralları uyarınca yeniden görüşülmesini talep hakkı sadece savunma makamına değil, aynı zamanda iddia makamına yani savcıya da tanınmıştır (CUK m. 382 vd.). İtiraz, itirazı yapan savcı ya da üst savcı tarafından geri alınabilir (SHK m. 27). Dava savcısı ilk derece ya da İstinaf Mahkemesinin kararına itiraz etmezse ve Azerbaycan Cumhuriyet Başsavcısı aynı kanaatte değilse karara bizzat kendisi itiraz edebilir (CUK m. 383.2, 409.7). Ayrıca ek temyiz kuralları uyarınca Yüksek Mahkemenin verdiği kararlara itiraz hakkı sadece Başsavcıya tanınmıştır (CUK m. 422.2).

7. Mahkemenin Verdiği Cezaların Amacına Ulaşmasına Katılma Yetki ve Görevi

²⁵⁶ Süleyman Köksal, **Toplumsal Koğuşurma Makamı Olarak Cumhuriyet Savcılığı**, Y.L. Tezi, İÜSBE/1990, s. 41.

Savcıların bu görevi hem Savcılık Hakkında Kanunda (m. 4) hem de Ceza İnfaz Kanunda (m. 21) öngörülmüştür. Buna göre, savcılar ceza infaz kurumlarında mahkumların ıslah edilmesi için öngörülen kurallara uyulup uyulmadığını, mahkumların haklarının kamu kurumlarında ihlal edilmemesi için gereken tedbirleri alır ve bu kurumların faaliyetlerini denetler.²⁵⁷

II. MAHKEME-HUKUK KONSEYİ

A. KURULUŞU

Hakimlik teminatının pratik değer kazanabilmesi bakımından en önemli sorun, hakimlerin atama, yer değiştirme, yükseltme, denetim ve disiplin gibi özlük işlerini yapacak olan organ ve kurulun kimliğinin ya da hukuki statüsünün ne olacağıdır. Bu işlemlerin yürütme organına bırakılması halinde hakimlik teminatının değer ve etkinliğini büyük ölçüde yitireceği şüphesidir.²⁵⁸

Bu işlevleri yerine getiren Azerbaycan Cumhuriyeti Mahkeme-Hukuk Konseyi, hakimlerin mesleğe kabul edilmesi, mahkeme ve hakimlerle ilgili diğer işleri yapmak üzere danışman organ olarak Azerbaycan Hukuk sistemine ilk kez Azerbaycan Cumhurbaşkanının 1 Aralık 1998 tarih ve 30 sayılı fermanı ile onaylanmış “Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Yanında Mahkeme-Hukuk Konseyi Hakkında” yönetmelikle girmiştir.²⁵⁹ Daha sonra 28 Aralık 2004 tarihinde kabul edilen “Mahkeme-Hukuk Konseyi Hakkında” kanun, Konseyin

²⁵⁷ Piriye, **Azerbaycan Cumhuriyeti Hukuk Muhafaza Organları**, s. 243-244.

²⁵⁸ Özbudun, **Türk Anayasa Hukuku**, s. 360.

²⁵⁹ Türk hukuk sisteminde, bu işlevi icra eden Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu, Yüksek Hakimler Kurulu adıyla ilk kez 1961 Anayasasıyla kurulmuştur. Böylece hakimlerin tüm özlük işleri Adalet Bakanlığından ayrılmış ve bu Kurula verilmiştir. Bu kurulun görevleri arasında, hakimlerin atanması, meslek ve görevlerinde ilerlemeleri, görevlerinin, ya da görev yerlerinin değiştirilmesi, disiplin cezası verilmesi, görevlerine son verilmesi gibi görevler yer almıştır. Daha sonra 1982 Anayasası bu Kurulu, Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu adı altında yeniden düzenlemiş ve kapsamı içerisine savcılar, idari yargı hakim ve savcılarını da almıştır. Bkz. Şeref Gözübüyük, **Anayasa Hukuku**, 13. Bası, Turhan Kitabevi, Ankara, 2004, s. 280.

faaliyetini ve görevlerini geniş bir şekilde düzenlemiştir. Bu yasaya göre, Mahkeme-Hukuk Konseyi, Azerbaycan Cumhuriyetinde yargı organlarının belirlenmesinin kurumsal işlevlerini icra eden, hakim adaylarının belirlenmesi, hakimlerin faaliyetlerinin değerlendirilmesi, onların görev yerlerinin değiştirilmesi, görevde yükselmesi, disiplin cezası verme, ayrıca mahkeme ve hakimlerle ilgili diğer işlemleri yapmak üzere kurulan bir kurumdur (MHKHK m.1). Mahkeme-Hukuk Konseyi 15 üyeden oluşur. Konseyin üyeleri şunlardır:

1. Adalet Bakanı
2. Yüksek Mahkeme Başkanı
3. Cumhurbaşkanı tarafından atanan bir kişi
4. Millet Meclisi tarafından atanan bir kişi
5. Anayasa Mahkemesinin atadığı bir kişi
6. Hakimler Kurulunun önerdiği adaylar arasından Yüksek Mahkemenin belirlediği Temyiz Kurullarından iki hakim
7. Yüksek Mahkemece belirlenen İstinaf Mahkemesi hakimlerinden bir kişi,
8. Ticaret Mahkemesinin bir hakimi,
9. Hakim Kurullarının önerdiği adaylar arasından Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesinin belirleyeceği Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesi hakimi,
10. Hakim Kurullarının önerdiği adaylar arasından Adalet Bakanının belirlediği ilk derece mahkemelerinin iki hakimi,
11. Adalet Bakanlığı tarafından atanan bir kişi,
12. Baro Yönetim Kurulu tarafından atanan bir avukat,
13. Başsavcılıkça atanan bir kişi (MHKHK m. 6).

Mahkeme-Hukuk Konseyinin üyeleri için, hukuk eğitimi almış ve bu ihtisas alanında beş yıldan fazla çalışmış olma şartı aranmaktadır (m. 6.4).

Görevinden ötürü Konsey üyesi olanlar hariç (bu kişiler, Adalet Bakanı ve Yüksek Mahkeme Başkanıdır), bir üye peş peşe iki defadan daha çok Konseye üye olarak atanamaz. Üyelerin görev süresi beş yıldır (m. 6.6). Mahkeme-Hukuk Konseyi kendi üyelerinden birini oy çokluğu ile başkan seçerler. Başkanın görev süresi iki yıl altı aydır (MHKHK m. 26). Konsey, görevlerine ait olan işlere genel kurul toplantılarında bakar. Genel Kurul toplantıları dört ayda en az bir defa yapılır. Genel Kurul en az sekiz üyeyle toplanır, oy çokluğu ile karar alır. Hakimlerin disiplin soruşturması ve işledikleri suçlardan dolayı koğuşturma yapılabilmesi için Azerbaycan Cumhuriyet Başsavcısının önergesi ile ilgili karar alınırken sadece hakim olan üyeler oy kullanabilir (MHKHK m.17). Mahkeme-Hukuk Konseyinin hakim ve hakim adayları ile ilgili kararlarına, ayrıca hakimlerin disiplin sorumluluğu ile ilgili kararlara 10 gün içerisinde Yüksek Mahkeme Genel Kurulunda itiraz edilebilir.²⁶⁰ Yüksek Mahkeme Genel Kurulunun Konseyin kararını onama, bozma, değıştirerek onama yetkisi vardır. Yüksek Mahkemenin kararı kesindir (MHKHK m. 18).

B. MAHKEME-HUKUK KONSEYİNİN GÖREVLERİ

Mahkeme-Hukuk Konseyi Hakkında Kanun uyarınca Mahkeme-Hukuk Konseyinin görevleri şunlardır:

1. Yeni mahkemelerin kurulmasıyla ilgili olarak Cumhurbaşkanı öneriler sunmak (bulunduğı yer, görev ve yetki alanı ve hakimlerin sayı hakkında)
2. Hakimlik seçimlerinin yapılması,
3. Hakimlerin, mahkeme başkanlarının ve başkan yardımcılarının faaliyetlerinin değerdendirilmesi,

²⁶⁰ 1982 tarihli Türkiye Anayasasına göre, Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu kararlarına karşı yargı mercilerine başvurulamaz.(m. 159/4)

4. Hakimlerin nakil, yükselme, görev sürelerinin uzatılması, Yüksek Mahkeme, İstinaf Mahkemesi, Nahçıvan Yüksek Mahkemesi, Ağır Suçlarla İlgili Mahkeme başkanları hariç, atanmış hakimler arasından mahkeme başkanlarının, başkan yardımcılarının ve mahkeme kurul başkanlarının belirlenmesi, görevden alınması ve görev yerinin değiştirilmesi,
5. Hakimlerin ve hakim adaylarının mesleğe hazırlıkları ile ilgili işleri görmek,
6. Hakimlerin bağımsızlıklarının temin edilmesi ve yargı faaliyetine yapılan müdahalelerin önlenmesi için gereken işleri görmek,
7. Hakimlerin Etik Davranış Kurallarını belirlemek,
8. Hakimlerin ödüllendirilmesi ve disiplin cezası verilmesi,
9. Hakimlerin görevden alınması ve yargılanması ile ilgili başvuruları görüşmek,
10. Başvuru ve şikayetleri, ayrıca Hakim Seçim Kurulu kararlarından verilen şikayetleri görüşmek,
11. Kanunlarla verilen diğer görevleri yapmak.

C. KONSEYİN OLUŞUMU HAKKINDA ELEŞTİRİLER

Adalet Bakanı, Adalet Bakanlığı ve Cumhurbaşkanı tarafından atanan bir kişinin Mahkeme Hukuk Konseyinin oluşumunda bulunması yargı bağımsızlığı açısından sık sık eleştirilmekte²⁶¹ ve bu kurulun sadece yargı organları tarafından seçilmiş hakimlerden oluşması istenmektedir. Bu konu, Türkiye için

²⁶¹ Fereh Sabirqızı, “Mehkeme Hüquq Şurasına İki Baxış,” **Qanun Jurnalı**, (Çevrimiçi) http://www.qanun-az.com/jurnal/arxiv/2005_03/metnad.php?metn=9 Mart 2005.

günceldir.²⁶² Çünkü Türkiye’de de Adalet Bakanı ve Adalet Bakanı müsteşarı Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulunun oluşumunda bulunmaktadır. Buna göre, kuvvetler ayrımı ilkesini benimsemiş bir ülkede yürütme organının temsilcisinin yargı erki üzerindeki etkisi kabuledilmezdir. Diğer üyeler üzerinde etkisi bulunan bir hükümet, yargı bağımsızlığını etkisiz hale getirebilir.²⁶³ Buna karşın, farklı görüşte olanlara göre, hakimlik teminatı bakımından hayati önem taşıyan böyle bir Kurulun bütün üyelerinin doğrudan yargı organı tarafından seçilmesinin faydalarının yanında sakıncalarından da söz edilebilir. Örneğin Ergun Özbudun bu konuda şöyle demektedir:

“Bütün üyelerin doğrudan doğruya yargı organları tarafından seçilmelerinin fayda ve sakıncaları konusunda pek çok söz söylenebilir. Şüphesiz böyle bir sistem hakimlerin yasama ve yürütme organları karşısındaki bağımsızlığını en yüksek noktasına ulaştırır. Ancak öte yandan, hakimlerin hakimler tarafından seçilmesi anlamına gelen ‘kooptasyon’ sisteminin bir çeşit kast zihniyetine sahip bir ‘yargı teknokrasisi’nin oluşmasına, yargı organının toplumdaki değişimlere duyarsız kalmasına yol açabileceği de ileri sürülebilir. Üstelik, devlet bünyesi içinde son derece önemli bir görev ifa eden böyle bir kuruluşun, dolaylı ve dolaysız olarak milli iradeye dayanmasının milli egemenlik ve demokrasi ilkelerine uygun düşüp düşmeyeceği de tartışılabilir.”

Bir diğer görüşe göre, “Sırf Adalet Bakanı ve müsteşarının bulunması nedeniyle Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulunun yargı bağımsızlığı ilkesini zedelediğini söylemek oldukça abartılı bir iddiadır. Bir kere hemen hatırlatalım ki, bu kurul yedi kişiden oluşmaktadır. Kurulun Adalet Bakanı ve Adalet Bakanlığı müsteşarı dışındaki diğer beş üyesi bağımsız hakim niteliğindedir. Kurul kararlarını oy çokluğu ile verir. Adalet Bakanın ve müsteşarının oyu ağır basmaz. O halde bu kurulda çoğunluğun bağımsız hakim üyelerde olduğunu gözlemlemek zorundayız.”²⁶⁴

²⁶² Gözler, **Türk Anayasa Hukuku Dersleri**, s. 445, dip. 42.

²⁶³ Ünal, **Anayasa Hukuku Açısından Mahkemelerin Bağımsızlığı ve Hakimlik Teminatı**, s. 85.

²⁶⁴ Gözler, **Türk Anayasa Hukuku Dersleri**, s. 446. Aynı doğrultuda görüşleri için bkz. Tanör, Yüzbaşıoğlu, **1982 Anayasasına göre Türk Anayasa Hukuku**, s. 440.

Kanımca, bu görüşlerin her birinde haklılık payı mevcuttur. Zira bu tip oluşumlara karşılaştırmalı hukukta da rastlanmaktadır. Birçok batı demokrasisinde benzer kurullarda adalet bakanı bulunduğu gibi, hakim olmayan ve yargı organları tarafından atanmayan kişiler de bu kurullarda yer almaktadır.²⁶⁵ Burada özellik arzeden durum, Azerbaycan'ın kendine özgü yapısıdır. Diğer birçok köklü hukuk ve demokrasi geleneğine sahip olan ülkelerde sorunsuz uygulanan bir sistem Azerbaycan'da oldukça belirgin sorunlara neden olabilmektedir. Çünkü anayasasında kuvvetler ayrımı ilkesini benimsemiş olan Azerbaycan'da henüz kuvvetlerin gerçek anlamda birbirlerinden ayrı olduğunu ve bu kuvvetler arasındaki işlevsel eşitliğin sağlandığını söylememiz gerçekçi olmaz. Diğerleri üzerinde belirgin bir ağırlığı bulunan yürütme erkinin bu tür yasal imkanları hangi doğrultuda kullanabileceğini kestirmek de zor olmasa gerek. Bu eleştiriye, Mahkeme Hukuk Konseyinde bulunan yürütme organı temsilcilerinin hakimlerin disiplin soruşturması ve işledikleri suçlardan dolayı koğuşturma izni verilmesi gibi konularla ilgili oylamalara katılamaması gerekçesiyle itiraz edilebilse de uygulamada bu, yeterli bir güvence sağlayamamaktadır.²⁶⁶

²⁶⁵ Örneğin Fransa ve İtalya. Bkz. Gözler, **Türk Anayasa Hukuku Dersleri**, s. 446.

²⁶⁶ Ennağı Hacibeyli, Hakimlerin atanması, karşılaştırmalı hukuktaki uygulama ve Azerbaycan realitesi, **Qanun Jurnalı**, Haziran, 2006, (Çevirimiçi-www.qanun-az.com)

SONUÇ

Bir devletin hukuk devleti olup olmadığı, onun, kişilerin haklarını koruyabilmesi, yani onlara yargısal korunma sağlamasıyla mümkün olur. Böylece mahkemeler, toplumun her yönüyle güvencesi olurlar. İnsanların toplumda yargı tarafından korunma güvencesi yoksa, bu onların her an tehlikelerle karşı karşıya olmaları demektir. İnsanı saldırılardan koruyacak olan yargı, temel hak ve hürriyetlerin bekçisidir, teminatıdır. Bu nedenle, hakka özgüluğē verdiğimiz değēer ölçüsünde yargıya önem veriyor, onu hayatımızın en önemli ve baş garantörü olarak görüyoruz.

Haktan, adaletten yoksun olmayı asla düşünemeyeceğimize göre yargıya ve yargı bağımsızlığına önem vermek zorundayız. Tüm bu nedenlerle, yargıya olan ihtiyaç zamana ve mekana göre değışiklik arzetmemekte, bilakis her ülkede her geçen gün biraz daha önem kazanmaktadır.

Bağımsız, etkin ve güvenilir bir yargı örgütünün kurulması ve faaliyetinin temini, tarihsel seyri içerisinde inceleneceğı zaman görülecektir ki, çok büyük mücadelelerin ve çabaların sonucunda elde edilebilmiştir. Bu tespit, tezimizin konusu olan Azerbaycan yargı organları ve yargı örgütü hukuku için de geçerlidir.

Uzun yıllar, farklı yönetim sistemlerinin ve ideolojilerin ürünü olan mevzuat ve hukuk sistemine sahip olan Azerbaycan Cumhuriyeti, bağımsızlığını ilan ettikten sonra her alanda olduğu gibi hukuk sistemi ve mevzuat alanında da çok geniş bir ıslahat gereksinimi ile yüzleşmiştir. Bu gereksinim, sadece birkaç yenilikle karşılanamayacak kadar büyük bir değışimi gerektiriyordu. Zaman kaybetmeden eski sistemden kalan tüm hukuki metinlerin yenilenmesi, geniş çaplı bir yargı reformunun gerçekleşmesi gerekiyordu. Kısa sürede yeni Anayasa kabul edildi, peşi sıra gelişmiş ülkelerde uygulanmakta olan Medeni Kanun, Ceza Kanunu gibi diğer kanunlar iktibas edildi. Yeni mahkemeler kuruldu. Anayasa Mahkemesi kuruldu. Anayasa

Mahkemesi Hakkında Kanun değiştirilerek Anayasa yargısı alanında ilerlemelere kapı aralandı. Bölge İstinaf Mahkemeleri kuruldu vb. Tüm bunlar da on sene gibi bir zaman dilimine sığdırıldı. Bu zaman dilimi birçok başka alanda uzun bir zaman dilimi olarak görülse de yargı alanında yıllarca uygulanan ve halkın aşına olduğu hukuk kurallarının ani bir reforma tabi tutulmuş olması o kadar da kolay olmasa gerek. Şunu da belirtmemiz gerekir ki, Azerbaycan yargı sisteminde yapılan değişiklikler, yargı sisteminin kendi gereksiniminden gelen taleplerden ziyade köklü bir rejim değişikliğinin dayattığı bir ihtiyacın sonucudur. Tüm bunları göz önünde bulundurduğumuzda bu reformların benimsenmesinin zaman alacağı aşıkardır.

Yapılan reformların, kabul edilen kanun metinlerinin, önceki kanun metinleriyle kıyas edilemeyecek kadar büyük bir ilerleme olduğunu kabul etmek gerekir. Fakat ne yazık ki, yapılan bu reformların, bağımsız ve etkin bir yargı örgütü oluşturduğunu söylememiz mümkün değil. Bu konuda yapılan eleştiriler daha çok, yapılan mevzuat değişikliklerindeki bazı handikapların, bağımsız ve etkin bir yargının oluşturulmasının önünde engel olduğu yönündedir. Örneğin, Mahkeme Hukuk Konseyinde yürütmenin bir parçası olan Adalet Bakanı, Adalet Bakanlığının ve Cumhurbaşkanının atadığı bir kişinin bulunması, yargının yürütmenin etkisi altında kaldığı yönünde ağır eleştiriler yapılmaktadır. Birçok batı demokrasisinde yürütme organının temsilcisinin ya da yargı organları tarafından atanmayan kişilerin benzer kurullarda bulunması, o ülkelerin kökleşmiş hukuk ve yargı sistemleri göz önüne alındığında, pek fazla yadırganmayabilir. Oysa, yürütme erkinin diğerleri üzerinde belirgin ve etkin bir ağırlığı bulunan Azerbaycan’da, yürütme erkinin bu tür yasal imkanları hangi doğrultuda kullanabileceğini kestirmek o kadar da zor değil.

Günümüzde önemli insan hakları kuruluşları yayınladıkları raporlarda, Azerbaycan yargı sisteminin etkin olmadığı, yürütmenin etkisine açık olduğu, rüşvet ve yolsuzluk olaylarının yaşandığı eleştirisini getirmektedir.²⁶⁷ Örneğin, Cumhurbaşkanı, yayımladığı bir fermanda, (m. 3.6) yargının özlük ve diğer işlerini icra etmek için kurulan ve tamamen bağımsız bir kurum olması gereken bir kuruma, yani Mahkeme Hukuk Konseyine, ‘Hakimlerin Etik Kodeksi’ isimli

²⁶⁷ Örneğin bkz. Annual Reports, **Freedom House**, (Çevirimiçi. www.freedomhouse.org))

belgeyi hazırlamasını tavsiye edebilmekte, ayrıca yine aynı fermanla (m. 3.7) Konseye, hakimlerin görevleri sırasında görevi kötüye kullanma, yolsuzluk ve diğer yasa ihlalleri saptanırsa, disiplin cezasına çarptırılmalarını tavsiye edebilmektedir. Tüm bunlar zaten Mahkeme Hukuk Konseyinin görevleri arasında bulunmaktadır ve Cumhurbaşkanı, Anayasada kuvvetler ayrılığı ilkesi benimsenmiş olmasına rağmen, bağımsız bir kuruma fermanla görevlerini hatırlatabilmekte ve ona tavsiyede bulunabilmektedir. Bu problemin kaynağını biri sosyolojik diğeri yapısal iki nedende arayabiliriz.²⁶⁸ Bu bağlamda, post-komünist ülkelerin, hukuk sistemlerinin liberal demokratik rejimin gereklerine uydurulması sürecinde yaşadıkları iki önemli probleme de dikkat çekilebilir. Birincisi, hukukun ve mahkemelerin Sovyetler Birliği dönemindeki işlevleriyle bugün yerine getirmeye çalıştıkları işlevler arasında büyük farklar vardır. Sosyalist dönemde hukuk, rejim otoritelerinin toplumu kontrol altında tutmasına yarayan bir araç, mahkemeler ise sadece ceza veren kurumlar olarak işlev görürken, bugün hukuk, bireylerin hakkını koruyan müeyyidelendirilmiş bir normlar bütünü, mahkemeler ise bireylerin haklarını aramak için başvurdukları kurumlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yeni hukuk anlayışının yerleşmesi ve etkin olması için bu köklü kurumsal değişimin toplumsal düzeyde, yani bireylerin hukuki kültürlerinde de yansımaları bulması gerekir. İkincisi Azerbaycan gibi post-komünist ülkelerde pek çok hakim ve savcı gibi yargı alanında çalışan görevliler, hukuk eğitimini sosyalist rejim döneminde almış ve deneyimini sosyalist hukuk teori ve pratiği içinde kazanmıştır. Bugün bu kişiler, sosyalist hukuk anlayışından oldukça farklı, liberal demokratik bir hukuk anlayışını anlamak, yorumlamak ve uygulamak gibi zor bir görevle karşı karşıyadır. Bu görevin yerine getirilmesi sırasında bir takım eksikliklerin, hatta yanlışlıkların ortaya çıkması doğaldır. Bireylerin olduğu kadar hakimlerin de hukuki kültürlerinin bu yeni hukuk anlayışı ile uyumlu hale gelmesi söz konusu anlayışın yerleşmesi açısından hayati bir önem taşımaktadır.

²⁶⁸ Bu konuda ayrıntılı çalışma için bkz. Levent Gönenç, **Azerbaycan Anayasası Üzerine Notlar**, AÜHFD C. 47, 1998. s. 198. Yavuz Atar, **Demokrasiye Geçiş Sürecindeki Ülkelerde Anayasal Değişme (Constitutional Change) ve Anayasal Dönüşüm (Constitutional Transformation)**, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, cilt 7, Sayı 1-2/1999, s. 206 vd.

Azerbaycan yargısında mevcut olan problemleri sadece bu sosyolojik tahlilde aramanın, sorunların birçoğunun yapısal nedenlerden kaynaklandığı gerçeğini gözden kaçırmamıza neden olmaması gerekir. Örneğin bugün Azerbaycan Anayasası yargı bağımsızlığını önemli ölçüde güvence altına alacak hükümler içermesine rağmen, birçok eksikliği de ihtiva etmektedir. Bunların başında, hakimlerin atanmasına ilişkin mekanizmanın hakim bağımsızlığını yeterince güvence altına alacak bir biçimde oluşturulmaması gelir. Anayasaya göre, cumhurbaşkanı yüksek mahkeme hakimlerinin (Anayasa Mahkemesi, Yüksek Mahkeme, İstinaf Mahkemesi) göreve atanması için Millet Meclisine teklif sunar; bunların dışındaki yargıçları ise doğrudan kendisi atar (m. 109.9). Bu, cumhurbaşkanına yargı organını dolaylı yoldan etkileme imkanı verebilecek bir yetkidir. Daha da önemlisi, cumhurbaşkanı Millet Meclisine hakimlerin görevden alınabilmesi için öneride bulunma yetkisine sahiptir (m. 95/I.13). Tümüyle cumhurbaşkanının veya partisinin kontrolünde olan bir meclisin bu konuda nasıl bir karar verebileceğini tahmin etmek güç değildir.

Bu eleştiriler üzerinde fazlaca durulmayı hak etmektedir. Zira yargının bağımsızlığı problemi bekli de sadece Azerbaycan'ın değil, tüm devletler için insan hakları sorununun çözümünde en önemli aşamayı ifade etmektedir. Kanımca aşağıda sıralayacağımız öneriler Azerbaycan yargısının sorunlarını tamamen ortadan kaldırmaya yetmese de kaçınılmaz bir gereksinim olarak önem arz etmektedir.

1) Yargı organı mensuplarının seçimi ve yargının özlük işleri ile görevli olan Mahkeme Hukuk Konseyi üyelerinin arasında bulunan yürütme organı temsilcileri, yani Adalet Bakanı, Adalet Bakanının ve Cumhurbaşkanının atadığı birer üyenin bulunması yargının bağımsızlığı önündeki en büyük engellerden biridir. Yürütme organının Azerbaycan'da diğer erkler üzerindeki ağırlığı göz önünde bulundurulduğunda bunun sakıncaları daha da belirginleşmektedir. Bu yüzden Mahkeme Hukuk Konseyinin üyelerinin atanması prosedüründe yürütmenin payı asgariye indirilmeli yada tamamen kaldırılmalıdır.

2) Yürütme organının Mahkeme Hukuk Konseyi üzerindeki ağırlığı ile ilgili söylenenler Yüksek Mahkeme Genel Kurulunun yapısı için de geçerlidir. Tamamen yargısal bir faaliyet gösteren organının üyeleri arasında Adalet Bakanının bulunması nihai kararların etki altında kalınmadan verileceği kanaatini zedelemektedir. Adalet

Bakanının orada bulunması -verilecek yargısal kararlarda hiçbir yetkisi bulunmasa dahi- hiçbir gerekçeyle meşrulaştırılamaz.

3) Azerbaycan Anayasasına göre (m. 109.9), Anayasa Mahkemesi, Yüksek Mahkeme ve İstinaf Mahkemesi hakimleri dışındaki tüm hakimler Mahkeme Hukuk Konseyinin önerisi ile Cumhurbaşkanı tarafından göreve atanır ve görevden alınır. Bu, Cumhurbaşkanı'na yargı organını dolaylı yoldan etkileme imkanı verebilecek bir yetkidir. Kuvvetler arasındaki eşitliğin sağlanması amacı da göz önünde bulundurularak bu yetki zaten çok geniş yetkiye ve etkiye sahip olan Cumhurbaşkanı'na değil, örneğin Millet Meclisine tanınabilir. Tabii ki, bu önerinin bir anlam ifade edebilmesi için Millet Meclisinin gerçekten halkın iradesi ile oluşturulmuş bir meclis olması da gerekmektedir.

4) Tüm bu yukarıdaki önerilerin aslında gerçekleştirmek istediği ana amaç, anayasada öngörülen kuvvetler ayrımının gerçekte bir anlam ifade edebilmesi ve istenen sonucu doğurabilmesidir. Bunun için sadece yargının bağımsızlığı için değil, sonuçun yargı bağımsızlığının gerçekleşmesine neden olacağı için kuvvetlerin elinde bulunan yetki ve imkanların diğerleri üzerinde baskı kuramayacak şekilde sınırlandırılmasıdır. Örneğin Azerbaycan Anayasasının yürütme organına tanıdığı çok geniş yetkiler bu sonucun ortaya çıkmasının ana müsebbibidir. Bu yetkilerin sınırlandırılması her açıdan yargı bağımsızlığının yararına olacaktır.

5) Her ne kadar yeni sınavlarla atanan yeni nesil yargı mensupları bulunsa da genellikle hakim ve savcıların büyük bir çoğunluğu Sovyetler döneminde de bu alanda çalışmış kişilerden ibarettir. Yeni hukuk sisteminin gereklerini benimsemek - bu kişilerin yıllarca uyguladıkları hukuk sisteminin üzerlerinde bıraktığı etki de göz önünde bulundurulursa- bir o kadar da kolay olmasa gerek. Kanımca ya en kısa zamanda yargı organı mensupları 'yeni nesilden' oluşması için gereken çalışmaların yapılması ya da bu kişilerin yeni hukuk sisteminin pratiğini yakından tanıyabilmeleri için belirli bir süre yurtdışında gözlemde bulunmalarına imkan tanınması faydalı olacaktır.

6) Azerbaycan'da ihtisas mahkemelerinin sınırlı sayıda olduğunu yukarıda belirtmiştik. Yargıdaki kalitenin ve güvenin artırılabilmesi için belirli bir alanda uzmanlaşmış mahkemelerin sayısı artırılabilir. Örneğin Aile Mahkemeleri, İş Mahkemeleri kurulabilir. Ayrıca, özel bir yargılama usulü bulunan ve bu konuda

büyük bir gereksinim olduğuna inandığım İdare Mahkemeleri kurulabilir, idari yargılama usulü benimsenebilir.

7) Yargı bağımsızlığının gerçekleştirilmesi için tüm bu sıralananlar yeterli olduğunu iddia edemeyiz. Çünkü bu alanda kat edilmesi gereken epey bir mesafenin olduğunu kabul etmemiz gerekir. Kanımca, sadece mevzuat değişiklikleri ve reformlar, istenilen sonucu alabilmek için yeterli olmayabilir. Bugün Azerbaycan'da yargının faaliyetini, örneğin yargı organı mensuplarının seçilmesini, göreve atanmalarını ve sorumlulukları gibi konuları düzenleyen kanunların bağımsız ve etkin bir yargı örgütünün oluşturulmasının önünde tek engel olarak görmememiz gerekir. Mevzuatta yapılan reformlar ileriye dönük bir adım olmakla beraber diğer eksikliklerin de giderilmesi gerekir. Yine de hangi yöntem, hangi usul benimsenirse benimsensin, önemli olan fiiliyatta yargının bağımsızlığının ve güveninin korunması için ciddi, samimi ve tavizsiz adımların atılmasıdır. Örneğin, İngiltere'de hakimlik makamında herhangi bir nedenle boşalma olduğu zaman, Lord Chancellor'un avukatlar arasından yaptığı seçime dayanan önerisi üzerine Kraliçe tarafından atama yapılmaktadır ve bu kişi bazen Yüksek Mahkeme hakimi bile olabilmektedir. Atamaları yürütme tarafından olmasına rağmen, İngiltere'de hakimler saygın ve önemli birer kişilerdir.

8) Yargı bağımsızlığının gerçekleştirilmesi için sivil inisiyatifin de sorumluluk üstlenmesi faydalı olacaktır. Yargı kararlarına yönelik fertlerin itirazları, bu konuda sivil toplumun girişimlerde bulunmasını gerektirecek boyuttadır. Toplumun sesinin daha gür çıkmasında öncü rolü bulunan sivil toplum örgütlerinin, hak ve özgürlüklerin korunmasını amaç edinmesinin, en azından atılacak adımların hızlandırılması bakımından yararlı olacağı kuşkusuzdur.

9) Hak ve özgürlüklerin en önemli teminatı olan yargının korunması ve onun bu fonksiyonunu icra edebilecek güce kavuşturulabilmesi için yasama, yürütme ve yargının büyük bir çaba sarfetmesi gerekmektedir. Yürütmenin sahip olduğu gücü kullanarak yargı alanına yerli yersiz müdahalelerde bulunması, sadece yargıya olan güveni sarsmamakta, insanların hukuk devletine olan inancını da derinden yaralamaktadır.

Bu konuda kendi saygınlığını koruyabilmek için yargının da üzerine büyük bir sorumluluk düşmektedir. Hukuk kurallarının işlerlik kazandığı, bu kuralların

sadece yönetilenler için değil, yönetenler için de geçerli olduğu bir hukuk devletinin oluşturulması için yargının da çaba göstermesi gerekmektedir. Kendini dışarıdan gelen müdahalelere karşı koruyamayan yargının, hakkı koruyup adaleti tesis edemeyeceği aşıkardır.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

- Akıllıoğlu, Tekin: **İnsan Hakları-I-Kavram, Kaynaklar ve Koruma Sistemleri**, Ankara, 1995.
- Armağan, Servet: **Türk Esası Teşkilat Hukuku**, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1979.
- Arslan, Ramazan, Tanrıver Süha: **Yargı Örgütü Hukuku**, Ankara, Yetkin Yayınları, 2002.
- Ceferov, İlqar: **Azərbaycan Cumhuriyyəti Anayasasının Şerhi**, Bakı, Hüquq Edebiyatı Neşriyatı, 2001.
- Centel Nur, Zafer Hamide: **Ceza Muhakemesi Hukuku**, İstanbul, 3. Bası, Beta Yayınları, 2005.
- Demirkol, Ferman: **Yargı Bağımsızlığı**, Doktora Tezi, İÜHF Kütüphanesi.
- Ekberov, Rahib, Selimov Sadiq: **Azərbaycan Dövlət və Hüquq Tarixi**, Bakı, Hüquq Edebiyatı Neşriyyatı, 2003.
- Erdoğan, Mustafa: **Anayasa Hukukuna Giriş**, 2. bs., Ankara, Adres Yayınları, 1999.
- Esgarov, İ.Q: **Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin Kommentariyası**, Bakı, Qanun Neşriyyatı, 2006.
- Gören, Zafer: **Anayasa Hukukuna Giriş**, 11. bs., İzmir, 9 Eylül Üniversitesi Yayınları, 2002.
- Gözler, Kemal: **Türk Anayasa Hukuku**, Bursa, Ekin Kitabevi Yayınları, 2000.
- İnceoğlu, Sibel: **İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarında Adil Yargılanma Hakkı / Kamu ve Özel Hukuk Alanlarından Ortak Yargısal Hak ve İlkeler**, İstanbul, Beta Yayınları, 2002.

- Kaboğlu, İbrahim: **Anayasa Yargısı**, Ankara, 6. Basım, İmge Kitabevi, 2002
- Kapani, Münci: **İcra Organı Karşısında Hakimlerin İstiklali**, Ankara, 1956.
- Kaya, Mehmet: **Yargı Bağımsızlığı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1993, İÜHF Kütüphanesi
- Koca, Mahmut: **Hazırlık Soruşturmasında Sanığın Savunma Hakkı**, D. Tezi, İstanbul , 1998, İÜHF Kütüphanesi
- Köksal, Süleyman: **Toplumsal Koğuşturma Makamı Olarak Cumhuriyet Savcılığı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İÜSBE/1990, İÜHF Kütüphanesi.
- Kunter Nurullah, Yenisey, Feridun Nuhoglu, Ayşe: **Muhakeme Hukuku Dalı Olarak Ceza Muhakeme Hukuku**, İstanbul, 4. Bası, Arıkan Yayınları, 2006.
- Kuru, Baki, Arslan Ramazan, Yılmaz Ejder: **Medeni Usul Hukuku**, 9. bs., Ankara, Yetkin Yayınları, 1997.
- Kuru, Baki: **Kaza Çeşitleri ve Bunlar Arasındaki Münasebet**, ABD, C. II, 1960, s. 25-33.
- Mövsümov, C.H: **Azerbaycan Respublikasının Cinayet Prosessual Mecellesinin Kommentariyası, Ümumi Hisse**, I. Cild. Bakı, Bakı Neşriyyatı, 2003.
- Onar, Sıdık Sami: **İdare Hukukunun Umumi Esasları**, 3. bs., C. I, İstanbul, 1966.
- Özbudun, Ergun: **Türk Anayasa Hukuku**, Ankara, 7. Bası, Yetkin Yayınları, 2003.
- Öztürk Bahri, Erdem Musatafa Ruhan: **Uygulamalı Ceza Muhakemesi Hukuku**, Yeni CMK'ya göre yenilenmiş 9. Bası, Ankara, Seçkin Yayınları, 2006.
- Piriyev, Ezim: **Azerbaycan Cumhuriyeti Hukuk Muhafaza Organları**, Bakı, Çıraq Neşriyyatı, 2005.

Tanör, Bülent,
Yüzbaşıoğlu, Nemci:

**1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa
Hukuku**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2004.

Ünal, Şeref:

**Anayasa Hukuku Açısından Mahkemelerin
Bağımsızlığı ve Hakimlik Teminatı**, Ankara,
Türkiye Büyük Millet Meclisi Kültür Yayınları,
1994.

Üstündağ, Saim:

Medeni Usul Hukuku, Cilt I-II, 7. bs., İstanbul,
2000.

Yalçınkaya, Namık Kemal:

**İngiliz Hukuku (Kaynakları, Kurumları ve
Temel İlkeleriyle)**, Ankara, 1981.

Yenisey, Feridun:

**Ceza Muhakemesi Hukukunda İstinaf ve
Tekrar Kabulü Sorunu**, İstanbul, 1979.

Yıldırım, M. Kamil:

Hukuk Devletinin Gereği: İstinaf, İstanbul,
2000.

MAKALELER

Atakışiyev, Abbas:

“Cinayet İşinin Başlanması Zamanı Çekişme
Mümkünlüğü,” **Qanun Jurnalı**, (Çevrimiçi),

Atar, Yavuz:

Demokrasiye Geçiş Sürecindeki Ülkelerde
Anayasal Değişme (Constitutional Change) ve
Anayasal Dönüşüm (Constitutional
Transformation), Selçuk Üniversitesi Hukuk
Fakültesi Dergisi, cilt 7, Sayı 1-2/1999

Bayramov, Abil:

“Mehkeme Hakimiyyeti Baredede Bezi Qeydler,”
Meşveret, S. 14, 1999, (Çevrimiçi),
www.teshil.azerall.info/kitabxana/mh/mh1-2.php
az.com/jurnal/arxiv/2005_6/metnad.php?metn=5,
İyun, 2006.

Centel, Nur:

**Adil Yargılanma Hakkı ve Savcının
Tarafsızlığı**, Prof. Dr. Çetin Özek’e Armağan,
Galatasaray Üniversitesi Yayınları, İstanbul,

2004.

- Dönmezer, Sulhi: **Ceza Adaletinde Reform İlkeleri**, İÜHFM, C XXXVII, 1972, s. 7-24.
- Dönmezer, Sulhi: “Suçsuzluk Karinesi Üzerine Düşünceler, Prof. Dr. Nurullah Kunter’e Armağan,” İstanbul, 1998, s. 70-82.
- Eliyeva, Nazlı: “Teqzirsizlik Prezumpiyası Cinayet Prosesinin Yüksek Demokratizminin İfadesidir,” **Qanun Jurnalı**, (Çevrimiçi) www.qanun-az.com/jurnal/SonNomre/metnad.php?metn=16, Aprel, 2006,
- Erem, Faruk: “Anayasa ve Savunma Hakkı”, ABD, sy. 2, s. 167-169.
- Erdoğan, Aydın: “Savunma Hakkı,” ABD, sy. 3., 1984, s. 400-405.
- Hüseynov, Tural: “Konstitusiyə Nezarət İnstitutunun Anlayışı, Yaranması və İnkişaf Tarixi,” **Qanun Jurnalı**, (Çevrimiçi) www.qanun-az.com/jurnal/SonNomre/metnad.php?metn=1 Aprel, 2006.
- Gönenç, Levent: **Azərbaycan Anayasası Üzerine Notlar**, AÜHFD C. 47, 1998.
- Kamalov, Nesimi, Eyüp Zengin: **Azərbaycan Cumhuriyetində Məhkəmə Sistemi**, AÜHFD sayı. 14, cilt 48, 2000.
- Özek, Çetin: **Yargının İdari Denetimi**, İHFM; (Atatürk’e Armağan), C.XLV-XLVII, 1979, 1980, 1981, s. 1-4.
- Sabırqızı, Fereh: “Məhkəmə Hüquq Şurasına İki Baxış,” **Qanun Jurnalı**, (Çevrimiçi) <http://www.qanun-az.com/jurnal/arxiv/200503/metnad.php?metn=9> Mart 2005.
- Yüce, Turhan Tufan: “Alman-Türk Ceza Muhakemeleri Usulünde Savunma Hakkı I”, AD, C.51, sy. 11-12, 1960, s. 1015-1020.

ARŞİV BELGELERİ

Azerbaycan Respublikası DA, f. 100, siy.2, iş 22.

Azerbaycan Respublikası DA, f. 100, siy.2, iş 2, v.2.

Azerbaycan Respublikası DA, f. 100, siy.2, iş 292, v.2.

Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Konseyinin bülteni, 1992, no 16, m. 705.

Sobranie Uzakoneni i Rasporyajeniy Pravitelstva Azerbaydjanskoy Respubliki, no 1, 15 Noyabrya 1919 q. (Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti Kanunlar ve Kararnameler Mecmusu, 15 Kasım 1919)